LSMC
Teisės
institutas

Socialinių ryšių kalėjimuose stiprinimas:

nuteistųjų poreikių, veiksmingų priemonių ir jų taikymo sąveika ir sinergija

Baigiamoji tyrimo ataskaita su rekomendacijomis

Dr. Rūta Vaičiūnienė
Goda Dainauskaitė
Aušra Maskaliovienė
Agata Katkonienė

2026

TURINYS

Įvadas 2
Tyrimo metodologija 4
1. Resocializacijos procesas Lietuvos kalėjimų sistemoje: socialinio darbo vaidmuo, vadyba ir pasirengimas 6
1.1 Socialinio darbo perkonfigūravimas neo-reabilitacinėmis sąlygomis: teoriniai požiūriai 7
1.2 Socialinio darbuotojo vaidmens išpildymo iššūkiai: vaidmens įtampos ir jurisdikcijos ribos 10
1.3 Socialinio darbo institucionalizacija: darbuotojų prisitaikymo mechanizmai 15
2. Socialinio darbo procesas palaikant, stiprinant ir atstatant ryšį su artimaisiais 24
2.1 Socialinių ryšių svarba laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu ir integracijos galimybėms 24
2.2 Poreikio intervencijai nustatymas ir įvertinimas 26
2.3 Darbo planavimas ir tikslų nustatymas, planavimo iššūkiai, nuteistųjų motyvacija 28
2.4 Intervencijos įvertinimas 32
2.5 Socialinių ryšių palaikymui skirtų priemonių įvairovė Lietuvos kalėjimuose 36
2.6 Gerosios praktikos pavyzdžiai ir sėkmės istorijos 40
3. Įkalintų tėvų ryšio su vaikais palaikymas: tarptautinės praktikos ir Lietuvos patirtys 42
3.1 Užsienio šalių praktika: socialinis darbas ir tėvų-vaikų ryšiui draugiškas kalėjimas 42
4.2 Ryšio su vaikais puoselėjimas Lietuvos kalėjimuose: poreikių palaikyti ryšį derinimas su bendrosiomis kalėjimo taisyklėmis 45
4.3 Ryšio su vaikais puoselėjimas Lietuvos kalėjimuose: gerosios praktikos pavyzdžiai 50
Išvados 56
Rekomendacijos 58
Lietuvos kalėjimų tarnybai 58
Socialinio darbo organizavimui 60
Literatūra 63

Įvadas

Šioje ataskaitoje nagrinėjama, kaip Lietuvos kalėjimuose palaikomi, stiprinami ir atkuriami įkalintų asmenų socialiniai ryšiai, ypatingą dėmesį skiriant socialinių darbuotojų vaidmeniui resocializacijos procese ir darbo su šeima bei vaikais praktikoms. Socialiniai ryšiai bausmės atlikimo metu nėra vien privatus nuteistojo gyvenimo aspektas. Jie siejasi su asmens savijauta, motyvacija įsitraukti į resocializacijos procesą, galimybėmis išlaikyti šeimos nario ar tėvo ir motinos vaidmenis bei pasirengimu grįžti į bendruomenę. Tačiau ryšiai nėra palaikantys ar saugūs savaime: kai kurie gali būti susiję su smurtu, išnaudojimu, priklausomybėmis ar aplinka, kurioje ankstesnis rizikingas elgesys buvo palaikomas. Todėl socialinių ryšių stiprinimas negali būti suprantamas kaip visiems nuteistiesiems vienodai reikšmingas, universalus siekis. Todėl dirbant su šeiminiu ar socialiniu ryšiu bendresne prasme klausimu, būtina įvertinti konkretaus santykio istoriją, įkalinto asmens ir artimųjų poreikius, vaiko interesus, abipusį sutikimą ryšių palaikyme ir realias galimybes palaikyti kontaktą.

Atsakant į pagrindinius su šeiminiu ryšių palaikymu susijusius klausimas, šiame darbe keliami ir platesni socialinio darbo vaidmens resocializacijos procese bei socialinio darbo organizavimo klausimai. Socialinio darbo padėtį įkalinimo įstaigose formuoja įtampa tarp pagalbos, resocializacijos, bausmės vykdymo ir rizikos valdymo uždavinių. Izoliuotoje įkalinimo aplinkoje socialiniai darbuotojai negali būti analizuojami kaip nuo institucinės kontrolės, sąlygų ir kontekstų nepriklausomi pagalbos teikėjai. Jų kasdienė veikla vyksta baudžiamosios sistemos organizacinėse ir saugumo sąlygose, tačiau kartu remiasi profesiniu santykiu, socialinio konteksto pažinimu ir individualiu sprendimu. Ši padėtis svarbi nagrinėjant, kokie poreikiai laikomi reikšmingais, kokios intervencijos pasirenkamos ir kaip vertinama pažanga. Socialinių darbuotojų patirtis leidžia matyti ne tik formalias resocializacijos priemones, bet ir tai, kaip jos įgyvendinamos esant ribotiems ištekliams, skirtingiems profesiniams požiūriams ir nevienodoms nuteistųjų galimybėms.

Taigi, socialinių darbuotojų vaidmenį šiuolaikinėse baudžiamosiose sistemose apsprendžia tam tikra įtampa bei reabilitacijos ir kontrolės logikų kaita. D. Garland'o (2001) kontrolės kultūros analizė padeda šią kaitą suvokti ne kaip paprastą perėjimą nuo pagalbos prie kontrolės, o kaip kelių savarankiškų tikslų, tokių kaip viešasis saugumas, rizikos administravimas ir atsakomybės individualizavimas veikimą vienu metu. Kontrolės ir reabilitacijos tikslų sankirtos analizei pasitarnauja ir neoreabilitacijos prieiga (Hannah-Moffat, 2005; Bell, 2011; Morgan 1994), kuri vartojama analitiškai apibūdinti situacijai, kai reabilitacinės intervencijos organizuojamos pasitelkiant rizikos vertinimą, standartizuotus poreikius, vadybinės logikos ir efektyvumo matavimo reikalavimus. Kartu ši prieiga leidžia klausti, kaip rizikos valdymo logika

gali prisidėti prie socialinių aplinkybių sumenkinimo, kurios asmeniui yra reikšmingos, nors ir tiesiogiai nepatenka į rizikos mažinimo akiratį. Taip pat kaip neoreabilitacinės logikos dominavimo sąlygomis keičiasi socialinių darbuotojų vaidmuo, kai vis daugiau reikšmės įgyja veiklos efektyvumo, rezultatų apskaitos ir atskaitomybės reikalavimai ir kaip šie reikalavimai gali keisti profesinio darbo turinį ir siaurinti darbuotojų diskreciją (Emprechtinger ir Richter, 2023; Harlow ir kiti, 2013; McNeill ir kiti, 2009, 2010; Sabbe ir kiti, 2021). Į minėtus klausimus šiame darbe ieškoma atsakymų pasitelkiant įvairius analitinius pjūvius ir gausią empirinę medžiagą.

Ataskaitoje pristatomo empirinio tyrimo tikslas – išanalizuoti Lietuvos kalėjimuose taikomų socialinių ryšių palaikymo, stiprinimo ir atkūrimo priemonių praktiką iš dviejų pagrindinių proceso dalyvių - socialinių darbuotojų ir nuteistųjų - perspektyvų, įvertinti kylančius iššūkius, priemonių atitiktį poreikiams ir jų įgyvendinimo aplinkybes. Tyrimas vykdytas Lietuvos mokslo tarybos finansuojamo projekto „Socialinių ryšių kalėjimuose stiprinimas: nuteistųjų poreikių, veiksmingų priemonių ir jų taikymo sąveika ir sinergija“ (NARYS) metu. Pirmiausia surengta fokusuota grupinė diskusija su Lietuvos kalėjimų tarnybos atstovais, kurios įžvalgos padėjo tikslinti tyrimo lauką ir pusiau struktūruotų interviu gaires. Vėliau penkiose įkalinimo įstaigose atlikti 55 pusiau struktūruoti interviu: 32 su socialiniais darbuotojais ir 23 su nuteistaisiais. Duomenys analizuoti taikant kokybinės turinio analizės principus ir MAXQDA 2024 programinę įrangą. Tyrimas atliktas laikantis atitikties tyrimų etikai, savanoriško dalyvavimo, konfidencialumo ir duomenų nuasmeninimo principų.

Atliktas empirinis tyrimas analitinį dėmesį sutelkia ne vien tai, kokios šeiminių ir socialinių ryšių palaikymui skirtos priemonės egzistuoja, bet ir tai, kaip jos pasirenkamos bei įgyvendinamos konkrečiomis sąlygomis: kaip atpažįstami socialinių ryšių poreikiai, kokią įtaką rizikos vertinimas turi darbo tikslams, kiek socialiniai darbuotojai gali pasitelkti profesinį sprendimą ir kaip nuteistieji patiria siūlomą pagalbą. Priemonės vertinamos pagal jų atitiktį individualiai situacijai, realų prieinamumą, nuteistųjų įsitraukimo galimybes ir tai, ar rezultatai yra pripažįstami darbuotojų bei institucijos. Toks žvilgsnis leidžia socialinių ryšių palaikymą aptarti kaip santykio ir organizacinių sąlygų sąveiką.

Kokybinė prieiga taikyta šiame tyrime leidžia atskleisti patirčių įvairovę ir institucinio konteksto poveikį, tačiau šios ataskaitos išvados nėra statinis visų Lietuvos kalėjimų ar visų nuteistųjų patirčių įvertinimas. Interviu duomenys parodo, kaip socialiniai darbuotojai ir nuteistieji apibūdina priemones, santykius ir kliūtis, bet savaime neleidžia nustatyti atskirų programų poveikio. Be to, šeimos narių ir vaikų perspektyva šiame empiriniame tyrime neatstovaujama tiesioginiais interviu, todėl jų interesai ataskaitoje aptariami per turimą literatūrą

ir darbuotojų bei nuteistųjų pasakojimus. Šios ribos svarbios interpretuojant rezultatus ir pabrėžia poreikį toliau plėtoti šeimai bei vaikams jautrius tyrimus.

Ataskaitą sudaro tarpusavyje susijusios teorinė ir empirinė dalys. Pirmiausia aptariama resocializacijos ir socialinio darbo vieta kintančioje rizikos valdymo sistemoje, socialinių darbuotojų vaidmens iššūkiai ir jų prisitaikymo mechanizmai. Toliau nagrinėjamas socialinio darbo planavimas, tikslų nustatymas, nuteistųjų motyvacija, intervencijų vertinimas ir gerosios praktikos pavyzdžiai. Taip pat ataskaitoje aptariama socialinių ryšių svarba bausmės atlikimo metu, poreikių atpažinimas ir socialinių darbuotojų taikomų priemonių įvairovė, apimanti tiek neformalius pokalbius, individualias konsultacijas bei grupinių programų vedimą, tiek tarpininkavimo ir bendradarbiavimo su kitomis institucijomis veiklas. Atskirai aptariamas įkalintų tėvų ryšys su vaikais, tarptautinės praktikos, kontaktinio ir nuotolinio bendravimo sąlygos bei „Šeimų dienų“ organizavimas. Toks išdėstymas leidžia susieti socialinių darbuotojų institucinę padėtį su konkrečiomis galimybėmis palaikyti, stiprinti ar saugiai keisti nuteistųjų socialinius ryšius.

Tyrimo metodologija

Empirinis tyrimas vykdytas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Socialinių ryšių kalėjimuose stiprinimas: nuteistųjų poreikių, veiksmingų priemonių ir jų taikymo sąveika ir sinergija“ (NARYS). Tyrimo tikslas – išanalizuoti Lietuvos kalėjimuose taikomų socialinių ryšių palaikymo, stiprinimo ir atkūrimo priemonių taikymo praktiką iš dviejų pagrindinių socialinio darbo proceso dalyvių – šias priemones taikančių socialinių darbuotojų ir nuteistųjų, kuriems jos yra skirtos, – perspektyvų. Tyrimu siekta įvertinti taikomų priemonių atitiktį nuteistųjų poreikiams, jų įgyvendinimo praktiką ir kokybę, darbuotojams kylančius iššūkius bei socialinių ryšių palaikymo ir stiprinimo priemonių tobulinimo galimybes.

Atsižvelgiant į tyrimo objektą ir sieki analizuoti ne tik formaliai egzistuojančias priemones, tačiau ir jų praktinį įgyvendinimą, darbuotojų ir nuteistųjų patirtis, pasirinkta kokybinio tyrimo strategija. Kokybinė prieiga leido įsigilinti, kaip socialinių ryšių palaikymo galimybės realizuojamos konkrečiame instituciniame kalėjimo kontekste, kaip jas suvokia skirtingos tyrimo dalyvių grupės, kokius poreikius ir apribojimus identifikuoja bei kaip formalios socialinio darbo priemonės sąveikauja su kasdiene kalėjimų praktika. Tyrime taip pat buvo svarbu atskleisti dar gana naujos socialinio darbuotojo pareigybės vietą kalėjimų sistemoje, todėl kokybinė prieiga leido nagrinėti besiformuojančias socialinio darbo praktikas, socialinių darbuotojų profesinio vaidmens suvokimą ir jo ribas bei institucines sąlygas, kurios formuoja galimybes socialinių ryšių stiprinimą paversti nuoseklia socialinio darbo kalėjime dalimi.

Empirinio tyrimo procesas pradėtas fokusuota grupine diskusija su Lietuvos kalėjimų tarnybos atstovais. Šis etapas buvo skirtas tyrimo laukui ir aktualiausiems praktiniams klausimams išgryninti bei pagrindinio tyrimo instrumento formavimui. Fokusuotos diskusijos metu gautos įžvalgos, kartu su mokslinės literatūros bei užsienio šalių praktikos analize, buvo naudojamos rengiant dvi atskiras pusiau struktūruotų interviu gaires – socialiniams darbuotojams ir nuteistiesiems. Toks nuoseklus tyrimo instrumento formavimas leido derinti iš ankstesnių tyrimų ir teorinės analizės kylančius klausimus su Lietuvos kalėjimų sistemos praktikoje aktualiomis problemomis.

Prieš pradedant empirinį tyrimą kalėjimuose, tyrimo metodologijos bei duomenų tvarkymo procedūrų aprašymai, pusiau struktūruotų interviu gairės ir dalyvių informuoto sutikimo formos buvo pateikti Lietuvos socialinių mokslų centro Atitikties mokslinių tyrimų etikai komitetui (LSMC AMTEK), o pats tyrimas buvo pradedamas tik gavus šio komiteto sutikimą. Tyrimo metu ypatingas dėmesys skirtas savanoriškam dalyvavimui, konfidencialumui ir dalyvių teisei neatsakyti į jiems nepriimtinus klausimus ar nutraukti interviu. Interviu buvo atliekami gavus dalyvių sutikimą juos įrašyti, o tyrimo duomenys vėliau nuasmeninti.

Pagrindiniu duomenų rinkimo metodu pasirinkti pusiau struktūruoti interviu, užtikrinę galimybę išlaikyti bendrą visiems dalyviams aktualių temų struktūrą ir kartu lanksčiai gilintis į individualią tyrimo dalyvių patirtį. Socialiniams darbuotojams skirtos interviu gairės apėmė šias temas: profesinė patirtis ir pasirengimas dirbti su nuteistųjų socialiniais ryšiais, poreikių identifikavimas ir darbo planavimas, nuteistųjų įtraukimas į pagalbos procesą, taikomos socialinio darbo priemonės – individualios konsultacijos ir grupinis darbas, atvejo vadyba, kūrybinės veiklos, „Šeimų dienos“, nuteistųjų bendravimo su artimaisiais formatai, palydimoji paslauga, taip pat tarpinstitucinis bendradarbiavimas ir kalėjimo sąlygų poveikis socialinio darbo praktikai. Nuteistųjų interviu buvo orientuoti į socialinių ryšių kaitą įkalinimo metu, ryšių su artimaisiais palaikymo būdus, telefono ir vaizdo skambučius, pasimatymus, bendravimą su vaikais, trumpalaikes išvykas, „Šeimų dienas“, patirtis kreipiantis į socialinius darbuotojus bei gautos pagalbos vertinimą.

Tyrimo metu iš viso buvo atlikti 55 interviu penkiose Lietuvos įkalinimo įstaigose: Alytaus, Marijampolės, Panevėžio, Pravieniškių 1-ajame ir Pravieniškių 2-ajame kalėjimuose. Interviu su socialiniais darbuotojais (32 pusiau struktūruoti interviu) buvo atliekami visuose penkiuose minėtuose kalėjimuose. Siekiant kuo išsamiau atskleisti kiekvienos įstaigos socialinio darbo praktiką, tyrimo vizito dieną buvo siekiama pakalbinti visus tuo metu atitinkamame kalėjime dirbančius ir tyrime sutikusius dalyvauti socialinius darbuotojus. Tokia strategija leido neapsiriboti pavieniais iš anksto atrinktais informantais ir aprėpti skirtingas profesines patirtis,

atsižvelgiant į darbo stažą ir klientų grupę bei galimus praktikos skirtumus tarp darbuotojų ir įstaigų. Kartu, 3 Lietuvos kalėjimuose (Marijampolės, Panevėžio ir Pravieniškių 2-ajame kalėjimuose) buvo atlikti individualūs interviu su 23 laisvės atėmimo bausmę atliekančiais asmenimis. Nuteistųjų imtis formuota tikslinės kriterinės atrankos būdu, o potencialius tyrimo dalyvius padėjo identifikuoti kalėjimuose dirbantys socialiniai darbuotojai. Orientuotasi į nuteistuosius, turinčius tiesioginės tyrimo temai reikšmingos patirties, tai yra besikreipusius į socialinius darbuotojus santykių klausimais, dalyvavusius su šeiminiais ir socialiniais ryšiais susijusiose programose ar kitose priemonėse. Atrankos procese siekta neapsiriboti vien pozityviomis ar „sėkmingomis“ dalyvavimo patirtimis, todėl buvo svarbu įtraukti ir epizodinio dalyvavimo ar atsisakymo įsitraukti patirtis.

Surinkus duomenis, interviu garso įrašai buvo ištranskribuoti, o transkripcijos nuasmenintos ir saugomos pagal sudarytą duomenų saugojimo planą. Duomenų analizė atlikta taikant kokybinės turinio analizės principus. Pradiniame analizės etape tyrėjų komanda susipažino su interviu medžiaga ir, remdamasi tiek interviu gairių struktūra, tiek empirinėje medžiagoje išryškėjusiomis temomis, parengė bendrą kodų medį, apimantį pagrindines analitines kategorijas ir subkategorijas. Jis buvo naudojamas nuosekliam viso duomenų masyvo kodavimui, derinant dedukcinius, iš tyrimo klausimų kylančius, ir induktyvius, iš pačių duomenų išryškėjusius analitinius elementus. Interviu transkripcijos buvo koduojamos ir analizuojamos naudojant kokybinių duomenų analizės programinę įrangą MAXQDA 2024, kuri leido sisteminti koduotus segmentus.

1. Resocializacijos procesas Lietuvos kalėjimų sistemoje: socialinio darbo vaidmuo, vadyba ir pasirengimas

Socialinių darbuotojų darbas baudžiamosios justicijos institucijose vyksta tarp dviejų skirtingų, bet kasdienėje praktikoje susipynusių tikslų: teikti socialinę pagalbą ir užtikrinti bausmės vykdymą, rizikos valdymą bei visuomenės saugumą (Hannah-Moffat, 2005; Emprechtinger ir Richter, 2023; McNeill ir kiti, 2009, 2010). Pirmoje šios ataskaitos dalyje būtent susitelkiama į kelis pagrindinius aspektus reikšmingus siekiant suprasti resocializacijos procesą ir socialinių darbuotojų vaidmenį jame. Priminis žvilgsnis nukreipiamas į resocializacijos proceso krypčių ir pokyčių aptarimą globaliame kontekste, siekiant suprasti kiek Lietuvoje įgyvendinama praktiką atitinką globalias tendencijas bei kokia apimtimi pasižymi savitais bruožais ir kryptimis. Antra, šioje dalyje bandoma aptarti ir konceptualizuoti kaip pastarųjų dešimtmečių reabilitacijos suvokimo ir praktinio taikymo pokyčiai perkonfigūravo socialinių darbuotojų vaidmenį ir darbą baudžiamojoje sistemoje. Galiausiai skyriuje analizuojama empirinė medžiaga leidžia

identifikuoti su kokiais iššūkiais susiduria socialiniai darbuotojai, būdami viena iš svarbiausių resocializacijos proceso įgyvendinimo sudedamųjų dalių.

1.1 Socialinio darbo perkonfigūravimas neo-reabilitacinėmis sąlygomis: teoriniai požiūriai

Dvidešimtojo amžiaus aštuntajame dešimtmetyje R. Martinsonas (1974), apžvelgęs kelių dešimtmečių korekcinių programų tyrimus, paskelbė išvadą, kuri ilgam laikui susilpnino pasitikėjimą socialinės reabilitacijos galimybėmis ir konstatavo korekcinių programų neveiksnumą. Jo darbui priskiriama „niekas neveikia“ (angl. *nothing works*) doktrina išpopuliarėjo konkrečiame socialiniame ir intelektiniame kontekste, nors vėliau buvo kritikuojama dėl pernelyg plačių apibendrinimų ir riboto empirinio pagrindo. Iš naujo analizuodami ankstesnius tyrimus, mokslininkai performulavo esminius su reabilitacijos veiksmingumu susijusius klausimus: vietoje klausimo ar konkreti programa veikia visiems, imta klausti, kokios intervencijos veikia konkrečius asmenis ir kokiomis sąlygomis (Cullen, 2005). Reabilitacijos idėjų atgaivinimui reikšmingi buvo Kanados mokslininkų D. A. Andrewso ir J. Bontos darbai, kuriuose išplėtoti rizikos, poreikio ir reagavimo (RNR) principai. Jie susiejo intervencijos intensyvumą su asmens rizikos lygiu, intervencijos tikslus - su kriminogeniniais poreikiais, o jos formą - su asmens gebėjimais, motyvacija ir mokymosi ypatumais. Taip reabilitacija vėl tapo įrodymais grįstos baudžiamosios politikos dalimi, tačiau jos tikslai ir praktikos vis glaudžiau sieti su recidyvo rizikos valdymu ir mažinimu (Andrews ir kiti, 2011).

Penologinėje literatūroje šie pokyčiai apibrėžiami kaip perėjimas nuo gerovės valstybės, orientuotos į individualią reabilitaciją, prie aktuarinio, standartizuoto rizikos valdymo - „naujosios penologijos“ (Feeley ir Simon, 1992) ar „kontrolės kultūros“ (Garland, 2001). Garland’o analizėje vėlyvosios modernybės bausmių politika apima skirtingas, kartu veikiančias strategijas: baudžiamąjį ekspresyvumą ir visuomenės apsaugos svarbą, vadybinį nusikalstamumo rizikų administravimą, taip pat atsakomybės už nusikalstamumo kontrolę perkėlimą institucijoms, bendruomenėms ir patiems asmenims. Hannah-Moffat (2005) pastebi, kad šiuolaikinėje baudžiamojoje justicijoje reabilitacija neužleidžia vietos rizikos valdymui, o susilieja su ja, sukurdama naują, rizikos logika persmelktą pagalbos formą, kuri apibrėžiama „naujojo reabilitacionizmu“ sąvoka (angl. new rehabilitationism) (Hannah-Moffat, 2005) ar neoreabilitacija (Bell 2011). Hannah-Moffat (2005) kritikuoja griežtą pagalbos ir kontrolės priešpriešą: šiuolaikinėje baudžiamojoje justicijoje reabilitacija ir rizikos valdymas persipina, o pagalbos priemonės gali būti naudojamos kartu su priežiūros, klasifikavimo ir elgesio koregavimo tikslais. Tokiomis sąlygomis socialinis darbuotojas gali vienu metu padėti spręsti

socialines problemas, motyvuoti dalyvauti elgesio keitimo programose, vertinti riziką ir dokumentuoti asmens atitiktį nustatytiems reikalavimams.

Šį persitvarkymą atskleidžia ir rizikos vertinimo priemonėse kuriama koreguojamo asmens samprata. Pirmieji rizikos vertinimo įrankiai, paremti statiniais veiksniais (amžiumi, teistumų skaičiumi, nusikaltimo pobūdžiu), sukūrė tai, ką Hannah-Moffat (2005) vadina „fiksuotu rizikos subjektu“ priskiriamu nekintančiai rizikos kategorijai, kurio negalima pakeisti, tik valdyti ar izoliuoti. Vėlesni dinaminiai rizikos ir poreikio vertinimo modeliai, įskaitant RNR principais grįstas priemones, riziką apibrėžia kaip kintančią ir iš dalies koreguojamą intervencijomis. Taip formuojamas „transformuojamas rizikos subjektas“: asmuo laikomas galinčiu keistis, tačiau pokyčio kryptį ir jo požymius nustato institucija, o pažanga vertinama pagal iš anksto apibrėžtus kriterijus. Ši samprata išplečia reabilitacijos galimybes, bet kartu atkreipia dėmesį į struktūrinius šio modelio ribotumus: „poreikis“ sistemoje pripažįstamas legitimiu intervencijos tikslu tik tada, kai jis statistiškai susietas su recidyvizmu ir techniškai atliepiamas turimomis programomis. Tačiau tokios aplinkybės kaip skurdas, būsto stoka, sveikatos problemos ar skolos gali būti priskiriamos „nekriminogeninių“ poreikių sričiai ir tapti mažesnį institucinį prioritetą turinčiais veiksniais, nors jie tiesiogiai veikia žmogaus kasdienį gyvenimą ir galimybes grįžti į bendruomenę. Taip socialinės problemos individualizuojamos: struktūrinės kliūtys pripažįstamos, tačiau atsakomybė už jų įveikimą perkeliama pačiam asmeniui. Ši įtampa svarbi socialinio darbo praktikoje, kuriame reikšmingas dėmesys tenka būsto, pajamų, sveikatos priežiūros, šeimos ryšių ir kitų socialinių klausimų sprendimams, nors tokia veikla ne visuomet laikoma pagrindiniu, „įrodymais grįstu“ resocializacijos darbu.

Pastaruoju metu kritiškai žvelgiant į rizikos, kriminogeninių veiksnių ir poreikių valdymo galimybes siūloma formuluoti penktosios kartos rizikos vertinimo kryptį. Ji grindžiama kritika, kad ankstesni instrumentai gali nepakankamai atsižvelgti į kultūrinį kontekstą, konstrukto validumą ir skirtingą prognozavimo tikslumą įvairių grupių atžvilgiu; todėl siūloma standartizuotus vertinimus labiau pritaikyti socialinėms ir kultūrinėms aplinkybėms (Woldgabreal, 2025). Šioje kryptyje apibrėžiama, kad asmuo turėtų būti vertinimas ne pagal egzistuojančią rizikos veiksnių kompoziciją, bet kaip individas veikiantis socialiniuose santykiuose ir konkrečiame istoriniame bei kultūriniame kontekste. Toks požiūris leidžia klausti, kokios sąlygos riziką kuria, palaiko ar mažina, užuot ją aiškinus vien individualiomis savybėmis. Tačiau konteksto įtraukimas savaime nepašalina šališkumo: kultūriniai skirtumai gali būti paversti stereotipiniais požymiais, o struktūrinės nelygybės prisidėti prie asmens rizikos balą didinančių veiksnių. Todėl svarbu vertinti, kas apibrėžia reikšmingą kontekstą, ar asmuo gali

paaiškinti savo patirtį ir ar surinkta informacija keičia pagalbos bei išteklių skyrimą, o ne vien priežiūros intensyvumą.

Nagrinėjamame kontekste svarbu pažymėti, kad neoreabilitacinė logika praktikoje dažnai įgyvendinama per menedžerizmą (angl. *managerialism*) – vadybinę valdymo formą, kurioje efektyvumas, rezultatai ir jų apskaita tampa pagrindiniais veiklos organizavimo principais (Harlow ir kiti, 2013; Sabbe ir kiti, 2021). Socialinis darbas tokiomis sąlygomis fragmentuojamas į atskiras užduotis, o profesinis sprendimas vis labiau derinamas su standartizuotais vertinimais, atvejo planais, ataskaitomis ir veiklos rodikliais. Tačiau santykiu grįsto pagalbos vertingumo matavimas tampa sunkiai įgyvendinamu, kai darbo rezultatai matuojami daugiausia užpildytomis formomis, įvykdytomis procedūromis ar programų baigimu. Tokiu atveju socialinio darbuotojo vaidmuo gali pasislinkti nuo tiesioginio darbo su asmeniu prie atvejo vadybos ir paslaugų koordinavimo. Toks pokytis apima ne tik adminstracinį lauką, bet ir sąlygoja pamatinį supratimą, apie tai kokios profesinės žinios laikomos svarbiomis, kiek lieka vietos autonomiškam sprendimui ir kaip apibrėžiama atsakomybė už nesėkmingą intervenciją.

Vis dėlto politiniu bei instituciniu lygmeniu įtvirtinta rizikos ir poreikio kalba ne visada tiesiogiai nulemia kasdienę praktiką. F. McNeill ir kiti (2009), nagrinėdami Škotijos teismams rengiamas socialines ataskaitas, atskleidžia atotrūkį tarp formalios rizikos vertinimo logikos ir specialistų profesinio sprendimo. Net naudojant standartizuotus vertinimo įrankius, ataskaitose reikšmingą vietą gali užimti naratyviniai ir moraliniai asmens charakterio, patikimumo bei gyvenimo aplinkybių vertinimai. Remdamiesi P. Bourdieu, autoriai šį neatitikimą sieja su habituso histerezės efektu: profesinės nuostatos ir praktikos kinta lėčiau už formalius politikos reikalavimus. Ši įžvalga leidžia matyti socialinių darbuotojų prisitaikymą, profesinio sprendimo išsaugojimą ar pasipriešinimą kaip nevienalytį procesą, kuriame naujos vadybinės ir rizikos valdymo normos susiduria su anksčiau susiformavusiomis pagalbos, santykio ir profesinės atsakomybės sampratomis. Ši tarpinė profesinė padėtis gali būti apibūdinama kaip buvimas tarp sistemos „naujokų“ ir nuvertintųjų: socialiniai darbuotojai ne visuomet laikomi visaverčiais baudžiamosios justicijos sistemos veikėjais, tačiau kartu išlaiko ryšį su socialinio darbo gerovės tradicija. Tokie tyrimai taip pat rodo, kad rizikos vertinimo įrankis savaime nedevalvuoja profesinio vertinimo, o keičia aplinkybes, kuriomis šis vertinimas atliekamas ir pateisinamas.

Lyginamieji baudžiamosios justicijos socialinio darbo tyrimai papildo šį vaizdą. McNeill ir kiti, (2010) pabrėžia, kad nors ir galime įžvelgti poslinkį nuo platesnės socialinės pagalbos prie rizikos valdymo ir viešojo saugumo tikslų, tačiau šis procesas vyksta netolygiai. Kai kurios tarnybos ir toliau savo veiklą apibrėžia socialinio darbo vertybėmis ir pagalbos teikimą laiko esmine funkcija. Net viešojo saugumo užtikrinimui tapus dominuojančiu politine darbotvarke,

specialistai ją gali įgyvendinti per santykiu grįstą praktiką, atsižvelgdami į asmens socialinę aplinką (Robinson ir McNeill, 2004; Canton, 2024). Vadinasi, profesinė praktika nėra vien tiesioginis politikos modelių perkėlimas: ją formuoja skirtingos institucijų praktikos, vietos profesinė kultūra ir darbuotojų santykiai su prižiūrimais asmenimis.

Apibendrinant, neoreabilitacinėje kryptyje rizikos valdymas ir socialinė kontrolė veikia persipynę. Rizikos vertinimas gali padėti individualizuoti intervencijas, tačiau kartu apibrėžia, kurie poreikiai pripažįstami svarbiais, kokio pokyčio tikimasi iš asmens ir kaip matuojama jo pažanga. Kontekstualios penktosios kartos krypties kritinis potencialas priklauso nuo to, ar ji padeda suprasti ir keisti riziką formuojančias socialines sąlygas, ar tik papildo asmens profilį naujais kintamaisiais. Šių procesų sankirtoje socialiniams darbuotojams tenka derinti pagalbos, priežiūros, vertinimo ir atskaitomybės funkcijas, o jų profesinė autonomija priklauso nuo to, kiek institucijoje pripažįstama santykio, konteksto ir socialinio teisingumo reikšmė.

1.2 Socialinio darbuotojo vaidmens išpildymo iššūkiai: vaidmens įtampos ir jurisdikcijos ribos

Socialinis darbas Lietuvos įkalinimo įstaigų sistemoje įsitvirtino palaipsniui ir apėmė keletą etapų, kurių įgyvendinimo metu keitėsi tiek socialinių darbuotojų funkcijos, tiek jų skaičius. Pirmosios socialinio darbuotojo pareigybės atsirado 2009 m. Kauno nepilnamečių pataisos namuose. Antrasis etapas prasidėjo 2014 m. Lietuvoje atidarius pirmuosius pusiaukelės namus, kuriuose socialinis darbas tapo svarbia nuteistųjų integracijos proceso dalimi. Trečiasis, plačiausio masto ir poveikio etapas prasidėjo 2021 m., kai buvo pradėta įgyvendinta ambicinga reforma, orientuota į resocializacijos proceso kalėjimuose stiprinimą, išgryninant resocializacijos skyrių darbuotojų funkcijas ir kuriant naujas pareigybes. Kartu bausmių vykdymo praktikoje ryškiau įsitvirtino nuteistųjų skatinimo mechanizmai, tokie kaip aiškesnis ir laipsniškas perkėlimo į lengvesnę grupę ar atvirą rėžimą procesas, taip pat nauja trumpalaikių išvykų tvarka, kuri turėjo reikšmingos įtakos nuteistųjų motyvavimui. Būtent šios reformos metu socialinio darbuotojo pareigybės su atitinkamai išaugusiu etatų skaičiumi suformuotos visose Lietuvos kalėjimuose. 2022–2030 m. strateginiame Lietuvos kalėjimų tarnybos veiklos plane numatytas ir institucinis šio vaidmens įtvirtinimas: kiekvienos įstaigos Resocializacijos skyriuje suformuotos keturios komandos: kontaktinių (priminio kontakto, atsakingo už tam tikrą būrį nuteistųjų) pareigūnų; Socialinio darbo ir psichologinės intervencijos, kurią sudaro psichologai ir socialiniai darbuotojai komanda; Vertinimo ir analizės grupė, atliekanti rizikos vertinimą bei Užimtumo komanda, atsakinga už laisvalaikį, užimtumą ir įdarbinimą. Taip socialinis darbuotojas sistemoje įsitvirtino nuo pavienių pareigybių nepilnamečių įstaigoje iki aiškiai apibrėžtos vietos kiekvienos

pataisos įstaigos struktūroje bei tapo institucionalizuota, tačiau vis dar palyginti nauja ir savo profesines ir funkcines apibrėžtis kuriančia komanda šioje sistemoje.

Taigi socialiniai darbuotojai būdami pakankamai jauna profesine grupe Lietuvos įkalinimo sistemoje neabejotinai patiria savo vaidmens įsitvirtinimo ir kaitos iššūkių. Kaip jau minėta, teorinėje literatūroje bei empiriniuose tyrimuose pažymima, kad socialinio darbuotojo vietą baudžiamojoje sistemoje formuoja persidengiantys įgaliojimai. Šveicarijos kalėjimų tyrime Emprechtinger ir Richter (2023) šią padėtį apibūdina kaip trijų sričių sankirtą: savanorišką socialinę pagalbą, užduotis, susijusias su bausmės vykdymu, ir naująjį elementą - dalyvavimą reabilitaciniame darbe, susijusiame su rizikos valdymu. Jų analizėje rizikos logiką dažnai apibrėžia teismo psichologijos žinios, o socialiniam darbui lieka kitų specialistų nustatytų tikslų vykdytojo pozicija. Tokia profesinė hierarchija kelia klausimą, ar darbuotojo tiesioginis santykis su žmogumi laikomas savarankišku žinių šaltiniu, ar tik priemone įgyvendinti kitų priimtą sprendimą. Mūsų atliktas tyrimas taip pat patvirtinta kitų tyrimų įžvalgas bei atskleidžia, kad socialiniai darbuotojai jaučiasi tarsi suvaržyti tam tikrų hierarchinių santykių, kuriuose jie užima subordinuotą vykdytojo poziciją.

Įtampa tarp socialinių darbuotojų ir pareigūnų atliekančių rizikos vertinimą būtent ir apibrėžia šį hierarchizuotą santykį, kuriame socialinis darbuotojas yra tik vertintojų nustatytų tikslų įgyvendintojas nedisponuojantis savarankiškai diskreciniais sprendimais, galinčiais kvestionuoti vertintojo poziciją:

„Mes daugiau su jais bendraujam, mes matom viską, tai būna, kad vertintojai prirašo ir programų tų, kurių šiaip net nereikia. Mes tada turim vest. Mes matom, kad jam irgi nereikia. Pats nuteistasis nervinasi… Bet mes su vertintojais nelabai sutariam. Bet, kiek girdėjau, visi kalėjimai čia tas pats. Žodžiu, vertintojai ima viršų. Jie labai vadovauja kažkaip, mums nurodinėja, ką mums daryt, nors jie su jais net nebendrauja, ir jie nustato, kad reikia su šeima bendraut. Tai kartais pataiko, o kartais nepataiko“ – 3D3

Konfliktas kyla ne vien dėl skirtingų nuomonių. Jis susijęs su tuo, kieno profesinis žinojimas turi didesnę sprendimo galią: formali vertinimo išvada ar darbuotojo nuolatinis bendravimas su įkalintu asmeniu ir individualizuotas požiūris. Socialinis darbuotojas turi įrodyti tam tikros priemonės svarbą ir poveikį, ypatingai tai tampa aktualu kai parinkta priemonė nėra įrėminta ir įforminta kaip tam tikra programa atliepianti konkrečia riziką. Tokiais atvejais socialinių darbuotojų pastangos atrodo mažiau reikšmingos:

„Kai jie pažangą vertina, jie neatsižvelgia į šitą priemonę. „Tai kas čia per programa? Tu man pasakyk.“ Sakau: „Tai palaukit, jisai su sūnum, konkrečiai su sūnum, atkūrė, kaip pasakyt, tą bendravimą, ir bendrauja. <...> .Jo, jiems intervencinės… Taip, o kad žmogus daleiskim ten kokį nors pozityvų bendravimą pabaigė pas užimtumininkę. „Jausmai ir emocijos“ pas užimtumininkę. Tai čia jo laisvalaikio

praleidimas.“ Čia jo. O jis galbūt kaip tik kažką tai iš tos programos daugiau pasiėmė, negu iš mano tos standartizuotos“ – 2D2

Vertintojus kaip užimančius aukščiausią laiptelį resocializacijos proceso hierarchinėje struktūroje mato ir tyrime dalyvavę nuteistieji:

„Vertintojai mūsų būtent čia, vat, kalėjime, jie dievai. Jie jaučiasi dievais <...>. Čia ne iš gerosios, tikrai ne, ir tikrai ne iš gerosios. Ten jie taip save susireikšmina šitoj pareigybėj, nu, kad, iš tikrųjų, žinokit, net baisu kalbėt yra. Jūs įsivaizduojat, koksai stresas būna kaliniams? Kaliniai ruošiasi, sėdi savaitę laiko, žinot, ten, nu, stresuoja, bijo eiti, suprantat?“ – 4N4

Visgi svarbu pažymėti, kad socialiniai darbuotojai nors ir įsprausti į tam tikrus rizikos valdymo logikos prioretizavimo rėmus, siekia išlaikyti tam tikrą autonomiją ir sprendimų priėmimo, paremto jų profesiniais tikslais ir kompetencijomis, kryptį:

„Nes buvę tokių atvejų, kad vertintojas ar vertintoja paskambina ir pasako: „Žiūrėk, ten yra toks ir toks žmogus. Jam, jeigu sudarytum tokią ir tokią programą, gal ten jam…“ Tada pažiūriu aš tą planą, ten tuos visus rizikos veiksnius pažiūriu ir dar pasikalbu su pačiu žmogum. Tada yra taip, bet jeigu yra tiesiog sako: „Tos ir tos programos reikia“ ir matai, kad jie žiūri vien dėlto, kad tos ir tos programos reikia pagal jų kažkokius, o ne pagal mūsų galimybes ir ne pagal nuteistojo galimybes, vien dėl to, kad jie galėtų savo darbą atlikt, tada aš darau pagal savo jau, kas turėtų būt plane, pagal nuteistojo jau ten…“ – 3D8

Surinktoje empirinėje medžiagoje iškyla ir socialinių darbuotojų vaidmens perkrovos ir jų profesinės jurisdikcijos slinkties iššūkiai. Klasikinė Kahn su bendraautoriais (1964) vaidmens teorija leidžia šią situaciją suprasti kaip vaidmens perkrovos, konflikto ir neapibrėžtumo sankirtą. Perkrova kyla, kai darbuotojai turi aprėpti daugiau funkcijų, nei leidžia jų laikas ir pasirengimas, o pačios funkcijos gali būti papildomos naujomis:

„Negražiai gal pasakysiu – stogas važiuoja jau kai kuriems… tiek darant darbų vienu metu. Nu, tai toksai ir buvo, aišku, pasipriešinimas darbuotojų. Tikrai ir ne mūsų vienam kalėjime. Nu, bet ką dabar?“ – 1D3

Krūvis išplečia ir patį funkcijų ratą, socialinis darbuotojas tampa pirmuoju kontaktiniu asmeniu beveik visais klausimais, net kai formaliai tai priklauso kitų specialistų kompetencijai:

„*Tai taip, nes net ir patys kontaktiniai siunčia pas socialinį darbuotoją. [...] čia mes… be mūsų aš nežinau, kas čia darytųsi, jei mūsų nebūtų. [...] Čia turbūt nėra funkcijos, kurios mes nedarytume“* – 1D3

Funkcijų gausą kelia esminių iššūkių socialinių darbuotojų profesinio vaidmens įgyvendinimui, ypatingai tai išryškėja kai socialiniai darbuotojai teigia neturintys galimybių užmegzti pasitikėjimu grįsto ryšio su nuteistuoju:

„Tokio kontakto ir tokio ryšio tu jau su žmogum neturi. Tu jų problemų tokių kaip ir nežinai. 100 žmonių man susimaišytų: Antanas ar Petras dabar su žmona nebendrauja, o kuris su mama? Nu, pasimest labai gali, labai šitam visam kratiny.“ – 2D4

Kartu kyla net tik vaidmens perkrova, bet ir vaidmens konfliktas, nulemtas prieštaringų lūkesčių, kuriuos darbuotojui kelia vertintojai, vadovybė ir patys nuteistieji, o kai kurie dažnai vieni kitiems prieštarauja. Vertintojų ir socialinių darbuotojų logika nesutampa tiek dėl programų parinkimo kriterijų, tiek dėl pačios žmogaus sampratos:

„Su vertintojais tai taip, ten, nu, visą laiką kažkokie iššūkiai su jais, nes jie kažkaip kitaip viską mato ir supranta. Nežinau, tiesiog mūsų nesutampa požiūris į žmogų aplamai.“ – 2D5

Konfliktas paaštrėja, kai formalios taisyklės keičiasi be įspėjimo, o jau atliktas darbas paskelbiamas negaliojančiu:

„Vienąkart kalėjimų tarnyba sako: „Taip bus“, paskui „Ne“. <...> Kadangi pusę metų rašėm „motyvacinis“ – neužskaitomas planas. <...> Mes neruošiam jo lygtiniam paleidimui tada. Kaip jaučiasi nuteistasis?“ – 3D5

Socialinių darbuotojų vaidmenų konfliktą lydi ir vaidmens neapibrėžtumas, kuris signalizuoja, kad nėra aiškaus ir stabilaus socialinio darbuotojo funkcijų apibrėžimo, funkcijų ribos tarp komandos narių lieka neaiškios, o dokumentacijos našta atima reikšminga dalį laiko:

„Kad tų funkcijų kartais dar neišsigryninam, ar ne, gal? „Ar čia šitas daro, ar čia aš darau?“ <...> Tai gal sugalvoja: „Žinot, dar užpildom čia dar tokią ataskaitėlę, dar visokie…“ Nu, suvedam, nes tai irgi apie skaičius tas darbas. <...> Tai vat, tas užtrunka, ar ne?“ – 5D3

„Kad būtų aiškumas, kaip sakau, dirbant su nuteistaisiais, kad vieni gal dirbtų tą patį dokumentinį darbą, kiti dirbtų metodinį darbą ir dirbtų kaip komanda. O dabar vienas darbuotojas dirba ir tą patį dokumentinį darbą, ir dirba metodinį darbą.“ – 3D1

Socialinių darbuotojų funkcijų plėtrą ir vaidmens perkrovimą, nulemtą struktūrinių priežasčių galima analizuoti ne tik apibrėžiant konfliktinių vaidmenų padėtį, bet ir profesinių jurisdikcijų ribų slinkties kontekste. Abbott (1988) profesijas aiškina kaip tarpusavyje susijusios sistemos dalis, kuriose jos konkuruoja dėl ekspertinio darbo ir teisės apibrėžti, kaip šis darbas turi būti atliekamas. Jurisdikcija apima ne vien užduoties atlikimą, bet ir įgaliojimą įvardyti problemas bei parinkti reikalingas intervencijas. Tokiu atveju svarbu atskirti praktinį kitos profesijos užduočių perėmimą nuo pilnos jurisdikcijos įgijimo: darbuotojui gali būti perduodamas darbas, bet ne jo žinių pagrindas, profesinis įgaliojimas ar sprendimo galia. Interviu medžiagoje šis poslinkis pirmiausia siejamas su psichologų trūkumu, kai kaimyninių profesijų

(psichologų) jurisdikcija lieka neužpildyta dėl specialistų trūkumo, ją priverstinai užpildo socialiniai darbuotojai. Patys darbuotojai šį procesą vadina „skylių užkaišymu“:

„Tiesiog tikrai deda ir tų psichologų darbą, ir visas skyles reikia užkišt, ir tas veda biškį link perdegimo.“ – 2D4

„Aš, kaip juokauju, mes esam turbūt universaliausia grupė, dirbanti su nuteistaisiais visame kalėjime, nes, kaip jūs sakote, mes esam ir psichologai jiems, ir socialiniai darbuotojai, ir tetos, ir dėdės, kas su vyrais dirba, ir kartais tas pats artimiausias žmogus, į kurį gali kreiptis, nes kiti visiškai neturi artimųjų. <...> Su tom pačiom programom, mes negalim konsultuoti nuteistųjų, nes mes neturim tam tikrų psichologinių žinių. Tiek, kiek mes įgijom su savo išsilavinimu, mes jų tiek ir turim. Tai yra tiktai bazė.“ – 2D7

„Kartais, ko pasigendu turbūt socialiniam darbe <...> man atrodo, kad mes, kaip socialiniai darbuotojai, kartais prisiimam tokį vaidmenį įkalinimo įstaigų kaip psichologų, ar ne? Tai, nu, tas yra sudėtinga.“ – 4D3

Tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai aiškiai suvokia savo kompetencijų ribas ir jaučiasi neužtikrintai dėl kompetencijų trūkumo ypatingai tuomet kai kalbama apie pagalbą susijusią su psichologinių problemų sprendimu ir elgesio korekcijos programų, paremtų tam tikra terapijos kryptimi, pavyzdžiui kognityvine elgesio terapija, vedimu:

„Mes iškelt tai galim. Jie ir patys, ta prasme, turi labai daug problemų, bet kaip paskui susitvarkyt su tuo? <...> Čia psichoterapeutų praktiškai darbas, nes, nu, savižudybės… tie, kurie linkę į savižudybę žmonės…“ – 4D4

„Tai buvo turbūt per jėgą įkišta ir programos metu pati dėstytoja aiškiai pasakė, kad mes, nu, negalim vesti. <…> Mes nesam psichologai ir mūsų tas programos praėjimas yra paviršutiniškas toksai.“ – 4D6

„Aš esu socialinė darbuotoja, ne psichologė. Labai man yra sunku dirbti su ta programa <...> reikia labai turėti stiprias psichologines žinias <...> kad tu žmogui nepakenktum“ – 2D7

Abbott’o perspektyvoje šie duomenys leidžia kalbėti apie jurisdikcijos ribų slinktį darbo vietoje, tačiau ne apie aiškų ir užbaigtą jos perkėlimą. Socialiniai darbuotojai perima dalį psichologams priskiriamų užduočių, bet jų pasakojimuose išlieka nuorodos į tam tikrų kompetencijų pagrindą, pasirengimą ir autoritetą. Užduočių atlikimas savaime nereiškia, kad socialinis darbas įgyja teisę savarankiškai apibrėžti šių intervencijų turinį ir profesinius standartus. Susidaro sąlyginė jurisdikcijos plėtra: atsakomybė už kasdienę veiklą persikelia socialiniams darbuotojams, o kompetencijos, mokymo ir sprendimo galios ribos išlieka neaiškios arba nepakitusios.

Visgi pastebėtina, kad kartu šis funkcijų perėmimas, vykdomų funkcijų gausa arba kitaip tariant vaidmens perkrovimas, gali stiprinti socialinių darbuotojų matomumą ir pripažinimą.

Dalis darbuotojų ir tuo pačių tyrime dalyvavę nuteistieji minėtus procesus susieja su profesijos statuso augimu ir naujai pelnyta pagarba:

„Kai ta statistika yra šiek tiek kitokia, kaip savižala yra ženkliai sumažėjus, kai programos įvairios vyksta <...> jie jau pradeda, ta prasme, kad „Nu va, čia socialiniai darbuotojai...“ Ir žino, kad ten „Jūsų ieško““ – 5D5.

Šį pripažinimą liudija ir patys nuteistieji:

„O socialiniai darbuotojai, šitie visi žmonės, tai yra auksiniai žmonės. Jie visi yra linkę padėti, bet jie tiesiog yra sistemos įrankiai. Nu, šitos tragiškos sistemos. <...> Ir jie daro viską, bet... padeda jie. Šitie tai labai, nu, visi auksiniai žmonės“ – 4N4.

Ši dviprasmybė rodo, kad profesinis pripažinimas gali augti dėl gebėjimo užpildyti paslaugų spragas, bet tai savaime nesuteikia daugiau autonomijos ar aiškesnės jurisdikcijos. Darbuotojai tampa reikalingi, tačiau jų kompetencijų ribos, krūvis ir atsakomybės apibrėžimas lieka neišspręsti.

Skyrius atskleidžia, kad socialinio darbo institucionalizacija Lietuvos įkalinimo įstaigose išplėtė socialinių darbuotojų funkcijas ir suteikė jiems aiškesnę vietą resocializacijos struktūroje, tačiau savaime neužtikrino lygiavertės profesinės padėties ar aiškių jurisdikcijos ribų. Rizikos vertinimo ir analizės grupės turi didesnę formalią sprendimo galią, o socialiniai darbuotojai, nors nuolat bendrauja su nuteistaisiais ir gerai pažįsta jų situaciją, dažnai įgyvendina kitų specialistų nustatytus tikslus. Ši hierarchija išryškėja nesutarimuose dėl programų parinkimo ir dėl to, kokios priemonės laikomos reikšmingu nuteistojo progresui.

Interviu duomenys rodo, kad funkcijų plėtra kuria vaidmens perkrovą, konfliktą ir neapibrėžtumą: socialiniai darbuotojai tampa universaliu kontaktiniu tašku, atlieka dokumentavimo ir metodinį darbą, o kartais perima psichologams priskiriamas užduotis. Darbuotojų pasakojimuose matyti ir jų susirūpinimas, nulemtas abejonių dėl nepakankamo pasirengimo įgyvendinti tam tikras intervencines priemones. Vis dėlto jie nėra vien pasyvūs kitų sprendimų vykdytojai, darbuotojai siekia remtis savo profesinėmis žiniomis ir išlaikyti profesinę autonomiją. Apibendrinant, pažymėtina, kad socialinių darbuotojų atsakomybių ribos ir matomumas auga sparčiau nei jų profesinės autonomijos, funkcijų apibrėžtumas bei darbo sąlygų pritaikymas tam tikrų siekių įgyvendinimui.

1.3 Socialinio darbo institucionalizacija: darbuotojų prisitaikymo mechanizmai

Kaip jau aptarta ankstesniame skyriuje, socialinių darbuotojų kasdienis darbas kalėjime vyksta ribotų išteklių, didelio darbo krūvio ir vienu metu keliamų skirtingų reikalavimų

sąlygomis. Darbuotojams tenka palaikyti pagalbos ir resocializacijos santykį, kartu įgyvendinti rizikos valdymo, saugumo, dokumentavimo bei atskaitomybės procedūras. Todėl prisitaikymo būdai šiame skyriuje nagrinėjami ne kaip individualios darbuotojų savybės, o kaip profesinės reakcijos į institucinę aplinką ir joje patiriamas ankstesniame skyriuje aptartas vaidmens įtampas.

Analitinį šio skyriaus pagrindą sudaro Sabbe, Schiffino ir Moyson (2021) pasiūlyti penki prisitaikymo mechanizmai, nagrinėti probacijos darbuotojų veikloje ir siekiantys atliepti šiuolaikines įtampas kylančias tarp socialinės pagalbos, rizikos valdymo procedūrų ir veiklos efektyvumo užtikrinimo. Greta penkių prisitaikymo mechanizmų (prioritetizacijos, investicijos, taisyklių laužymo, racionalizavimo ir rutinizacijos), kurie kaip minėta Lietuvos kontekstui pritaikomi remiantis Sabbe ir kolegų (2021) atliktu tyrimu, suformuojami dar du papildomi, kylantys iš surinktos empirinės medžiagos. Šio tyrimo kontekste išryškėję prisitaikymo būdai apima atsaką į institucinį požiūrį, daugiau darbuotojų siejama su neigiamais aspektais ir laviravimą tarp formalių reikalavimų bei nuteistųjų neformalios valdysenos. Šie mechanizmai nėra baigtinė ar tarpusavyje nesusijusių kategorijų sistema: jie gali persidengti, būti naudojamai vienu metu, kisti ar skirtingose situacijose įgyti nevienodą reikšmę.

Lentelėje pateiktas skirstymas leidžia matyti, kaip darbuotojai kasdien naudojasi profesine diskrecija, kai formalūs reikalavimai susiduria su laiko, personalo ar paslaugų stoka. Tai siejasi su Lipsky (1980) gatvės lygmens biurokratijos samprata: darbuotojų sprendimai, priimami tiesioginiame darbe ir ribotų išteklių sąlygomis, tampa praktiniu politikos įgyvendinimu. Garland'o (2001) kontrolės kultūros ir menedžerizmo analizė (Harlow ir kiti, 2013; Liebling ir Crewe 2013) padeda šiuos pasirinkimus sieti su rizikos, veiklos rodiklių ir atskaitomybės reikalavimais. Tokiame režime pagalbos bei priežiūros funkcijos persipina, o prisitaikymo būdai gali išsaugoti į asmenį orientuotą darbą, kartu padedant darbuotojui atlaikyti institucinius reikalavimus. Taigi pasiūlytos strategijos siekia atskleisti įtampą kylančią susiduriant profesinėms vertybėms, vadybinei logikai bei savitam instituciniam kontekstui. Todėl trys iš pasiūlytų mechanizmų orientuojasi į profesinio vertybinio stuburo išlaikymą, kitos trys yra paveiktos vadybinės logikos bei biurokratinio požiūrio, ir likusios dvi nusako tam tikras įtampas kylančias iš specifinio lokalaus konteksto, kuriam būdinga tam tikra iš sovietinio laikotarpio paveldėta įstaigų infrastruktūra, kalėjimo valdysenos modeliai bei neformalios nuteistųjų taisyklės, kurios dar ir šiandien išlieka gajos. Toliau pateiktoje lentelėje kiekviena strategija pristatoma apibrėžiant jos loginį pagrindimą bei iliustruojant darbuotojų ir nuteistųjų pasisakymais.

Lentelėje pateikiamos empirinės citatos perkeltos iš pirminės lentelės nepakeičiant jų formuluočių ar dalyvių kodų.

Lentelė 1. Socialinių darbuotojų prisitaikymo mechanizmai ir jų empirinė raiška

MECHANIZMAS	SPRENDŽIAMA SITUACIJA IR PROFESINĖ ĮTAMPA	PRISITAIKYMO LOGIKA	EMPIRINĖS CITATOS
1. Prioritetizacija	Kam skirti daugiau laiko ir dėmesio? **Įtampa:** Vienodas dėmesys visiems klientams	**Vertybiškai pagrįsta strategija.** Dėmesys paskirstomas pagal suvoktą poreikį ar riziką, o ne vienodai. Daugiau laiko gali būti skiriama tiems, kuriems nustatytas konkretus poreikis, socialiai izoliuotiems, priklausomybių turintiems ar sudėtingesniems atvejams.	Tai tiems, kuriems įrašyta kaip apsauginis veiksnys ‚šeimos ryšiai', tuos pavyksta kažkaip tai prišnekint [dalyvauti]. – 2D2 Ta prasme, kadangi anie neleidžia net išeit iš būrio, įsivaizduojat? Būna tokių atvejų, kad jam neleidžia išeit. Tam nuskriaustajam. Nu, taip. Jisai ir norėtų išeit, bet, vat, aš turiu reiškiasi sužinot, kad jisai negali, kad… Kažkas tai ateina, kitą kartą pasako: „Tas norėtų su jumis pabendraut, bet jam neleidžia." Tai aš tada jau pati einu, iniciatyvą rodau, kad aš su tuo susisiekčiau žmogumi. – 4D4 Daug, labai daug žmonių yra nematomų, kuriuos nuo to momento, kai uždarė, jų jau nieks nemato, niekas negirdi. Atėjo komisija, ten kažkas užpildė, atėjo vertintojas, parašė, bet jeigu jie patys ne… Nu, visokių žmonių yra. Jeigu jie yra kažkokie lėtesni ar dar kažkokie ir jie nedarys, nu, tai šansų, kad jie gaus pagalbą, yra minimali. – 2D8
2. Investicija (į santykį)	Kaip užmegzti ryšį ir sumažinti pastangas ateityje? **Įtampa:** Formalus neutralumas ir atstumas santykyje	**Vertybiškai pagrįsta strategija.** Investuojama į santykį ir pasitikėjimą; klausymasis, aiškios taisyklės bei ribos padeda mažinti priešiškumą ir valdyti konfliktus.	Aš turiu tokį, nu, kitokį santykį su jais. Jie ne kaip į darbuotoją žiūri, o kaip vos ne į draugą, žmogų, nu, kurio gali paklaust, paprašyt padėti ir, kur žino, kad, nu, aš niekada nesmerksiu ten jų kažkaip, neišvadinsiu. – 4D6 Iš anksto, pirmame susitikime, nustatomos elgesio taisyklės grupėje, kad vėliau būtų lengviau valdyti konfliktus: „Aš buvau įspėjus, kad neleisiu, kad žeminami būtų <...> žmonės mūsų grupėj" – 3D4 Kaip kad grupė, nu, grupė, žinot, kad, nu, jinai, tai ką ten? „Ką tu – sakys – čia nesąmones kalbi? Ką tu čia kaziolini?" [Nusijuokia] Nu, bet tai individualioj jau kitaip viskas. Pasakai savo nuomonę, išsakai savo problemas. Nu, socialiniai dirba, bet tai bliambački daug žmonių, gal jie, nu, ir nespėja

MECHANIZMAS	SPRENDŽIAMA SITUACIJA IR PROFESINĖ ĮTAMPA	PRISITAIKYMO LOGIKA	EMPIRINĖS CITATOS
			visų apsiklaust, visų išsikviest, kad klaustų, va: „Kaip sekasi? Kaip ką? Kas kame?“ – 2N3
3. Taisyklių laužymas	Ką daryti, kai formali instrukcija atrodo netinkama konkrečiam atvejui? **Įtampa:** Formalus paklusnumas instrukcijai	**Vertybiškai pagrįsta strategija.** Profesiniu sprendimu vadovaujamasi tuomet, kai formali instrukcija darbuotojo vertinimu neatitinka konkretaus asmens situacijos. Tai gali sukelti nesutarimų su vertintojais.	Aš žinau, kad neįvykdysiu, bet aš nejaučiu dėl to streso, nes aš, nu, ta prasme, aš už tai nieko… Manęs nei už tai paskatins, nei pasmerks už tai. Aš tiesiog darau savo darbą. Aš žinau, ką aš darau, ir man nereikia už tai būti įvertintai (am) daleiskim ar, kad įvykdyt kažkokį planą, kad aš žinočiau, kad aš darau savo darbą. Aš tiesiog darau savo darbą. Ateinu į darbą ir darau tai, ką reikia daryt. Ir jeigu aš padarysiu mažiau… aš žinau, kad kur kitur aš padariau. – 2D8 Mes matom, kad jam irgi nereikia <...> bet mes su vertintojais nelabai sutariam. – 3D3 Gali jų ir nekviesti, jie patys ateina bet kada. Aišku, galėtum ten, pavyzdžiui, nepriimti, bet aš esu linkusi visada padėt, nu, nes, pavyzdžiui, gal žmogui labai skubi situacija ir aš tuo metu jam nepadėsiu, ar ne, ir jis kitą kartą, nu, nebenorės tos pagalbos priimti. Tai vat, ir, nu, to laiko dėl to turbūt yra šiek tiek mažokai, ir kyla, va, tokie iššūkiai. – 4D3 Nu, aš apmokyta, ar ne, tu programų? Viskas gerai, aš imu iš tos programos ir jam, pavyzdžiui, netgi per konsultaciją iš tos [pabrėžia] programos taikau, nes, nu, matosi, kad jam to reikia ir visas savo žinias atiduodi. Ir kai man pasako, kad „Kas iš tų jūsų individualių konsultacijų?“ Man net atrodo, čia dar daugiau duodi, negu vykdydamas tą programą, nes aš viską [pabrėžia] pasiimu, ką aš turiu. – 3D4
4. Racionalizavimas	Kaip aprėpti visus atvejus, kai fiziškai trūksta laiko? **Įtampa:** Kiekvieno atvejo kokybė	**Biurokratiškai pagrįsta strategija.** Siekiant padengti didelį atvejų skaičių trumpinami pokalbiai ir pasirengimas; socialinės pagalbos	Va, taip galima pasakyt, nes ir šiai dienai labai daug reikalauja skaičių. Ne kokybės, o skaičių. Tą galiu pasakyt drąsiai. Niekam… Nu, nežinau, ar galiu taip drąsiai sakyt, bet kokybė, nu, nelabai kam įdomi. Reikalauja tiesiog skaičių. Kuo daugiau skaičių, tuo yra geriau. Ar ten buvo kokybiškai, ar nekokybiškai, – niekam neįdomu. – 4D6

MECHANIZMAS	SPRENDŽIAMA SITUACIJA IR PROFESINĖ ĮTAMPA	PRISITAIKYMO LOGIKA	EMPIRINĖS CITATOS
		dalis gali susiaurėti, o formali sąlygų laikymosi kontrolė išlieka.	Tokio kontakto ir tokio ryšio tu jau su žmogum neturi. Tu jų problemų tokių kaip ir nežinai. 100 žmonių man susimaišytų: Antanas ar Petras dabar su žmona nebendrauja, o kuris su mama? Nu, pasimest labai gali, labai šitam visam kratiny. – 2D4 Man tai labiausiai tas būna, kad norėtųsi eiti į žmogų, bet tu negali eiti į žmogų, nes labai turi viso šito pildyti, nors atrodo, kad galėtų būt, nu, labiau automatizuota, labiau programomis, nes tai užima laiką. Turi supildyt čia, tada šitą informaciją supildyti dar kompiutery, o jeigu dar yra išimčių, dar turi eiti, žodžiu, popieriukus siųsti į raštinę, nu, tai užima laiko. Ir tada negali tikrai skirti kažkokio kokybiško laiko. Ne valandą, bet galėtum, pavyzdžiui, pusantros skirti nuteistajam, vat, ir tam pačiam motyvaciniam pokalbiui viena arba kita tema. – 4D7
5. Rutinizacija ir biurokratizacija	Kaip apsisaugoti nuo kaltinimo ir parodyti, kad darbas atliktas? **Įtampa:** Lankstus, kontekstinis ir individualizuotas darbas	**Biurokratiškai pagrįsta strategija.** Dokumentavimu įrodomas atliktas darbas ir mažinama kaltinimo rizika. Pildymas gali tapti savitiksliu ir mažinti kontekstinei informacijai bei tiesioginiam darbui skiriamą laiką.	[Darome], kad, nu va, lentelę užpildyt, skaičius pasiekt, kad parodytume, kad mes, iš tikrųjų, dirbam. – 5D4 Man visą laiką yra streso, bet aš visą laiką metinėj ataskaitoj pažymiu, kad „Grupę pradėjo tiek ir tiek asmenų, baigė tiek ir tiek asmenų“ ir priežastį, kodėl tiktai tiek baigė, tai arba atsisakė eigoje dalyvauti, arba buvo paleisti lygtinai. Tai labai nesmagu būna pateikti tą ataskaitą, nes atrodo, kad „Tai ką jinai veikia? Tai ką tada jinai veikia? Ką jinai tada daro?“ Bet tu vis tiek toliau su likučiu dirbi. – 2D7 Tos informacijos labai daug, lentelių labai daug, statistikos labai daug, o to pačio socialinio darbo… Nežinau, negaliu palygint, nes daug įstaigų nesu dirbus, tai tiesiog to administracinio darbo, tos biurokratijos, tų popierių rašymo yra, nu, didžioji dalis, va, to socialinio darbo jinai yra tokia. – 5D4 Bet, žinot, aš pats pasakysiu, kad tokio… Kaip čia pasakyt? Kad tokio labai palaikymo būtų… Gal aš tokia(s) egoistiška(as) pasirodysiu, bet man trūksta šiek tiek tokio labiau gal <...> Vat, yra užduotys darbo deleguojamos ir būna kartais nespėji, ir viską, ir toks būna: „Nu, bet, va, Kalėjimų tarnyba atvažiuos,

MECHANIZMAS	SPRENDŽIAMA SITUACIJA IR PROFESINĖ ĮTAMPA	PRISITAIKYMO LOGIKA	EMPIRINĖS CITATOS
			tikrins, ten pamatysi, tas ir tas…“ Toks jaučiasi visą laiką, kad, nu va, tarsi ar su pagrasinimais tokiais, ar su paspaudimu tokiu, va, kažkoks. Nu, tarsi, atrodytų, nu, tu gi žmogus, tu gali klysti, tu gali nesusitvarkyt, tu gali nespėti, galų gale, gali nesuprasti kažko tai. Ir tas, vat, nu, tas nuolatinis toks spaudimas yra. Nu, jis jaučiasi. Juntamas, nes, nu, daug reikalauja, labai daug reikia padaryt ir, nu, to palaikymo, nežinau… Man atrodo, kad man reikėtų daugiau. Aš norėčiau daugiau, kad manęs paklaustų: „Kaip sekas?“ – 5D4
6. Atsakas į (neigiamą) institucinį požiūrį	Kaip veikti aplinkoje, kurioje socialinio darbo paskirtis ar vaidmuo kvestionuojami, vertinami įtariai? **Įtampa:** Profesinių įsitikinimų ir vertybių išsaugojimas	**Institucinės ir profesinės logikos sankirta.** Kitų darbuotojų nepripažinimas ar ironija skatina socialinius darbuotojus aiškinti savo darbo paskirtį ir profesinę kompetenciją.	Ir tada sako jau, kad „Tiesiog per ilgai. Jūs per ilgai užtrunkat. Negali tiek būt!“ Ir tada kertasi jau socialinio darbuotojo pareigybė, ir tada jau kertasi, kaip mato pareigūnai. Ir tada sako [su įtaria intonacija]: „Ką jūs tiek ilgai veikiat? Ką jūs tiek ilgai kalbat? Kas čia vyksta?“ Nes natūralu, kad visiems kyla kažkoks, kai nežino mūsų darbo specifikos, mes nežinom jų darbo specifikos, mes gyvenam savo tam tokiam koridoriuj, jie gyvena savo koridoriuj ir mes nelendam vieni į kitų darbus. – 2D7 Tai kitą šeštadienį bus čia kiek? 10 šeimų?“ „Jo, 10.“ „Nu, aš tai tiek neleisčiau [ironiškai šypteli]. Čia per geros sąlygos.“ „Tai – sakau – gerai, kad ne tu čia dabar vadovauji. – 1D1 Ten yra visokių ten konfliktų, kaip, pavyzdžiui, vien tik tos Šeimų dienos, va, kai vykdavo. „Tai ką ten tie socialiniai darbuotojai prisigalvoja čia? Kas čia per nesąmonė? Kokios čia tos dienos? Kas čia? <..>Bet dabar kuo toliau, tuo labiau pradeda tikrinti pareigūnai, va, Saugumo valdymo skyriaus šitas visas šeimas. Ir patikrinimai… Nu, tiesiog baisūs patikrinimai. Kaip ten jie su tais vaikais elgiasi? Nu, tiesiog baisu, iš tikrųjų. <...> Taip, jūs ten galit praeiti vieną kartą, ten du kartus, bet dabar Šeimų šventėse ateina trys pareigūnai, stovi su registratoriais, viską filmuoja, fotkina mūsų stalą, ką mes veikiam, dar komentuoja.“ Nu, pavyzdžiui, kai būna, atvyksta šeimos, jie vis tiek nori nusifotografuoti, mes juos nufotografuojam, nusiunčiam jiems nuotraukas. Ten kaip ir viskas gerai. Mes tą galim daryt, o jie komentuoja: „Kas čia per

MECHANIZMAS	SPRENDŽIAMA SITUACIJA IR PROFESINĖ ĮTAMPA	PRISITAIKYMO LOGIKA	EMPIRINĖS CITATOS
			fotosesijos vyksta? Kam čia to reikia?“ „Nu, tai atsiprašau, nu, ne prie šeimų ir ne prie vaikų gal tą sakykit?“ . – 1D3 Tai kaip mums juos realiai pakeist, kad jie išeitų į laisvę geresni, jeigu, nu, pareigūnai to nesilaiko? Jie patys elgiasi netinkamai. Tai čia ką kalbėt apie mus? Nu, mes tengi to nuteistojo taip nepakeisim, jeigu visa kita sistema su jais elgiasi kaip su žvėrim. – 1D3 Bet šiai dienai aš gal net jaučiu pagarbą iš kai kurių pareigūnų, kad „Va, jis atėjo čia jų problemas spręst, gesina gaisrus…“ Gal tokios naudos. – 4D6 Nes įsisenėjęs tas toksai stačiokiškas požiūris, bet išsikovojom tą tokią pagarbą galbūt kažkokią, kad mes irgi esam specialistai. Specialistai, kurie gali padėti ir nebėra tų replikų, kad per socialinius įgūdžius mokom tiktai kaip rūbus plautis ar kažką. – 5D5
7. Laviravimas kalėjimo aplinkoje	Kaip derinti institucinius reikalavimus, profesinius tikslus ir neformalius nuteistųjų santykius? **Įtampa:** Profesinių įsitikinimų ir saugumo išlaikymas	**Laviravimo strategija.** Atsižvelgiama į neformalius nuteistųjų santykius ir grupių hierarchiją, parenkant susitikimų ar grupių sudėtį. Taip siekiama apsaugoti dalyvius ir išlaikyti galimybę tęsti darbą.	O jūs pabandykite mano batuose pabūti ir nueit, va, taip, va, su pareigūnais, kaip jūs sakot, pakalbėti, va, taip ir paskui sugrįžt, tenai atsigult, kur aš guliu ir ramiai pragulėti bent kokią valandą. Jūs pabandykit tą padaryt [nusijuokia]. <...> Sulėks kaip bitės ir paskui ten, nežinau, ar spėsi dar kažką ir pasakyti, ar panašiai. Išvartys ir tave ės ten, kad tu ten vos ne kažkoks tai tenai esi informatorius ar dar kažkas ten tokio. Ramybės tai tikrai nerasi. Neduok Dieve, dar kažkas tai išlįs, koks galas apie kažką tai. Tai va, tai todėl aš apie tokius dalykus net minčių neturiu. – 4N8 Taip, nes ateina, kai renkasi į grupę, tai vis tiek vieni su kitais sveikinasi. Jau ten nesisveikina, jau matai, kad kažkas ne taip. Tada atsisėdimo vieta irgi – niekada nesėda prie jo. Kažkur šone, atokiau, šone, kad nebūtų tam, kaip aš vadinu, „rate“, nes mes panašiai ratu sėdim, tai bet čia labai pakankamai retai būna. Nes viena šiaip iš grupės taisyklių, nes mes visi darom grupės taisykles ir taip, kad gerbti kiekvieną, kiekvieno nuomonę, priimti kiekvieną, koks jisai

MECHANIZMAS	SPRENDŽIAMA SITUACIJA IR PROFESINĖ ĮTAMPA	PRISITAIKYMO LOGIKA	EMPIRINĖS CITATOS
			yra ir tiesiog to reikia laikytis. Bet jeigu būna taip, kad, nu, jau matai, kad, nu, niekaip, tai tiesiog į kitą grupę… – 2D6 O yra tokių, kurie tiesiog papuola ir čia jiems yra kančia, diskomfortas. Jie nori kuo greičiau išeiti, bet kai kuriuose būriuose netgi supratimai nebeleidžia eiti resocializacijos plano vykdyti, neleidžia pas psichologus eiti, neleidžia daryti to, neleidžia ano, trečio, dešimto <...> Ir jeigu pareigūnai spėja sureaguoti, gerai, o jeigu nespėja, viskas, tas žmogus ir paskęsta. – 4N6 Dar būna individualūs tie susitikimai, aš iškart pasakau: „Žinok, šita programa bus grupinė. Jeigu tu turi kokių problemų, žinok, pradėsi žemint – aš išmetu iš grupės. Man – sakau – čia nebus jokių ten gaidžių, ten nei bachūrų, nei kažko tai. Visi jūs čia ateinat programos vykdyti ir aš irgi atrankos nedarysiu, ar tu toks, ar tu anoks. Visi ateinat normaliai į programą.“ – 3D4 Tai mes tikrai jų nemaišom. Net ir nerekomenduoja maišyt nei tas Saugumo valdymo skyrius ir šiaip, nu, nėra tikslinga jų maišyti visų. – 1D3

Pastaba. Pirmieji penki mechanizmai remiasi Sabbe, Schiffino ir Moyson (2020) analize; šeštasis ir septintasis pritaikytisocialinio darbo Lietuvos įkalinimo įstaigose kontekstui.

Aukščiau pateikti prisitaikymo mechanizmai nėra skirti generalizuoti ar formuluoti tam tikrą prisitaikymo tipologiją, tai daugiau ambivalentiškos, kintančios strategijos, pasižyminčios nebaigtiniu atsaku į vaidmens įtampą, leidžiančios prisitaikyti ir laviruoti tam tikrų struktūrinių sąlygų kontekste. Šios strategijos leidžia suvokti platesnį darbuotojų vaidmens paveikslą ir prisitaikymo būdų įvairovę, kuriuos renkasi darbuotojai tam tikrose situacijose. Taip pat pažymėtina, kad šios strategijos yra persidengiančios bei glaudžiai susijusios. Pavyzdžiui, prioritetizacijos atveju darbuotojai sprendžia apie papildomos pagalbos ir reikšmingesnės investicijos į tam tikrus sudėtingesnius atvejus poreikį. Darbuotojai šią strategijos svarbą iliustruoja kalbėdami apie labiausiai pažeidžiamus nuteistuosius. Kitos strategijos - investicijos į santykį kontekste taip pat susitelkiama į papildomo laiko ir pastangų investavimą. Darbuotojai pažymi, kad investicija į tinkamą ryšio su nuteistaisiais apibrėžimą, neabejotinai atsiperka ateityje. Pavyzdžiui, skiriant papildomo dėmesio taisyklių ir ribų apibrėžimui, tampa lengviau valdyti nutistuosius grupinės programos vykdymo metu, o investuojant laiko į individualų pokalbį, galima užsitarnauti daugiau nuteistųjų pasitikėjimo ir atsivėrimo. Nuteistieji savo ruožtu taip pat pabrėžia individualaus darbo, pasitikėjimu grįsto santykio, dėmesio svarbą, teigiant, kad individualių konsultacijų metu jie gali jaustis kur kas saugiau ir atviriau. Vertybiniai įsipareigojimai, kuriais paremtos pirmosios dvi strategijos, suformuoja ir trečiąją strategiją, pasižyminčią tam tikru pasipriešinimu ir taisyklių laužymu. Tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai čia kalba apie tai, kad siekiant išlaikyti savo profesinį identitetą ir įsitikinimus tenka kartais paaukoti institucines taisykles ir reikalavimus. Kitos dvi strategijos orientuotos į biurokratinių reikalavimų išpildymą, paremtą siekiu padengti kuo daugiau atvejų (pavyzdžiui, rengiant individualius nuteistųjų planus) ir užtikrinti atskaitomybę pagal numatytus vadybinius standartus. Darbuotojai akcentuoja, kad būtent nuteistųjų su kuriais tenka dirbti kiekis ir yra pagrindinis kliuvinys užkertantis kelią individualios pagalbos teikimui, o prie esamo krūvio prisideda ir pamatuojamų rezultatų demonstravimo ir dokumentavimo reikalavimai. Galiausiai paskutinės dvi strategijos orientuojasi į iššūkius susijusius su institucine aplinka, kurioje socialinio darbo ir pagalbos nuteistiesiems praktikos nėra iki galo įsitvirtinusios kaip normatyvinė sudedamoji laisvės atėmimo bausmės atlikimo dalis. Todėl, kaip pažymi tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai, jie susilaukia neigiamo kolegų požiūrio, o kartais ir tam tikro pasipriešinimo. Socialinių darbuotojų darbą veikia ir savitas Lietuvos įkalinimo institucijų socialinis gyvenimas, kuriam vis dar būdingos neformalios nuteistųjų taisyklės, todėl socialiniams darbuotojams neišvengiamai tenka laviruoti ir tam tikros neformalios socialinės tvarkos kontekste. Taigi apibendrinant visas 7 strategijas prioritetizacija, investavimas (santykio kūrimas) ir taisyklių interpretavimas išsaugo profesinę diskreciją, o racionalizavimas ir rutinizacija atspindi prisitaikymą prie vadybinės logikos, išteklių stokos bei kiekybinės atskaitomybės. Galiausiai atsakas į profesijos nepripažinimą, tam tikrą neigiamą požiūrį

ir laviravimas neformalioje kalėjimo tvarkoje rodo tarpprofesinės hierarchijos ir galios santykių bei neformalių nuteistųjų struktūrų poveikį socialinio darbo procesui.

2. Socialinio darbo procesas palaikant, stiprinant ir atstatant ryšį su artimaisiais

2.1 Socialinių ryšių svarba laisvės atėmimo bausmės atlikimo metu ir integracijos galimybėms

Laisvės atėmimo bausmė socialinius ryšius veikia įvairiapusiškai. Įkalinti asmenys ir jų artimieji susiduria su bausmės atlikimo vietos nustatytais bendravimo ir susitikimų ribojimais, o ryšių palaikymas neretai reikalauja ir papildomų finansinių išteklių. Šeimai įkalinimas gali reikšti ir vieno iš jo narių pajamų praradimą, o tuo pačiu ir poreikį finansiškai paremti įkalintą asmenį. Greta šių iššūkių, įkalinimas gali būti lydimas stigmos, gėdos, nusivylimo ar kitų neigiamų emocijų tiek įkalinto asmens, tiek jo artimųjų pusėje. Šių veiksnių visuma gali apsunkinti ryšių palaikymą ir ilgainiui lemti jų silpnėjimą ar nutrūkimą (Brunton-Smith ir McCarthy, 2017; Rengifo ir DeWitt, 2019). Tačiau nepaisant įvairiausių sunkumų palaikant ryšius, šie dažnai įvardijami, kaip vienas apsauginių veiksnių bausmę atliekančio asmens atžvilgiu. Akademinėje literatūroje socialinių, ypač šeiminių, ryšių palaikymas įkalinimo metu siejamas su sėkminga integracija į visuomenę. Nors tyrimai nevienareikšmiai vertina šeimos vaidmenį ir svorį integracijos procese, bendra jų kryptis leidžia šeiminių ryšių palaikymą vertinti kaip svarbų pozityvų veiksnį. Tyrimų visuma, nepriklausomai nuo to, ar daugiau dėmesio skiriama įsidarbinimo galimybėms po įkalinimo, ar pakartotinio nusikalstamumo ir narkotinių medžiagų vartojimo rizikos mažėjimui, leidžia teigti, kad šeiminių ryšių puoselėjimas gali tapti svarbia motyvacija kurti prosocialų gyvenimą ir prisiimti socialiai priimtinus – tėvo, mamos, vyro, žmonos, vaiko, ar kito artimojo – vaidmenis (Brunton-Smith ir McCarthy, 2017; Berg ir Huebner, 2011).

Tyrime dalyvavę laisvės atėmimo bausmę atliekantys asmenys reflektavo tiek sunkumus, su kuriais susiduria jie ir jų artimieji, tiek turimų ryšių prasmę. Šeimos ryšiai – su tėvais, sutuoktiniais, o ypač vaikais – kasdienybėje dvilypiai. Nors bendravimas su artimaisiais dažnai lydimas išgyvenimų, išlaikyti ryšiai dažnai įprasminami tarsi pagrindinis motyvacijos šaltinis:

„Tai ta motyvacija yra, kad tu šeimą nori matyt, tu nori išeit į tą laisvę kuo greičiau. Sakau, čia stotelė laikina yra. Čia pragyvensi tą laiką, kiek tu turėsi atsėdėt ir išeisi. Tu aplamai nenori matyt tos vietos. Čia taip yra. Viskas. Vat, sakau, net nenoriu čia grįžti.“ – 4N11

Laisvės atėmimo bausmę atliekantys asmenys dažnai apie šeimą kalbėdavo išorinės motyvacijos, kuri reikšmingai sąlygoja elgesį ir pačiame kalėjime kontekste. Pavyzdžiui, siekiant gauti daugiau bendravimo su šeima reikalinga tam tikra bausmės atlikimo progresija, nuteistieji turi siekti būti perkelti į lengvą grupę ar pusiaukelės namus, taip pat atitikti trumpalaikėms išvykoms į

namus keliamas sąlygas. Tad galima teigti, kad ryšiai tampa ne tik vienu iš sėkmingos integracijos atlikus laisvės atėmimo bausmę veiksnių, tačiau ir sklandaus elgesio įstaigoje prielaidų, t. y. skatinančiu įsitraukti į individualaus resocializacijos plano vykdymą, laikytis nustatytų vidaus taisyklių ir siekti su bausmės sąlygų švelninimu susijusių galimybių. Socialiniai darbuotojai, dirbantys su nuteistaisiais elgesio korekcijos klausimais dažnai yra priklausomi nuo nuteistųjų (ne)motyvacijos. Darbas su nuteistaisiais, jų įsitraukimas į elgesio korekcijos programas, individualias konsultacijas, pozityvų užimtumą, dažnu atveju remiasi į tai, kokią motyvaciją turi laisvės atėmimo bausmę atliekantis asmuo. Palaikomi šeiminiai ryšiai gali būti labai stiprus išorinis veiksnys lemiantis pirmą žingsnį link kokybiško darbo su nuteistuoju dar įkalinimo įstaigoje (Anderson ir kiti, 2022; Nur, 2026). Tuo dalijosi tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai:

„Jų automatiškai motyvacija ir įvykdyt tas visas rekomendacijas, ir vykdyt planą, ir dalyvaut užimtume elementariai todėl, kad žino, jog… Nu, taip tiesiog yra. Jie žino, kad jiems iš visur pliusiukai. Kuo daugiau pliusiukų tų ale vadinamų jie turės, tuo didesnė galimybė, kad juos pristatys komisijai aplamai. <...> O jeigu pristatys komisijai, tai jie gyvena su ta viltim, kad juos išleis. Ir tikrai tie, kurių laukia kažkas, jų jau motyvacija didesnė. Jie labiau stengiasi, jie rodo daugiau pastangų.“ – 2D4

„<...> tie, kurie, nuteistieji, yra nepalaikantys ryšio arba, nu, privengiantys atkurti, tai jie yra labiau uždaresni. Su jais yra sudėtingiau rasti kalbą ir su jais darbas būna sudėtingesnis, nesvarbu, kokią techniką benaudotum, kaip besistengtum, tiesiog nuteistasis pasidaro uždaras labai.“ – 3D1

Tad galima teigti, jog šeiminiai ryšiai ir jų palaikymas bausmės atlikimo metu yra ne tik nuteistųjų kasdienybei ir integracijai svarbus veiksnys, tačiau ir reikšminga sudedamoji socialinių darbuotojų profesinėje veikloje. Tačiau šeimos vaidmuo neapsiriboja vien motyvacija. Šeimų palaikymas yra svarbus ir sprendžiant įvairius praktinius klausimus, susijusius su dokumentų sutvarkymu ar prieinamumu prie kitų socialinių paslaugų (Mitchell ir kiti, 2016). Tiek socialiniai darbuotojai, tiek nuteistieji kalbėjo apie artimųjų pagalbą įkalinimo metu:

„Paprasčiau ir nereik čia, kad matytų viską irgi. Nu, pavyzdžiui, daug žmonių tas visokias pajamų deklaracijas, ten skolas <...> . Viskas čia per kalėjimą, per socialinius darbuotojus. Nu, tai aš sakyčiau, žmonės patys parodo, kad negali savim pasirūpint, ar ne? [Tyrėja: O tai jūs [pats] deklaravot pajamas?] Viską per laisvę. Nu, kam? Nu, nebūtina. Yra tam įgaliojimai. Susitvarkai, viską gali gi per ten daryt. Kam čionai kalėjimą dar kišti?“ – 4N10

„Jeigu jisai palaiko tą santykį su savo artimaisiais, tą tokį artimesnį, tai galbūt atsiras tas 10 eurų tai asmens tapatybės kortelei? Atsiųs artimieji, kad būtų pagaminta.“ – 2D3

Nepaisant teigiamo poveikio nuteistiesiems ir pagalbos iš išorės socialiniame darbe, vis dėlto, socialiniai darbuotojai dažnai akcentuoja ir tai, jog šeiminiai ryšiai nėra panacėja. Specialistams tenka identifikuoti ir tokius ryšius, kurie gali būti žalingi tiek pačiam nuteistajam, tiek jo artimiesiems. Tokie atvejai neretai susiję su artimųjų finansiniu išnaudojimu siekiant padengti įstaigoje susidariusias skolas ar įsigyti nelegalių medžiagų. Kitais atvejais grįžimas pas artimuosius,

pavyzdžiui, trumpalaikių išvykų į namus metu, gali tapti žingsniu atgal pačiam nuteistajam, jei jis grįžta į tą pačią socialinę aplinką, kuri buvo susijusi su rizikingu elgesiu ar įvykdytu nusikaltimu. Taigi socialinio darbuotojo užduotis yra ne aklai skatinti nuteistąjį atkurti, palaikyti ar stiprinti ryšius su artimaisiais, tačiau kartu su nuteistuoju kritiškai įvertini šių ryšių pobūdį ir padėti atpažinti, kurie santykiai gali būti palaikantys, o kurie – žalingi ir keliantys riziką. Kai ankstesni socialiniai ryšiai nėra palaikantys ar resocializacijai palankūs, reikšminga tampa ir galimybė kurti naujus santykius už įkalinimo įstaigos ribų. Dalies socialinių darbuotojų pasakojimuose būtent tokios sėkmės istorijos buvo vertinamos kaip svarbus pokyčio resursas, leidžiantis nuteistajam palaipsniui atsitraukti nuo ankstesnės rizikingos socialinės aplinkos. Vis dėlto naujų ryšių kūrimas nėra savaiminis ar lengvai pasiekiamas procesas. Dažniau apie tokias patirtis kalbėjo atviro tipo laisvės atėmimo vietose dirbantys specialistai, kurių klientai turi daugiau galimybių dalyvauti gyvenime už įstaigos ribų – dirbti, lankyti savipagalbos grupes, pavyzdžiui, AA ar AN susitikimus, ir kitose kasdienėse situacijose megzti naujas pažintis. Tokios galimybės išplečia socialinio tinklo ribas ir sudaro prielaidas kurti alternatyvius, nuo ankstesnės rizikingos aplinkos mažiau priklausomus santykius.

2.2 Poreikio intervencijai nustatymas ir įvertinimas

Tyrimo duomenys atskleidė, kad poreikis socialinio darbo intervencijai, susijusiai su ryšių su artimaisiais palaikymu, stiprinimu ar atkūrimu, nustatomas keliais tarpusavyje susijusiais būdais. Pirmasis informacijos šaltinis yra formalus nuteistojo situacijos ir rizikos vertinimas, kurio rezultatais remiantis sudaromas individualus resocializacijos planas. Vertinant išskiriami kriminogeniniai, apsauginiai ir gyvenimo kokybei reikšmingi veiksniai, o šeimos ir socialiniai ryšiai gali patekti į bet kurią iš šių sričių. Informantai nurodo, kad vertinime fiksuojami nutrūkę ar konfliktiški ryšiai, smurtas artimoje aplinkoje, santykių su vaikais ar kitais šeimos nariais stoka, taip pat priešingai – palaikantys artimųjų ryšiais, galintys tapti reikšmingu resocializacijos ištekliumi.

Formalus vertinimas suteikia socialiniams darbuotojui pirminę kryptį, tačiau tyrimo duomenys rodo, kad vien formalaus vertinimo nepakanka. Informantai pabrėžia tiesioginio pokalbio ir nuteistojo individualios situacijos pažinimo svarbą. Vienas iš tyrimo dalyvių teigia: *„aš asmeniškai tai tikrai nesiremiu vien iš vertinimo. Aš visą laiką bendrauju“* (1D6), nes šeimos situacija ir santykiai bausmės atlikimo metu gali keistis. Taigi poreikio nustatymas nėra vienkartinis veiksmas – jis tęsiamas viso darbo su nuteistuoju metu.

Šeimos santykių tema neretai išryškėja jau pirmojo susitikimo metu, kai socialinis darbuotojas pristato savo funkcijas, aiškinasi gyvenamąją vietą, galimybes grįžti į bendruomenę ir artimųjų situaciją. Informantų patirtis rodo, kad net praktiniai klausimai, pavyzdžiui, gyvenamosios vietos deklaravimas ar pasirengimas lygtiniam paleidimui, gali paskatinti kalbėti apie tai, ar asmuo turi

artimųjų, ar gali pas juos grįžti ir kokie santykiai su jais palaikomi. Viena informantė nurodė, kad pirmojo pokalbio metu tiesiogiai klausia:

„Kokie santykiai su artimaisiais? Galbūt reikia atkurti tuos santykius? <...> galiu aš ir čia padėti.“ – 4D3

Vis dėlto šeimos ryšių problema ne visada atsiskleidžia formaliojo vertinimo metu. Informantai pabrėžia neformalaus bendravimo reikšmę, kai nuteistasis nesijaučia vertinamas ar apklausiamas ir todėl yra linkęs daugiau atsiverti. Vienos informantės teigimu, *„dažniausiai atsiranda tas pokalbis apie šeimą būtent tokių neformalių bendravimų metu, kai jie nesijaučia, kad tu <...> kažką iš jų bandai išpešti, ištraukt“* (4D4). Tokiuose pokalbiuose išryškėja konfliktai su partneriais, nutrūkę santykiai, baimė pasakyti artimiesiems apie pasikeitusias aplinkybes ar nežinojimas, kaip atkurti kontaktą. Tai rodo, kad poreikio identifikavimas priklauso ne tik nuo vertinimo metodikos, bet ir nuo socialinio darbuotojo gebėjimo sukurti saugų bei pasitikėjimu grindžiamą santykį.

Pasitikėjimo svarba ypač išryškėja taikant menines priemones. Informantai pabrėžia, kad jautrioms šeimos temoms atsiskleisti nepakanka formaliai paskirti metodą. Socialiniams darbuotojui reikia pažinti žmogų, suprasti jo santykių istoriją ir sukurti sąlygas atsiverti. Viena informantė pažymi, kad tokias technikas (metodus) sunku taikyti *„nepažįstant“* (5D2) nuteistojo, nes „*tu turi žinoti tą žmogų ir individualiai tu jį turi pažinti. Jis turi užmegzt tą ryšį, pasitikėjimą <...> kitaip gi niekas tau nepasakos“* (5D2). Tai leidžia teigti, kad pats profesinis santykis tampa svarbia poreikio įvertinimo sąlyga.

Poreikį intervencijai gali išreikšti ir pats nuteistasis. Turime dalyvavę socialiniai darbuotojai mini atvejus, kai asmenys konsultacijos metu pasako, kad santykis su artimaisiais nutrūkęs ir kad jie norėtų jį atkurti. Tokiais atvejais išreikštas noras vertinamas kaip svarbus intervencijos pagrindas. Be tiesioginio prašymo, apie santykių problemą gali signalizuoti ir pasikeitęs elgesys, emocinė būsena ar palaikymo stokos požymiai.

Tačiau pačių nuteistųjų požiūris į santykių palaikymo poreikį nėra vienodas. Kai kurie nemato būtinybės palaikyti kontaktą įkalinimo laikotarpiu arba sąmoningai jį riboja. Vienas nuteistasis teigia: *„Nebendrauju ir taip. Ir nebendrausiu ir tiek, o išeisiu – bendrausiu. Dabar ne“* (4N9), kartu paaiškindamas, kad bendravimas su artimaisiais kartais *„nervus pačiam išdrasko“* (4N9), nuteistasis apskritai sunkiai įvardija, kokios socialinio darbuotojo pagalbos jam galėtų reikėti: *„Nu, čia kokiu klausimu čia pas juos kreiptis? Neįsivaizduoju“* (4N9). Šie pasisakymai rodo, kad specialisto ir nuteistojo supratimas apie pagalbos poreikį gali nesutapti.

Todėl poreikio nustatymas negali būti tapatinamas su automatiniu intervencijos paskyrimu. Informantų pasisakymuose kritiškai vertinama praktika, kai programa įtraukiama tik remiantis formaliu vertinimo kriterijumi ar nusikalstamos veiklos pobūdžiu, prieš tai neįvertinus konkretaus

žmogaus situacijos ir gebėjimų. Viena respondentė pažymi, kad programa yra prasminga tada, kai *„pabendravus su žmogum yra matyt, kad žmogus turi tam sugebėjimų ir jam tai veiks“* (2D8), tačiau jos paskyrimą *„nemačius žmogaus“* laiko netikslingu. Informantų patirtys taip pat rodo situacijas, kai socialiniai darbuotojai, daugiau bendraujantys su nuteistuoju, mato, kad formaliai paskirta programa jo realaus poreikio neatitinka.

Poreikio intervencijai vertinimas ypač svarbus tuomet, kai kalbama apie potencialiai jautrius ar žalingus santykius. Tyrimo duomenys rodo, kad meninės priemonės gali būti taikomos ne tik nutrūkus ryšiams su vaikais ar partneriais, bet ir netekčių, skyrybų, mirčių, toksinių santykių ar šeimos vaidmenų problemų atvejais. Todėl pats ryšio egzistavimas nėra pakankamas pagrindas siekti jį stiprinti. Socialinis darbuotojas turi įvertinti santykio pobūdį ir galimą jo poveikį nuteistajam.

Informantai taip pat pabrėžia savanoriško dalyvavimo principą. Nustačius galimą problemą, nuteistajam gali būti pasiūlyta konsultacija, programa ar meninė technika, tačiau jautrių šeimos santykių nagrinėjimas neturėtų vykti prieš jo valią. Viena informantė pabrėžia, kad kai kuriais atvejais šeimos tema programoje gali būti sąmoningai praleidžiama:

Tai va, yra ir taip, kad tikrai praleidi, nes gali žmogui tikrai daugiau pakenkt ten klausinėdamas kažko tai, [šypteli] negu padėt -1D6. Kitoje interviu dalyje akcentuojama, jeigu žmogus aiškiai pasako *„nenoriu aš to. Net kalbėt nenoriu“* (1D6), prievarta nėra taikoma.

Apibendrinant galima teigti, kad poreikio intervencijai nustatymas tyrimo dalyvių praktikoje yra tęstinis ir platus procesas. Pirminę kryptį suteikia formalus rizikos bei apsauginių veiksnių vertinimas, tačiau tikrasis pagalbos poreikis tikslinamas individulių konsultacijų, kasdienio bendravimo, nuteistojo elgesio stebėjimo ir jo paties išsakytų poreikių metu. Tyrimo duomenys išryškina būtinybę derinti formalų vertinimą su socialinio darbuotojo profesiniu sprendimu ir tiesioginiu žmogaus pažinimu. Šeimos ryšiai savaime nėra vertinami vien kaip teigiamas išteklius – svarbu įvertinti jų pobūdį, saugumą, paties nuteistojo norą bei kitos santykio pusės galimybes ir pasirengimą palaikyti kontaktą. Todėl intervencijos poreikio nustatymas tampa ne tik problemos indentifikavimu, bet ir sprendimu, ar, kada ir kokia forma darbas su konkrečiu ryšiu yra tikslingas konkrečiam žmogui.

2.3 Darbo planavimas ir tikslų nustatymas, planavimo iššūkiai, nuteistųjų motyvacija

Tyrimo duomenys rodo, kad socialinio darbo su nuteistaisiais planavimas grindžiamas individualizuotu poreikių vertinimu, resocializacijos plano sudarymu ir konkrečiam asmeniui tinkamų intervencijos priemonių parinkimu. Informantai pabrėžia, kad nėra vieno visiems nuteistiesiems tinkamo darbo modelio. Metodo pasirinkimas priklauso nuo asmens gyvenimo situacijos, šeimos santykių, nustatytų kriminogeninių poreikių, gebėjimo dalyvauti grupinėse veiklose ir paties nuteistojo pasirengimo įsitraukti. Viena informantė pažymi, kad iš turimų metodų

renkasi tuos, kurie geriausiai atitinka konkretaus žmogaus situaciją: pirmiausia gali būti sudaroma genograma ar ekožemėlapis, siekiant geriau pažinti šeimos sistemą, vėliau pasirenkamos kitos priemonės, pavyzdžiui, mandalos piešimas ar darbas su jausmais.

Individualizavimas ypač ryškus pasirenkant darbo formą. Informantai nurodo, kad vieniems nuteistiesiems tinkamesnės grupinės programos, o kitiems – individualus darbas, nes dalis asmenų grupėje negali arba nenori atvirai kalbėti. Todėl priemonės numatomos ne tik remiantis formaliu vertinimu, bet ir atsižvelgiant į tai, kokia darbo forma konkrečiam asmeniui yra priimtinesnė. Kaip nurodo viena informantė, *„mes labai žiūrim individualiai kiekvieną žmogų, kas jiems tinka“* (1D7).

Svarbi darbo planavimo dalis – nuteistojo įtraukimas į sprendimų priėmimą. Formaliame procese resocializacijos planas sudaromas remiantis vertintojų pateiktais duomenimis, tačiau pats nuteistasis supažindinamas su planuojamomis priemonėmis ir gali išsakyti savo nuomonę. Jei asmuo su pasiūlytomis priemonėmis nesutinka, planas gali būti koreguojamas. Informantai pabrėžia, kad sprendimai, ypač susiję su darbu su šeima ir artimaisiais, negali būti priimami vien specialisto iniciatyva: *„sprendimų priėmimas yra tiktai su nuteistojo sutikimu ir su nuteistojo pačiu dalyvaujant“* (3D1).

Toks įtraukimas leidžia darbo tikslus formuoti ne vien administraciniu, bet ir asmeniškai prasmingu lygmeniu. Informantai kalba apie konstruktyvų pokalbį, kurio metu kartu su nuteistuoju konkretinami pasiekiami veiksmai: kiek dažnai jis galėtų lankytis konsultacijose, kokius finansiniu įsipareigojimus galėtų vykdyti, kokių elgesio ar mąstymo pokyčių siekti. Kai kurių informantų patirtis rodo, kad nuteistieji į tokį planavimą įsitraukia noriai ir patys išreiškia norą dažniau dalyvauti konsultacijose, jei mato jų naudą.

Planuojant darbą, nukreiptą į šeimos ryšių palaikymą ar atkūrimą, tikslai taip pat formuojami individualiai. Informantai nurodo, kad pirmiausia svarbu išsiaiškinti, ar pat nuteistasis nori palaikyti santykį su šeimos nariais ir kokios pagalbos iš specialistų jam reikia. Viena informantė šį procesą apibūdina klausimais: *„Ar tu nori palaikyti santykį su šeimos nariais? Kokios pagalbos tau reikia iš mūsų?“* (3D1). Tokiu būdu darbo tikslas nėra automatiškai apibrėžiamas kaip ryšio atkūrimas – pirmiausia vertinama asmens noras, situacija ir galimybės.

Ryšio su artimaisiais atkūrimas planuojamas palaipsniui, numatant mažus ir realistiškus žingsnius. Jei tiesioginis susitikimas dar nėra galimas, pirmasis tikslas gali būti kontaktas telefonu ar laišku, vėliau – trumpas susitikimas neutralioje vietoje, o tik po to galimas intensyvesnis bendravimas ar trumpalaikės išvykos pas šeimos narius. Tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai tokį procesą apibūdina kaip palaipsnį *„atlydį“* santykiuose, kai mažinama tarpusavio distancija ir atkuriamas pasitikėjimas:

Šiek tiek, kad tas atlydys būtų santykiuose, kad tas užsiblokavimas dingtų. Gal su laiku ir atsiblokavę tie ryšiai pereis į tą, kad jau mažesnis kontaktas, ten susitikimas mieste, kavinėje ar

kokiam parke, o jau po to, jau su laiku išeitų į tą didesnį kontaktą, kad, nu, nuteistasis vyksta jau į trumpalaikes išvykas ar bent jau į šventes tom keliom valandom pas šeimos narius -3D1

Tyrimo duomenys taip pat rodo, kad metodų pasirinkimas siejamas su paties nuteistojo gebėjimais ir interesais. Pavyzdžiui, jei asmeniui nepriimtinos rašytinės užduotys, jam gali būti siūloma piešti šeimos atmosferą, naudoti spalvas ar simbolius. Vienas socialinis darbuotojas pateikia atvejį, kai nuteistasis šeimos narius vaizdavo simboliais, o dukrą apibūdino, kaip *„saulę“*, kuri *„nušviečia visą pasaulį“* (1D7). Svarbu tai, kad šis metodas buvo pasirinktas pačiam asmeniui išreiškus norą jį išbandyti. Tai rodo, kad meninių priemonių taikymas veiksmingiausias tuomet, kai jos derinamos prie asmens raiškos būdo, o ne primetamos kaip universali technika.

Vis dėlto nuteistojo įtraukimas į planavimą nereiškia, kad jo išsakytas nenoras visada tampa pagrindu atsisakyti intervencijos. Tyrimo dalyviai atkreipia dėmesį, kad dalis nuteistųjų tam tikrų problemų, pavyzdžiui, alkoholio vartojimo ar smurtinio elgesio, patys nelaiko problema. Tokiais atvejais socialinio darbuotojo funkcija tampa ne tik atliepti asmens išsakytą poreikį, bet ir skatinti problemos suvokimą bei motyvaciją pokyčiui.

Nuteistųjų motyvacija kaip planavimo sąlyga

Nuteistųjų motyvacija tyrimo duomenyse atsiskleidžia kaip viena svarbiausių, tačiau kartu ir nestabiliausių darbo planavimo sąlygų. Informantai nurodo, kad kartais darbuotojui tenka nuolat skatinti žmogų, nors pats nuteistasis nerodo aiškaus poreikio keistis: *„atrodo, tu stumi tą žmogų, stumi, skatini, kalbi, o jam <...> nieks neįdomu“* (5D4). Tai specialistams kelia abejonių, kiek suplanuotos intervencijos iš tiesų atitinka paties žmogaus poreikį ir kiek jos vykdomos dėl institucinių reikalavimų.

Motyvacija nėra pastovi ir gali keistis net vykstant tam pačiam intervencijos procesui. Informantai pastebi, kad vienu metu asmuo gali būti aktyviai nusiteikęs atkurti ryšį su šeima, tačiau jau po savaitės visiškai atsisakyti apie tai kalbėti. Vienas informantas santykio atkūrimo kelią apibūdina kaip *„labai <...> duobėtą kelią“*, nes *„vieną savaitę nuteistais nori <...>, o kitom savaitėm jau viskas, jis nieko nenori“* (3D1). Tai rodo, kad darbo planas turi būti lankstus ir periodiškai peržiūrimas, o tikslai koreguojami atsižvelgiant į asmens motyvacijos bei situacijos pokyčius.

Motyvacijos skirtumai išryškėja ir taikant kūrybinius bei meninius metodus. Vieni nuteistieji aktyviai renkasi tokias veiklas, domisi jų rezultatu ir klausia, ar sukurtą darbą galės parodyti artimiesiems. Kiti menines veiklas vertina kaip nepakankamai *„rimtas“* ir atsisako piešti ar karpyti, pirmenybę teikdami struktūruotiems klausimynams. Tai patvirtina individualaus metodo pasirinkimo svarbą: ta pati priemonė skirtingiems asmenims gali būti tiek motyvuojanti, tiek kelianti pasipriešinimą.

Tačiau tyrimo medžiagoje yra ir priešingų pavyzdžių, kai nuteistieji yra stipriai motyvuoti. Pozityvios tėvystės programoje dalyvaujantys nuteistieji apibūdinami kaip norintys mokytis, aktyviai

besidalijantys patirtimi ir ieškantys naujų vaikų auklėjimo būdų. Informantės teigimu, *„matosi, kad nori <...> išmokti kažko naujo“* (1D7). Tai leidžia manyti, kad didesnė motyvacija atsiranda tuomet, kai programos turinys tiesiogiai siejasi su asmeniui svarbiais vaidmenimis ir santykiais, šiuo atveju – tėvyste.

Darbo planavimo iššūkiai

Vienas ryškiausių planavimo iššūkių yra didelis specialistų darbo krūvis. Informantai nurodo, kad vienam darbuotojui gali tekti apie 150 nuteistųjų, todėl nėra galimybių kiekvieną planą išsamiai rengti kartu nuo pat pradžių. Praktikoje planas dažnai pirmiausia parengiamas pagal vertinimo informaciją, o vėliau aptariamas ir, esant poreikiui, koreguojamas kartu su nuteistuoju. Tai rodo įtampą tarp deklaruojamo individualizuoto, dalyvaujamojo planavimo principo ir ribotų žmogiškųjų išteklių.

Kitas iššūkis – programų atrankos kriterijų ir realios kalėjimo populiacijos neatitikimas. Tai ypač atsiskleidžia pozityvios tėvystės programos atveju. Joje gali dalyvauti tik tam tikro amžiaus vaikų turintys tėvai, kurie palaiko reguliarų ryšį su vaikais. Informantų teigimų, realiomis kalėjimo sąlygomis tokių asmenų nedaug, todėl grupes sudaryti sudėtinga, o kartais tenka ieškoti dalyvių, kurie kriterijus atitinka iš dalies.

Programų įgyvendinimą apsunkina ir pati įkalinimo aplinka. Pozityvios tėvystės programoje numatomos kasdienės sąveikos su vaiku užduotys, tačiau nuteistieji tokios galimybės neturi. Informantė pateikia programos dalyvių klausimą: *„Kaip mums padaryti namų darbus <...> pažaisti su savo vaiku?“* (1D7), kai kontaktas apsiribuoja trumpu skambučiu. Tai rodo, kad net ir teoriškai tinkamos programos gali būti sunkiai pritaikomos laisvės atėmimo vietos kontekste.

Dar vienas iššūkis – grupių išlaikymas. Nors kai kurias grupes surinkti nėra sunku, ilgos programos ir daug užsiėmimų mažina nuteistųjų įsitraukimą. Pavyzdžiui, pykčio valdymo programa sudaro 27 užsiėmimai, todėl, informantų teigimu, daliai nuteistųjų sunku ilgą laiką išlaikyti dėmesį ir motyvaciją.

Grupių stabilumą lemia ir institucinės aplinkybės, nepriklausančios nuo paties nuteistojo motyvacijos: asmenys gali būti perkeliami į kitą būrį ar įstaigos tipą, išvykti ar praleisti kelis užsiėmimus. Dėl šios priežasties jau suformuotos grupės *„pabyra“*, o pradinis dalyvių skaičius sumažėja.

Darbo organizavimą apsunkina ir specialistų bei nuteistųjų darbo grafikai. Skirtingas pamaininis darbas, išvykos, nustatyti terminai ir ribotas darbuotojų darbo laikas ne visada leidžia laiku susitikti su nuteistuoju ir suplanuoti tolesnius veiksmus. Informantai pabrėžia, kad *„darbuotojas kaip išteklius yra ribotas, jo darbo laikas yra ribotas“* (3D1). Todėl praktikoje tenka derinti tiek

darbuotojo, tiek nuteistojo darbo laiką, kartais koreguoti susitikimų intensyvumą ar perkelti darbą į vakarines valandas.

Tyrimo duomenyse taip pat atsiskleidžia metodinių ir paslaugų prieinamumo ribojimai. Tyrimo dalyviai atkreipia dėmesį į tai, kad nors priklausomybės yra reikšmingas daugelio nuteistųjų kriminologinis veiksnys, konkrečioje įstaigoje tuo metu nebuvo galimybės kryptingai dirbti su priklausomybių problemomis, nes anksčiau veikęs reabilitacijos centras iširo, o priklausomybių konsultanto neliko. Tai parodo, kad net tinkamai identifikavus asmens poreikį, darbo planavimo galimybes gali riboti institucijoje realiai prieinamos paslaugos ir specialistai.

Tyrimo duomenys atskleidžia prieštarą tarp individualizuoto socialinio darbo planavimo principo ir institucinės praktikos galimybių. Informantai pabrėžia poreikį priemones ir darbo formas parinkti pagal konkretaus nuteistojo situaciją, jo motyvaciją, gebėjimus ir pasirengimą pokyčiui, tačiau šio principo įgyvendinimą riboja didelis darbo krūvis, programų atrankos kriterijai, grupių nestabilumas, darbuotojų ir nuteistųjų darbo grafikų derinimo sunkumai bei ne visada kalėjimo sąlygoms pritaikytos programos. Todėl darbo planavimas praktikoje tampa nuolat derinamu procesu tarp individualių nuteistojo poreikių ir institucinių galimybių.

Apibendrinant galima teigti, kad socialinio darbo su nuteistaisiais planavimas yra dinamiškas ir nuolat koreguojamas procesas. Jo pagrindą sudaro individualus poreikių vertinimas, nuteistojo dalyvavimas nustatant tikslus, lankstus metodų ir darbo formų pasirinkimas bei komandinio darbo principas. Vis dėl to planavimo kokybę riboja didelis darbuotojų darbo krūvis, programų kriterijų ir kalėjimo realybės neatitikimas, nuteistųjų motyvacijos svyravimai, grupių nestabilumas, darbo grafikų derinimo sunkumai ir tam tikrų specializuotų paslaugų trūkumas. Tyrimo duomenys rodo, kad veiksmingam planavimui ypač svarbu ne tik sudaryti formalų resocializacijos planą, bet ir nuolat tikrinti jo aktualumą konkrečiam žmogui, atsižvelgti į jo pasirengimą keistis ir suteikti galimybę tikslus bei priemones koreguoti intervencijos eigoje.

2.4 Intervencijos įvertinimas

Duomenų analizė atskleidė, kad socialinio darbo intervencijos įvertinimas laisvės atėmimo vietoje yra kompleksinis procesas, kuriame formalūs rezultatų rodikliai ne visuomet sutampa su individualiu asmens pokyčiu. Informantų pasisakymuose išryškėja įtampa tarp kiekybinio veiklos vertinimo ir socialiniam darbui būdingo kokybinio pokyčio. Socialiniai darbuotojai akcentuoja, kad praktikoje yra neretai svarbu, kiek asmenų pradėjo ir baigė programą, tačiau tokie skaičiai neatskleidžia nei individualiai atlikto darbo apimties, nei tikros intervencijos reikšmės konkrečiam žmogui. Viena informantė apibūdinai taip: *„norėtųsi, kad būtų ta kokybė, nes, iš tikrųjų, dažnai įkalinimo įstaigoj <...> žiūrima į statistiką“* (4D3), kartu keldama klausimą: *„ar būtent skaičiais reikia vadovautis <...>? O kiek yra to individualaus darbo, į kurį reikėtų žiūrėt?“* (4D3).

Tyrimo duomenys rodo,, kad intervencijos rezultatas socialinių darbuotojų dažniausiai vertinamas ne pagal vieną aiškiai apibrėžtą kriterijų, o pagal kelių pokyčių požymių visumą. Yra vertinamas nuteistojo elgesys, jo emocinės reakcijos, bendravimo pobūdis, įsitraukimas į veiklą, gebėjimas reflektuoti savo elgesį ir jo pasekmes, o taip pat santykiai su artimaisiais: *„Stengiuosi įvertinti <...> tada, kai <...> tas ryšys <...> atsikuria“, tačiau kartu pažymi, kad „kas nuteistojo būtent galvoje darosi, tai ne visada gali pasakyt“* (4D3). Todėl intervencijos poveikis vertinamas ne vien pagal paties asmens deklaruojamus pokyčius, bet ir stebint jo elgesį ilgesnėje perspektyvoje: *„per tą laiką pamatai <...> ir pagal nuteistojo elgesį“* (4D3).

Svarbiu intervencijos veiksmingumo požymiu tampa paties nuteistojo grįžtamasis ryšys. Informantai pateikia pavyzdžių. Kai buvę programų dalyviai po ilgesnio laiko prisimena intervencijos metu aptartus dalykus, dėkoja specialistui ar įvardija programos reikšmę savo gyvenime. Viena informantė prisimena susitikimą su buvusiu programos dalyviu, kuris jai pasakė *„Ačiū. Man labai padėjot ir žiauriai daug gerų dalykų man pasakei“* (4D6). Informantė šį epizodą interpretuoja kaip svarbų profesinio darbo prasmės patvirtinimą: *„iš to šimto vieną tokį atvejį turi ir supranti, kad tu dėl to vieno ir stengiesi“* (4D6).

Šie pasisakymai leidžia teigti, kad intervencijos sėkmė informantų praktikoje nėra suprantami kaip būtinybė pasiekti vienodą rezultatą visiems programos dalyviams. Net dalinis pokytis gali būti laikomas reikšmingu: *„faktas, jie neišsineš 100 procentų, bet nors 5 man tai užtenka“* (4D5). Šis požiūris rodo, kad intervencijos veiksmingumas siejamas ne tik su galutiniu, aiškiai matomu rezultatu, bet ir su mažais mąstymo ar elgesio pokyčiais, galinčiais turėti reikšmės ateityje.

Kartu tyrimo duomenis atskleidžia intervencijos poveikio vertinimo neapibrėžtumą. Socialiniai darbuotojai stebi emocijas, kūno laikyseną, kalbos pokyčius, užduočių atlikimą, asmens dalyvavimą ir atsivėrimą. Viena informantė nurodo, kad *„iš emocijų, iš kalbos, o net iš kūno padėčių jaučiasi“* (4D5). Vis dėlto ji pripažįsta, kad net ir aktyvus dalyvavimas nebūtinai leidžia patikimai įvertinti realų poveikį, nes žmogus gali stengti, kalbėtis, dirbti, bet neaišku ar nuteistasis tas patirtis pritaikys ateityje.

Kita vertus, informantų pasisakymuose matyti, kad grįžtamasis ryšys ne visada laikomas vienareikšmiškai patikimu vertinimo šaltiniu, pvz.: kad svarbiausias grįžtamasis ryšys yra ne formalus įvertinimas, o kasdienis bendravimas su nuteistaisiais: *„man didžiausias feedback‘as, kai aš einu per zoną ir pagal bendravimą su žmonėm“* (2D8). Tačiau kartu remiamasi ir savo profesiniu sprendimu: *„aš žinau, ar aš gerai padariau, atlikau savo darbą“* ar *„neatlikau savo darbo“* (2SD8). Tai leidžia manyti, kad vertinant intervenciją svarbi ir specialisto profesinė refleksija bei gebėjimas kritiškai įvertinti savo veiksmus.

Tyrime taip pat išryškėjo kompetencijos ir intervencijos kokybės klausimas. Tyrimo dalyviai kritiškai vertino situaciją, kai socialiniai darbuotojai vykdo sudėtingomis psichologinėmis teorijomis

pagrįstas programas, neturėdami lygiaverčio specializuoto pasirengimo. Ji teigia, kad *„iš 4 programų, kurias aš vedu, 2 paremtos yra kognityvinio elgesio terapija“* (4D2), tačiau kartu pripažįsta, kad *„mes sugadinam tas programas <...> nepakenkiam, bet iš tos programos jie tikrai negauna tą, ką jie gautų“* (4D2) iš atitinkamos srities specialisto. Šis pasisakymas rodo, kad intervencijos rezultato vertinimas negali būti atskirtas nuo jos įgyvendinimo ir specialisto kompetencijų.

Duomenyse ryškiai atsiskleidžia ir individualizuotos intervencijos sėkmės samprata. Dalyvavimas programoje nebūtinai reiškia aktyvų kalbėjimą, užduočių atlikimą ar matomą įsitraukimą. Viena informantė pasakoja apie nuteistąjį, kuris kiekvieną užsiėmimą ateidavo laiku, tačiau programos metu beveik iš karto užmigdavo. Iš pradžių ji tai vertino kaip nedalyvavimą, tačiau kitų nuteistųjų refleksija padėjo jai pažvelgti į situaciją kitaip: *„jau vien ta motyvacija ateiti laiku“* (4D2), arba *„gal jam labiau reikėjo ne tų įgūdžių, o tiesiog pabūti ramiai, gal saugiai pasijausti?“* (4D2).

Kitų programos dalyvių refleksija išplėtė socialinės darbuotojos supratimą apie galimus intervencijos rezultatus. Nuteistieji atkreipė dėmesį, kad šiam žmogui pats reguliarus atėjimas į grupę galėjo būti reikšmingas pasiekimas *„taigi jis visą laiką ateidavo ir laiku“* (4D2). Informantė galiausiai pripažino, kad *„vis dėlto nuteistieji teisūs“* (4D2) ir įvertino jo dalyvavimą kaip pasiektą individualų rezultatą. Šis atvejis parodo, kad intervencijos sėkmės kriterijai turi būti siejamas su konkretaus asmens situacija, jo funkcionavimo galimybėmis.

Vertinant darbą, nukreiptą į santykių su artimaisiais palaikymą ar atkūrimą, reikšmingais rezultatais tampa konkretūs santykio pokyčiai. Interviu pateikiamas atvejis, kai nuteistoji po konflikto su motina džiaugėsi atnaujintu kontaktu ir *„kad mama atvažiavo“* (5D1). Socialinis darbas buvo tęsiamas ir siekiant atkurti nuteistojo ryšį su seserimi. Kitame pavyzdyje ryšio atkūrimo pradžia buvo paprastas specialisto paskatinimas veikti. Informantė šį atvejį įvardija kaip vieną svarbiausių savo profesinių pasiekimu, kai asmeniui, neturėjusiam jokio ryšio su dukromis buvo pasiūlyta *„parašyti“* (5D2). Šis pavyzdys atskleidžia, kad intervencijos reikšmė gali slypėti ne sudėtingoje metodikoje, bet tinkamai parinktame individualiame paskatinime, sudarančiame galimybę pačiam asmeniui imtis santykio atkūrimo veiksmų.

Svarbu, kad šio ryšio atkūrimas nėra suprantamas kaip vienpusis procesas. Socialinio darbuotojo intervencija gali paskatinti nuteistąjį išsakyti jausmus ar inicijuoti kontaktą, tačiau kartu gerbiama ir artimojo teisė pasirinkti, ar jis nori tą kontaktą tęsti. Informantė nurodo nuteistajam sakiusi *„leiskit jai rinktis, ar norės atsiliepti, ar nenorės. Ir tegul jinai pati pasirenka“* (2D3). Vėliau nuteistasis grįžo su informacija: *„susiskambinau <...> su dukra“* (2D3). Tai leidžia intervencijos rezultatą sieti ne tik su pačiu atkurtu ryšiu, bet ir su konstruktyvesniu, kito asmens autonomiją pripažįstančiu santykio kūrimu.

Intervencijos sėkmę gali rodyti nuteistojo savirefleksija ir elgesio pokyčiai. Socialiniai darbuotojai pateikia pavyzdžių, kai patys nuteistieji geba įvardyti savo reakcijų pokyčius: *„aš tapau ramesnis, kai anksčiau tie dalykai mane <...> bendraujant sudirgindavo <...> o dabar <...> visai ramiau reaguoju ir visai kitaip tada bendrauju“* (2D3). Tokie pasisakymai leidžia vertinti ne tik išoriškai matomą elgesį, bet ir asmens gebėjimą atpažinti savo paties pokytį.

Tyrimo duomenys taip pat rodo, kad intervencijos proceso metu gali keistis pradinis asmens požiūris į siūlomą pagalbą. Informantė apibūdiną situaciją, kai žmogus *„ateina į programą ir sako – čia nesąmonė – o paskui visai ten atranda, kas jam įdomu“* (2D3). Taigi požiūrio pasikeitimas ir prasmingo turinio atradimas gali būti vienas iš tarpinių intervencijos poveikio požymių.

Formaliajame intervencijos vertinime specialistai taip pat stebi ir dokumentuoja konkrečius dalyvavimo bei savianalizės kriterijus: *„Ar dalyvavo? Kaip dalyvavo? Aktyviai – pasyviai, suprato – nesuprato? Ten savianalizė ar vyko, ar ne?“* (5D3). Taip vertinama, ar buvo atlikto užduotys ir ar žmogus pats geba įvardyti atsiradusį supratimą: *„Paaiškėjo man tam tikri dalykai <...> dabar suprantu, apie ką mes kalbam“* (5D3).

Svarbiu pokyčio požymiu laikomas ir gebėjimas iš naujo įvertinti savo ankstesnį elgesį. Informantė pateikė pavyzdį, kai žmogus pradeda pripažinti, kad tai, kas anksčiau jam atrodė normalu, po intervencijos vertinama kitaip: „*man gal atrodė, va, tas normalu, bet dabar galvoju tikrai čia buvo visai ne taip kažkaip“* (5D3). Toks pasikeitęs vertinimas informantės siejamas su natūraliu vidiniu *„lūžiu“*, kuris vėliau gali atspindėti ir pakartotiniame rizikos vertinime.

Vis dėl to vien formalus programos užbaigimas informantų nėra laikomas pakankamu intervencijos veiksmingumo įrodymu. Žmogus gali lankyti programą, tačiau išlaikyti neigiamą požiūrį ir nepasiekti vidinio pokyčio. Informantė tokią situaciją apibūdiną tiesiai: *„gali dalyvauti <...> su neigiamu požiūriu ir bus vis tiek nulis“* (5D3). Ji taip pat perteikia darbuotojų atsakymą programą baigusiam, tačiau pokyčio neparodžiusiam asmeniui: *„nu, tai <...> nepasikeitėt. Dar trūksta, reiškia“* (5D3).

Dar viena svarbi tyrimo išryškėjusi aplinkybė – intervencijos rezultato laikiškumas. Kai kurių pokyčių negalima įvertinti iš karto po programos. Vienas iš nuteistųjų, reflektuodamas dalyvavimą programoje, pažymi: *„susimąstymo labai daug yra“* (2N5) ir kad po programos *„vis tiek grįžti <...> pagalvoji, ką tu toj programoj veikei <...> ir supranti, kad <...> tau geriau nekartot tų klaidų“* (2N5). Tai rodo, kad intervencijos poveikis gali tęstis ir jai pasibaigus, kai asmuo vėliau grįžta prie įgytos patirties ir ją sieja su naujomis gyvenimo situacijomis.

Informantai taip pat pripažįsta, kad dalis intervencijos rezultatų apskritai gali būti nepastebimi vertinimo momentu. Viena informantė teigia, kad *„gal nepamatuojama, gal mes net nepamatysim“* (2D2) ir svarsto, kad tikrasis rezultatas gali pasireikšti ateityje, pvz.: *„jis gal išeis, labiau tą šeimą vertins, tuos ryšius <...> Gal tą rezultatą mes kažkur tai laiko bėgy <...>*

pamatysi“ (2D2). Tai leidžia intervencijos poveikį suvokti kaip tęstinį procesą, kuris nebūtinai sutampa su formalia programos pabaiga.

Apibendrinant galima teigti, kad intervencijos įvertinimas tyrimo dalyvių praktikoje atsiskleidžia kaip tęstinis, individualizuotas ir daugiamatis procesas. Jo metu derinami formalūs dalyvavimo ir rizikos vertinimo kriterijai, specialisto profesinis stebėjimas, paties nuteistojo grįžtamasis ryšys, jo savirefleksija, emocijų ir elgesio pokyčiai bei realūs santykių su artimaisiais pokyčiai. Tyrimo duomenys rodo, kad intervencijos sėkmė negali būti tapatinama vien su programos užbaigimu ar kiekybiniais veiklos rodikliais. Reikšmingas gali būti nedidelis individualus pokytis – gebėjimas reguliariai dalyvauti veikloje, reflektuoti savo elgesį, kitaip reaguoti tarpasmeninėse situacijose, inicijuoti kontaktą su artimuoju ar pripažinti kito žmogaus teisė pasirinkti santykio pobūdį. Be to, dalis intervencijos poveikio gali išryškėti tik ilgesnėje perspektyvoje, todėl rezultatų vertinimas reikalauja ne tik momentinių pasiekimų fiksavimo, bet ir individualaus asmens pokyčio proceso supratimo.

2.5 Socialinių ryšių palaikymui skirtų priemonių įvairovė Lietuvos kalėjimuose

Kaip jau minėta, tyrimo duomenys leidžia teigti, kad šeiminių santykių tema nėra izoliuotas klausimas, todėl problemų susijusių su šiuo klausimų identifikavimas ir sprendimas yra daugiapakopis procesas, apimantis santykio su nuteistuoju užmezgimą bei individualizuotą skirtingų priemonių taikymą. Todėl tyrime atsiskleidė visas priemonių spektras, kurių įgyvendinimo metu buvo vienaip ar kitai paliečiami šeiminių ryšių klausimai.

Socialinių darbuotojų pasakojimuose šeimos klausimai sprendžiami įvairiuose formatuose – neformaliuose pokalbiuose, individualiose konsultacijose, elgesio korekcijos programose, tarpininkaujant su artimaisiais ir nuteistuoju, bendradarbiaujant su kitomis institucijomis. Visgi tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai pastebi, kad tiek kiek šeiminių ryšių klausimas yra platus ir integruotas į kitas socialinės pagalbos sritis, tiek pat nuteistųjų jis yra suvokiamas kaip labiausiai privatus, asmeniškas ir saugotinas. Pavyzdžiui, nors bausmę atliekantys asmenys teigiamai atsiliepė apie socialinius darbuotojus ir jų teikiamą pagalbą, su artimaisiais, o ypač vaikais, susijusius klausimus jie dažnai apibūdino kaip privačią sritį, kurią siekia tvarkyti šeimos ar artimųjų rate. Tyrimo dalyvių nuomone, su šeimos klausimai susijusios intervencijos neretai priimamos nepatikliai ir su atmetimu. Darbuotojų domėjimasis tėvystės ar šeiminių santykių klausimais suvokiamas kaip papildomas jų, kaip tėvų ar motinų, vertinimas, nors, pačių nuteistųjų požiūriu, bausmę jie atlieka už padarytą nusikaltimą, o ne už tai, kaip atlieka savo vaidmenį šeimoje. Socialiniai darbuotojai savo ruožtu pasakojo apie nuteistųjų patiriamą gėdą, kaltę ir nenorą specialistams atskleisti jautrių asmeninių patirčių. Dėl to pokalbis apie šeimą neretai tampa įmanomas tik užmezgus pasitikėjimu

grįstą santykį ir atsiranda netiesiogiai – sprendžiant kitus, iš pirmo žvilgsnio su nuteistojo artimaisiais nesusijusius klausimus:

„Ir dažniausiai atsiranda tas pokalbis apie šeimą būtent tokių neformalių bendravimų metu, kai jie nesijaučia, kad tu juos… ten kažką iš jų bandai išpešt, ištraukt.“ – 3D4

„Dėl ko aš jums turiu aiškinti apie savo vaiką? Jūs esat mano būrio viršininkė, tai prašau – sakau – būkit maloni ir dirbkit su manimi, o ne apie mano vaiką eikit ir kalbėkit. Man tai nėra malonu.“ – 5N6

„<...> nepatinka nuteistosioms, kai taip sakoma [kai darbuotojai atkreipia dėmesį, kaip auginami vaikai]. Jos sako: „Mes mamos – ne jūs.“ – 5D5

„Aš už smurtą nuteistas, kodėl jis turi rūpintis mano ten šeimyninėm bėdom ir pan.? Tai yra gi neaktualu, taip?“ – 4N2

„Koks čia jų reikalas, iš tikrųjų? Tie tėvai ir visa kita. Ten vos ne šeimos medį piešt. Nu, kam to viso reikia? Juk aš čia ne dėl šito.“ – 4N8

Taigi šeimos klausimų įtraukimas į platesnį programų turinį gali mažinti spaudimą atsiverti ir padėti palaipsniui pereiti prie asmeniškai svarbių patirčių. Toliau ataskaitoje trumpai aptariamos dažniausiai minimos programos, kurių kontekste buvo sprendžiami socialinių ryšių klausimai. Dažniausiai informantų minima programa buvo *socialinių įgūdžių ugdymas*. Anot informantų, ši programa ganėtinai lanksti savo struktūra, tad socialiniai darbuotojai programos turinį sieja su pačių dalyvių patirtimis, kurios tampa pagrindu mokytis konkrečių bendravimo įgūdžių. Toks programos lankstumas kartais gali būti išnaudojamas ir diskusijai apie šeiminius ryšius. Kita programa, kuri gali būti panaudojama tam tikroms situacijoms susijusioms su šeiminiais ryšiais išgryninti – *Pykčio valdymo programa.* Joje dėmesys skiriamas minčių, emocijų ir elgesio sąsajoms, pykčio bei smurtinio elgesio situacijų analizei, jų pasiekmių suvokimui ir alternatyvių reagavimo būdų paieškai. Programos metu dalyviai mokosi atpažinti dirgiklius, rizikingas situacijas ir kylančias emocijas, reflektuoti savo įsitikinimus bei ankstesnes patirtis, galėjusias formuoti įprastus reagavimo modelius (Vaičiūnienė, 2024). Pykčio valdymo programa buvo įvardijama kaip viena sudėtingesnių tiek vedimo, tiek dalyvių įsitraukimo ir pateikiamos informacijos įsisavinimo požiūriu. Vis dėlto darbuotojai pastebėjo, kad būtent paprasti, aiškūs ir lengvai pritaikomi metodai – pavyzdžiui, „geltonos kortelės“ ar „stop“ technika – dalyviams neretai išlieka geriausiai įsimenami. Tikslingesnis darbas su poros santykiais atsiskleidžia *smurtinį elgesį artimoje aplinkoje keisti skirtose programose*. Jas aptarę darbuotojai minėjo santykiams įtaką darančių stereotipų nagrinėjimą. Šiuo atveju šeimos ryšių tema apima atsakomybę už savo elgesį ir jo pasekmes partneriui.

Programą *„Elgesys, pokalbis, pasikeitimas“* darbuotojai siejo su motyvacijos keistis stiprinimu. Jos metu nagrinėjamas pasirinktas sunkumas, asmens elgesys ir artimųjų reakcijos. Šeima šiuose pokalbiuose atsiskleidžia ir kaip santykių aptarimo tema, ir kaip nuteistajam svarbi priežastis keisti savo elgesį. Informantai pasakojo, kad kalbantis apie asmeniui reikšmingus žmones galima grįžti prie klausimo, ką jo pasirinkimai reiškia tiems, kurie juo rūpinasi. Kartu socialinių ryšių analizė neapsiriboja šeima: aptariamas draugų ar kitų asmenų ratas, su kuriuo pats nuteistasis sieja savo ankstesnį elgesį. Taigi programoje gali būti svarstoma ir tai, kuriuos ryšius žmogus norėtų išlaikyti, o nuo kurių atsitraukti.

Tiesiogiai į santykį su vaiku orientuotas darbas numatomas *pozityvios tėvystės įgūdžių ugdymo programoje „Neįtikėtini metai“*. Šios programos įgyvendinimas vis dar nauja patirtis įkalinimo įstaigose. Pozityvios tėvystės programą aptarę darbuotojai akcentavo dėmesį vaikui, jo emocijų priėmimą ir tinkamą reagavimą į elgesį. Užsiėmimuose mokomasi konkrečiai pagirti vaiką, jį išklausyti, apgalvoti paskatinimus ir savo atsakymus sudėtingose situacijose. Programos turinys siejamas su dalyvių taikomais auklėjimo būdais ir iš savo tėvų perimta patirtimi. Praktinėms situacijoms nagrinėti pasitelkiami ir vaidmenų žaidimai:

„Net praktiniai yra žaidimai, kur jie turi patys vaidinti. Vienas turi būti vaikas, kitas turi būti tėvas, tai jie ir vaidina.“ – 1D7

Darbuotojų pasakojimuose šie užsiėmimai atsiskleidė ir kaip pačių nuteistųjų pageidaujama pagalba. Informantai minėjo dalyvių norą sužinoti, kaip kitaip auklėti vaikus, aktyvias diskusijas ir dalijimąsi šeimos patirtimis. Viena darbuotoja palankią grupės atmosferą siejo su tuo, kad dalyviai jau pažinojo vieni kitus, todėl nevengė vaidinti vaiko, rodyti emocijų ar pasakoti apie šeimą. Tačiau galimybę dalyvauti tėvystės programoje ribojo jos taikymo sąlygos. Darbuotojai nurodė reikalavimus, susijusius su vaikų amžiumi ir reguliariu bendravimu su jais. Aptariant vienoje įstaigoje renkamas grupes minėtas 6–12 metų vaikų amžiaus tarpsnis. Surinkti dalyvius buvo sudėtinga: vienų vaikai buvo jaunesni ar vyresni, kiti su jais bendravo pernelyg retai, kad galėtų atlikti praktines užduotis. Todėl darbuotojai pirmiausia ieškojo nuteistųjų, turinčių daugiau galimybių skambinti, susitikti ar išvykti į namus. Taip galimybė gauti specializuotą pagalbą buvo susieta su jau palaikomu ryšiu ir esamomis bendravimo sąlygomis. Tačiau net ir surinkus grupę išliko neatitiktis tarp programoje numatytos tėvystės praktikos ir kasdienybės įkalinimo įstaigoje. Ypač aiškiai ji atsiskleidė kalbant apie užduotis, kurias dalyviai turėjo atlikti su vaikais:

„<...> duodam [šypteli] namų darbus ir sako: „Kaip mums padaryti namų darbus, kad, pavyzdžiui, namų darbai pažaisti su savo vaiku? Kaip tą padaryti, jei mes tiktai skambučiu po 20 minučių galim, va, pakalbėti šią savaitę?“ Nu, taip, nu, jie teisūs. „Nu, tai – sakom – nors pašnekėkit.““ – 1D7

Darbuotojos pasiūlymas bent pasikalbėti su vaiku rodo mėginimą pritaikyti užduotį prie turimų galimybių. Vis dėlto toks pritaikymas nenuneigia poreikio reguliariai būti kartu su vaiku stokos. Kai programoje mokomasi kasdienio bendravimo ir žaidimo, retas ar trumpas kontaktas riboja įgūdžių praktikavimą. Šis sunkumas ypač aktualus tiems, kurių ryšys su vaikais silpnas ar nutrūkęs: prieš įsitraukiant į programą jiems gali reikėti papildomos pagalbos sprendžiant bendravimo kliūtis. Viena darbuotoja(as) pasakojo numačiusi tokią pagalbos seką: pirmiausia dirbti su bendravimo kliūtimis, o vėliau svarstyti dalyvavimą tėvystės programoje.

Įkalinimo įstaigose vedamos programos neapsiriboja skirtingu turiniu. Labai svarbus užsiėmimų formatas – kokioje aplinkoje vedama programa, kaip ji vedama, kaip pateikiama informacija. . Socialiniai darbuotojai pabrėžė būtinybę medžiagą aiškinti suprantama kalba, remtis pavyzdžiais ir skirti laiko aptarimui. Minėti ir skaitymo bei rašymo sunkumai, dėl kurių įprastos užduotys tampa sunkiai prieinamos. Todėl vedantiesiems tenka aiškinti užduočių prasmę ir medžiagą pateikti dalyviams suprantamu būdu, siejant ją su jų patirtimi. Užsiėmimų formatas veikia ir galimybes nagrinėti jautrias temas. Dalis socialinių darbuotojų grupinius užsiėmimus vertino kaip galimybę įsitraukti į procesą palaipsniui: asmuo gali klausytis kitų patirčių, atsirinkti jam svarbias mintis ir pats nuspręsti, kiek nori įsitraukti į diskusiją, atvirauti. Darbuotojų vertinimu, grupėje gali būti lengviau atsitraukti nuo emociškai įkrautų temų:

„Man kažkaip atrodo, kad grupėj tą žmogų užkabint lengviau. Jis kažką išgirs, gal kažko nepastebės, jam lengviau pasislėpt – ten atsitraukt, kada jis nori atsitraukt.“ – 2D8

Tačiau dalis informantų atskleidė ir priešingą patirtį. Grupėje atsiverti trukdė kitų dalyvių vertinimo baimė, pašaipos ir tarpusavio santykiai. Darbuotojai taip pat minėjo grupės lyderių įtaką, nenorą dalyvauti kartu su tam tikrais nuteistaisiais ir būtinybę valdyti užsiėmimuose kylančią įtampą. Daliai tyrimo dalyvių individualus darbas atrodė tinkamesnis būtent dėl galimybės išsamiau aptarti savo patirtį:

„Taip, individualioj labiau atsiskleidi, laisvesnis esi, nu, laisviau viską… giliau truputį įlendi, negu grupėj. Grupinėse varžaisi – vis tiek kausto aplinka ir pasišaipoma, ir taip toliau, ir užsikerta tas, ir tu neatsiskleidi visas, ką nori, ir lieka tos problemos vis tiek viduj.“ – 2N3

Patirčių elgesio korekcijos programų atžvilgiu visuma išryškina individualių konsultacijų reikšmę socialiniame darbe. Individualios konsultacijos suteikia galimybę išsamiau nagrinėti konkrečių nuteistųjų situacijas. Individualiame darbe pasitelkiami motyvaciniai interviu, meninio pobūdžio technikos bei struktūruotos refleksijos užduotys: šeimos ryšių vaizdavimas, simboliai, struktūrinės ir simbolinės genogramos, šeimos sociograma ir panašiai. Individualios konsultacijos duoda lankstumo prisiderinti prie asmens galimybių, priimtino raiškos būdo.

Siekiant programose ir konsultacijose numatytų tikslų įgyvendinimo kai kuriais atvejais pasitelkiamas ir tarpininkavimas bei tarpinstitucinis bendradarbiavimas. Tyrime dalyvavę darbuotojai minėjo artimųjų kontaktų paiešką, pagalbą susisiekiant ir pokalbius su šeimos nariais, gavus nuteistojo sutikimą. Taip pat tarpinstitucinis bendradarbiavimas naudojamas sprendžiant klausimus, kuriems reikia už kalėjimo ribų veikiančių specialistų įsitraukimo. Informantai minėjo atvejo vadybos posėdžius, ryšį su vaiko teisių apsaugos specialistais, socialinių paslaugų įstaigomis ir globėjais, taip pat bendrą darbą organizuojant vaikų atvykimą. Tokia pagalba ypač reikšminga, kai galimybė palaikyti santykį priklauso nuo kelių institucijų veiksmų.

Taigi tyrimo duomenys atskleidžia platų darbo su nuteistųjų socialiniais ryšiais priemonių spektrą – nuo neformalių pokalbių ir individualių konsultacijų iki elgesio korekcijos bei tėvystės programų, tarpininkavimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo. Šios priemonės papildo viena kitą ir suteikia skirtingų galimybių nagrinėti šeimos klausimus. Bendresnės programos gali padėti prie jautrių santykių temų prieiti netiesiogiai ir atsiverti, o individualios konsultacijos ir specializuoti užsiėmimai leidžia išsamiau aptarti konkrečius sunkumus. Tarpininkavimas ir bendradarbiavimas su kitomis institucijomis padeda susieti šį darbą su praktinėmis bendravimo galimybėmis.

2.6 Gerosios praktikos pavyzdžiai ir sėkmės istorijos

Tyrimas atskleidžia, kad ne vien sėkmingas tam tikrų struktūruotų priemonių skirtų šeiminių ryšių stiprinimui baigimas gali būti laikomas sėkmingu pavyzdžiu. Socialiniai darbuotojai pateikia visą spektrą pavyzdžių, kurie gali būti laikomi sėkmingais. Ryškus gerosios praktikos ir sėkmingos intervencijos pavyzdys – socialinio darbuotojo aktyvus tarpininkavimas atkuriant beveik nutrūkusį ryšį su šeima. Informantė pasakojo apie nuteistąjį, nuo kurio po padaryto nusikaltimo buvo nusisukę artimieji, jis neturėjo jų kontaktų, beveik nebendravo ir neturėjo kur grįžti. Socialinė darbuotoja kreipėsi į savivaldybės socialinę darbuotoją ir gavo nuteistojo sesers kontaktus. Siekiant nepažeisti artimųjų ribų, pirmiausia buvo teiraujamasi, *„Ar galėčiau susisiekti su sese pati? Ar ji sutiktų pakalbėt su manim, kad <...> ne iš karto būtent tam broliui skambint?* (4D3). Gavus sesers sutikimą, buvo sudaryta galimybė nuteistajam su ja pasikalbėti.

Informantės teigimu, *„po truputį jis tikrai pradėjo ir bendrauti, ir kalbėti“* (4D3), o pokytis tapo pastebimas ir jo kasdienėje elgsenoje – asmuo ėmė labiau rūpintis savimi, tapo tvarkingesnis ir aktyvesnis. Ši situacija parodo socialinio darbuotojo tarpininkavimo, tarpinstitucinio bendradarbiavimo ir laipsniško ryšio atkūrimo reikšmę.

Kitas gerosios praktikos pavyzdys susijęs su socialinio darbuotojo pastangomis padėti nuteistajam išlaikyti tėvo vaidmenį ir dalyvauti dukrai reikšmingame gyvenimo įvykyje. Į socialinę darbuotoją kreipėsi nuteistojo dukra, baigusi universitetą, prašydama padėti tėvui dalyvauti diplomų

įteikimo šventėje: *„Ką galėtumėt padaryti, kad mano tėtis atvyktų? Man čia labai svarbu“* (4D2). Atsižvelgiant į dukros prašymą ir paties nuteistojo pastangas, buvo ieškoma būdų sudaryti sąlygas jam dalyvauti šventėje. Ši situacija parodo, kad socialinių ryšių palaikymas gali būti stiprinamas padedant nuteistajam išlikti svarbių šeimos įvykių dalyviu, o ne apsiribojant vien formaliu kontaktų palaikymu.

Reikšminga gerąja praktika galima laikyti ir galimybių kokybiškesniam tėvų ir vaikų bendravimui sudarymą. Vienas nuteistasis, kalbėdama apie išvykas už įkalinimo įstaigos ribų, pabrėžė jų reikšmę santykiui su vaiku – galimybę kartu nueiti į koncertą, parodą, parką ar žaidimų kambarį ir tiesiog pabūti kartu. Jo pasakojime išryškėja ir emocinio artumo svarba: *„tu turi tą asmeninį pokalbį ir daugiau apsikabini“* (5N2). Ši patirtis rodo, kad palaikant šeimos ryšius svarbus ne tik kontakto dažnis, bet ir jo kokybė bei galimybė kurti kuo natūralesnę tėvų ir vaikų sąveiką.

Gerosios praktikos požymių matyti ir organizuojant šeimoms skirtas veiklas kalėjime. Nuteistoji išskiria konkrečios socialinės darbuotojos indėlį: *„Nuostabi socialinė [vardas]. Tikriausiai jinai labiausiai prie visko prisideda“* (5N2). Socialiniai darbuotojai stengiasi susitikimų aplinką pritaikyti vaikams – naudojami papuošimai, žaidimai, vaikams skirti skanėstai, domimasi individualiais vaikų pomėgiais. Tokios, iš pirmo žvilgsnio nedidelės, priemonės pradeda kurti mažiau institucionalizuotą ir vaikui priimtinesnę bendravimo aplinką.

Tyrimo duomenyse gerosios praktikos prielaida išryškėja ir stabilus specialistų komandinis darbas. Viena informantė, lygindama savo ir kitų kalėjimų patirtis, pabrėžė ilgą laiką kartu dirbusios komandos stabilumą: „*mūsų situaciją yra labai gera. Mūsų komanda tokia tvirtesnė“* (4D4). Jos teigimu, komandai būdingi šiltesni tarpusavio santykiai, bendradarbiavimas ir dalijimasis informacija. Toks komandos stabilumas gali sudaryti palankesnes sąlygas tęstiniams darbui su nuteistuoju ir jo artimaisiais.

Apibendrinant galima teigti, kad gerosios praktikos pavyzdžius vienija aktyvus ir individualizuotas socialinio darbuotojo vaidmuo, neapsiribojantis formaliu resocializacijos plano vykdymu. Sėkmingais atvejais specialistai tarpininkauja atkuriant nutrūkusiu ryšius, padeda pašalinti praktines bendravimo kliūtis, sudaro galimybes dalyvauti šeimai reikšminguose įvykiuose ir ieško būdų kokybiškesniam tėvų bei vaikų kontaktui. Šie pavyzdžiai rodo, kad kartais būtent konkretus, individualiai pritaikytas socialinio darbuotojo veiksmas gali tapti postūmiu reikšmingam nuteistojo ir jo artimųjų santykių pokyčiui.

3. Įkalintų tėvų ryšio su vaikais palaikymas: tarptautinės praktikos ir Lietuvos patirtys

3.1 Užsienio šalių praktika: socialinis darbas ir tėvų-vaikų ryšiui draugiškas kalėjimas

Bausmių vykdymo praktikos nėra statiškos – jos kinta kartu su platesniais požiūrio į bausmę, saugumą ir resocializaciją pokyčiais. Ši kaita vyksta ir per tarptautinį profesinį bei institucinį mokymąsi, kai skirtingose šalyse išbandyti sprendimai tampa pagrindu kitoms sistemoms permąstyti savo taikomas priemones. Formuodamos bausmių vykdymo praktiką, šalys remiasi ir kitų valstybių patirtimi, atsižvelgdamos į pasiteisinusius sprendimus bei jų įgyvendinimo sunkumus. Pavyzdžiui, Norvegijos bausmių vykdymo sistema, literatūroje dažnai pristatoma kaip išskirtinė (Pratt, 2008; Andersen ir Hyatt, 2018), taip pat buvo plėtojama mokantis iš kitų šalių ir pritaikant jų praktikas nacionaliniam kontekstui (Antonsen, 2026). Atsižvelgiant į temos svarbą, šioje ataskaitos dalyje pristatomos užsienyje taikomos įkalintų tėvų ir jų vaikų ryšiui palaikyti bei stiprinti skirtos priemonės ir programos. Aptariamos bendravimo formos ir sąlygos, vaikams pritaikytos susitikimų praktikos bei tėvystės įgūdžių ugdymo priemonės.

Vienas pagrindinių šios apžvalgos šaltinių – EuroPris (2017) gerosios praktikos rinkinys, kurį rengusią ekspertų grupę sudarė vienuolikos Europos kalėjimų sistemų atstovai, o jame aprašyti pavyzdžiai apima platesnį šalių ratą. Rinkinyje aptariama pasimatymų infrastruktūra, intervencinės programos, informacijos teikimas įkalintų asmenų šeimoms, personalo mokymas ir bendruomenės įtraukimas. Nors rinkinyje pristatomos praktikos yra nacionaliniai pavyzdžiai, Europos Tarybos rekomendacija dėl vaikų, kurių tėvai įkalinti (CM/Rec(2018)5), jose atsispindinčius vaikų interesų užtikrinimo ir šeimos ryšių palaikymo principus įtvirtina kaip bendrą siektiną standartą valstybėms narėms.

Užsienio praktiką aptariančioje literatūroje daug dėmesio skiriama šeimos bendravimo aplinkai. Aprašomos priemonės neapsiriboja pasimatymų patalpų atnaujinimu: svarbios ir sąlygos, sudarančios galimybes tėvams ir jų vaikams prasmingai praleisti laiką kartu. Viena iš aptariamų praktikos krypčių – šeimos pasimatymų organizavimas pagal jų dalyvių poreikius, numatant nuo įprastų pasimatymų besiskiriančią tvarką, erdves ir trukmę. Pavyzdžiui, Suomijos ir Danijos kalėjimuose aprašomos atskiros erdvės, kuriose įkalintas asmuo su vaikais gali praleisti ilgesnį laiką, kai kuriais atvejais – iki kelių parų. Italijoje nevyriausybinių organizacijų iniciatyva „Spazio Giallo“ skirta vaikams, atvykstantiems aplankyti įkalintų tėvų. Jiems įrengiamos atskiros erdvės, kuriose galima pabūti prieš pasimatymą, siekiant sušvelninti griežtos institucinės aplinkos poveikį (EuroPris, 2017; Diffley Partnership ir KSO Research, 2025).

Kita praktikos kryptis – įprastus pasimatymus papildantys šeimos renginiai. Sharratt (2014), lyginusi Jungtinės Karalystės, Vokietijos, Rumunijos ir Švedijos patirtį, nustatė, kad tyrime dalyvavusios šeimos Jungtinėje Karalystėje ir Švedijoje organizuotas „Šeimos dienas“ bei Vokietijoje

vykusius „Tėvo ir vaiko pasimatymus“ vertino palankiau nei įprastus pasimatymus. Škotijoje tokios iniciatyvos įgyvendintos bendradarbiaujant kalėjimų tarnybai, nevyriausybinėms organizacijoms ir kultūros įstaigoms. Perto (HMP Perth) kalėjime teatras „Dundee Rep“, organizacija „Families Outside“ ir Škotijos kalėjimų tarnyba vykdė šešių mėnesių projektą „Beside Me“ orientuotą į vaiko ir tėvo dalyvavimą teatro dirbtuvėse. Keliose Europos šalyse vykdomas projektas „Game with Mum & Dad“, kurio metu įkalinti tėvai ir jų vaikai kartu dalyvauja kalėjimuose organizuojamose sporto ir žaidybinėse veiklose, o prie renginių įgyvendinimo prisideda kalėjimų darbuotojai, socialiniai darbuotojai ir savanoriai (Children of Prisoners Europe, 2024/2025). Lenkijos penitencinės asociacijos „Patronage“ projekte rengtos stovyklos, kuriose nuteistieji kelias dienas gyveno kartu su vaikais (Diffley Partnership ir KSO Research, 2025). Šiuos pavyzdžius sieja galimybė šeimos bendravimą papildyti bendra veikla.

Dar viena svarbi sritis – nuotolinis bendravimas, kurio prieinamumui reikšmingos naudojimosi ryšio priemonėmis taisyklės ir paslaugų kaina. Booth (2020), analizuodama Anglijos ir Velso patirtį, atkreipia dėmesį į skirtumą tarp formalios galimybės skambinti ir praktinių naudojimosi sąlygų. Prieigos prie telefono susiejimas su paskatų ir privilegijų sistema reiškė, kad bendravimo su šeima galimybės tapo ir nuteistųjų skatinimo priemone. Sharratt (2014) keturių šalių palyginimas taip pat atskleidė reikšmingus telefoninio bendravimo apribojimus Vokietijoje ir Rumunijoje. Pastarojoje tyrime dalyvavusioms šeimoms teko ir didžiausia finansinė našta, dar labiau išryškinusi nuotolinio ryšio svarbą. Serbijoje COVID-19 pandemijos laikotarpiu pradėtus taikyti vaizdo skambučius tyrime dalyvavę nuteistieji ir darbuotojai vertino teigiamai. Aptariant šią patirtį, keliamas poreikis vaizdo skambučius įtraukti į įprastą bendravimo praktiką kaip papildomą ryšio palaikymo priemonę, neapsiribojant jų taikymu pasimatymams pakeisti ekstremaliomis aplinkybėmis (Kolaković-Bojović, 2021).

Greta bendravimo sąlygų ir formų užsienio literatūroje aptariamos struktūruotos tėvystės ir šeimos programos įkalinimo įstaigose. EuroPris (2017) rinkinyje tokių programų pristatoma nemažai ir jos veikia skirtingose šalyse, tačiau jų sandara labai nevienoda – nuo vieno struktūruoto pokalbio iki ilgalaikių programų, derinamų su specialiomis bausmės atlikimo ir bendravimo su šeima sąlygomis. Skiriasi ir programų vieta įstaigos veikloje: dalis jų veikia kaip savarankiška resocializacijos priemonė, o kitur šeimos klausimai įtraukiami į bendresnes socialinių įgūdžių ugdymo ar elgesio korekcijos programas.

Vienas išsamiai aprašytų pavyzdžių – Švedijos programa „Dėl mūsų vaikų“ (For Our Children's Sake, FOCS), kurią 2012–2014 m. parengė Švedijos kalėjimų ir probacijos tarnyba kartu su nevyriausybine organizacija BUFFF, dirbančia su vaikais, kurių tėvai įkalinti. Tai motinoms ir tėvams skirta grupinė programa, sudaryta iš dešimties dviejų valandų susitikimų ir grindžiama raidos psichologija, prieraišumo teorija bei Vaiko teisių konvencija. Užsiėmimuose aptariamos vaikų

patirtys dėl tėvo ar motinos įkalinimo, vaiko raida, pačių dalyvių vaikystės patirtys ir konkretūs tėvystės klausimai. Užsiėmimus veda apmokyti kalėjimo darbuotojai, šią veiklą derinantys su pagrindinėmis pareigomis (Norman ir kiti, 2022).

FOCS atvejis atskleidžia ir organizacinius tėvystės programų įgyvendinimo sunkumus. Programa priskiriama „kitai struktūruotai veiklai“, o sprendimą dėl jos vykdymo priima kiekvienos įstaigos vadovas. Todėl jos prieinamumas priklauso nuo įstaigos prioritetų ir darbuotojų iniciatyvos. Programos vedėjai taip pat įvardijo įtampą tarp skirtingų savo vaidmenų: užsiėmimuose jie siekia kurti pasitikėjimu ir nesmerkiančiu bendravimu grįstą santykį, tačiau už grupės ribų atlieka kontrolės funkcijas, įskaitant kratas (Norman ir kiti, 2022).

Intensyvesnėse programose tėvystės įgūdžių ugdymas derinamas su platesnėmis tiesioginio bendravimo su vaikais galimybėmis. Šiaurės Airijos Maghaberry kalėjime nuo 2012 m. nevyriausybinės organizacijos „Barnardo's NI“ ir kalėjimų tarnybos vykdomoje programoje „Families Matter“ tėvai septyniolikai savaičių persikelia į atskirą korpusą. Jie dalyvauja tėvystės užsiėmimuose, turi daugiau galimybių naudotis telefonu ir kas mėnesį dalyvauja keturių valandų šeimos pasimatyme vietoj įprasto vienos valandos pasimatymo. Jo metu galima laisvai judėti, žaisti ir valgyti kartu su vaikais. Programa grindžiama nuostata, kad tėvystės įgūdžiams ugdyti reikalingos ir galimybės juos taikyti bendraujant su vaikais (Butler ir kiti, 2015; Hayes ir kiti, 2018). Panašus principas taikomas Nyderlandų Veenhuizen kalėjimo į šeimą orientuotoje programoje. Joje numatytas atskiras šeimos korpusas, svetainę primenanti pasimatymų erdvė, vaizdo skambučių iš kameros galimybė, privalomas aštuonių savaičių tėvystės kursas ir paskirtas šeimos pareigūnas, su kiekvienu tėvu dirbantis pagal individualų tėvystės planą (Venema ir kiti, 2024).

Taikomos ir trumpesnės konsultacinės bei mokomosios priemonės. Suomijoje naudojamas iš sveikatos priežiūros srities perimtas metodas, pagal kurį per vieną ar du susitikimus aptariama, kaip tėvo ar motinos padėtis veikia vaiką. Norvegijos programa „Dad in Prison“ trunka keturias savaites ir apima vaizdo bendravimo užduotis, o Kroatijos programą „Prisoner as a Parent“ sudaro keturiolika patyriminių užsiėmimų, kuriuos baigus išduodamas pažymėjimas (EuroPris, 2017).

Atskirą priemonių grupę sudaro pasakų įrašymo projektai: Anglijos „Storybook Dads“, Kroatijos „Together in a World of Tales“ ir Švedijos „Godnattsagor inifrån“. Juose įkalintas tėvas įrašo pasaką, kuri išsiunčiama vaikui; Kroatijos projekte įrašas siunčiamas kartu su knyga ir asmeniniu laišku. Andersson ir Björkhagen Turesson (2023) tokius įrašus apibūdina kaip „galingus objektus“ (angl. *potent objects*), leidžiančius tėvo balsui tapti vaiko vakaro ritualo dalimi. Taip sudaroma galimybė įkalintam tėvui dalyvauti vaiko kasdienybėje ir išlaikyti aktyvų vaidmenį šeimoje.

Vis dėlto duomenų apie ilgalaikį šių programų poveikį trūksta. Mokslinėse apžvalgose nustatomi trumpalaikiai teigiami tėvystės nuostatų, žinių ir savijautos pokyčiai, tačiau ilgalaikio poveikio tyrimų stokojama. Kaip pasikartojančios programų įgyvendinimo ir vertinimo kliūtys

įvardijamos didelė nuteistųjų kaita ir ribotos bendravimo su vaikais galimybės (Roberts ir kiti, 2017; Troy ir kiti, 2018; Lovell ir kiti, 2020). Instituciniu lygmeniu taip pat pažymimas sistemingo darbo su šeimomis planavimo, paslaugų kūrimo, įgyvendinimo ir peržiūros trūkumas (EuroPris, 2017). Todėl atskirų iniciatyvų įvairovė dar neleidžia teigti, kad šeimos ryšių palaikymas visose aptariamose bausmių vykdymo sistemose yra įsitvirtinęs kaip nuosekli ir tęstinė veiklos sritis.

Dalis aptartų iniciatyvų įgyvendinama bendradarbiaujant nevyriausybinėms organizacijoms, kitoms įstaigoms ir kalėjimų tarnyboms. Kai tokia veikla grindžiama terminuotais projektais, jos tęstinumas gali priklausyti nuo finansavimo trukmės ir atskirų darbuotojų įsitraukimo. Kitokį organizacinį sprendimą iliustruoja Danijos kalėjimuose dirbantys vadinamieji vaikų pareigūnai, atsakingi už vaikų poreikiams pritaikytą pasimatymų organizavimą (Diffley Partnership ir KSO Research, 2025). Atsakomybės už šią sritį priskyrimas konkretiems darbuotojams sudaro prielaidas vaiko interesų užtikrinimą įtraukti į nuolatines įstaigos funkcijas ir mažinti priklausomybę nuo pavienių iniciatyvų. Todėl svarbiausia ne tai, ar šią funkciją atlieka specialiai pavadinti „vaikų pareigūnai“, socialiniai darbuotojai ar kita komanda, bet tai, kad atsakomybė už darbą su vaikų ir šeimos ryšiais būtų aiškiai priskirta, tęstinė ir instituciškai palaikoma.

Aptarta užsienio patirtis išryškina, kad šeimos ryšių palaikymui svarbi ne vien formali galimybė susisiekti ar dalyvauti programoje, bet ir bendravimo sąlygos, galimybė dalyvauti šeimos gyvenime bei aiškiai apibrėžta darbuotojų atsakomybė. Šios praktikos sudaro pagrindą toliau nagrinėti Lietuvos patirtis, ypatingą dėmesį skiriant tam, kaip kalėjimų sistema sudaro sąlygas įkalintiems tėvams palaikyti ryšį su vaikais ir kiek šios sąlygos atliepia šeimos gyvenimo bei vaiko poreikių specifiką.

4.2 Ryšio su vaikais puoselėjimas Lietuvos kalėjimuose: poreikių palaikyti ryšį derinimas su bendrosiomis kalėjimo taisyklėmis

Nors nuteistųjų socialiniai ryšiai apima įvairius santykius – su partneriais, tėvais ir kitais artimaisiais – mokslinėje literatūroje itin išplėtota tyrimų kryptis yra susijusi su įkalintų asmenų santykiais su savo vaikais. Ši tyrimų kryptis peržengia baudžiamosios justicijos ir bausmių vykdymo sistemos ribas, persidengdama su šeimos, vaikystės, socialinio darbo ir vaiko gerovės tyrimų laukais. Temos jautrumas ir jos daugiasluoksniškumas lemia išskirtinį mokslinį dėmesį tėvų įkalinimo poveikiui vaikams, tėvystės vaidmens tęstinumui bei ryšio palaikymo galimybėms. Būtent todėl ir šiame tyrime bei ataskaitoje atskiras dėmesys skiriamas nuteisto asmens santykiui su vaikais ir galimybėms šį ryšį išsaugoti bei palaikyti.

EuroPris (2017) duomenimis, Europos Sąjungoje kasmet apie 800 000 vaikų patiria atskyrimą nuo vieno iš tėvų dėl jo įkalinimo. Šis mastas išryškina poreikį bausmių vykdymo sistemose skirti dėmesio nuteistųjų šeimos ryšių palaikymui. Europos šalių kalėjimuose įrengiamos vaikams pritaikytos pasimatymų erdvės ir šeimos namai, plečiamos nekontaktinio bendravimo teisės, skiriami

už šeimos ryšių palaikymą atsakingi darbuotojai, vykdomos tėvystės įgūdžių ugdymo programos ir plėtojamas bendradarbiavimas su nevyriausybinėmis organizacijomis.

Tėvystės klausimai įkalinimo kontekste yra itin jautrūs, nes paliečia ne tik nuteistųjų santykius su vaikais, bet ir jų, kaip tėvų, tapatybę, atsakomybės jausmą bei su įkalinimu susijusią kaltę ir stigmatizaciją (Norman ir Enebrink, 2023). Norėdami apsaugoti vaikus tiek nuo savo pačių patiriamos gėdos, kaltės ir stigmos, susijusios su laisvės atėmimu, tiek nuo numanomos rizikos, kad panašius jausmus ar stigmatizaciją patirs ir vaikai, laisvės atėmimo bausmę atliekantys asmenys neretai pasirenka slėpti įkalinimo faktą (Muentner ir Eddy, 2023; Chiu ir kiti, 2021; Lockwood ir Raikes, 2016). Tyrime dalyvavę įkalinti tėvai taip pat atskleidė patirtis, kuomet buvo priimtas sprendimas slėpti informaciją dėl įkalinimo nuo savo vaikų:

„Aš tiktai labai baiminuosi ir visada stresuoju, kad manęs Rokas (vardas pakeistas) nepaklaustų: „Mama, tu kalėjime?“ Ir aš tada nežinočiau, ką jam pasakyti, nes aš pasakiau: „Žuvies fabrike esu Norvegijoj.“ Mano tėtis šiaip Norvegijoj yra. Tai va, tėtis per Kalėdas atvažiavo, nupirko žaislų, žuvies, atvežė… Viskas..... Sakau: „Va, mažuti, manęs iš darbo neišleido…“ Nu, aš jau jam meluoju....“ – 5N3

„Aš, pavyzdžiui, net slepiu nuo savo vaikų, kad aš atlieku bausmę. <...> Aš tai nesu savanaudis, tiesiog gyvenu dėl savo šeimos, aš taip galvoju, dėl savo vaikų, dėl savo vaikų gerovės. Nesakau, kad esu čia, kadangi aš vis tiek esu autoritetas savo sūnums. Nu, tėvas....“ – 4N4

Tyrimai rodo, kad nusikaltimo pobūdis ir nuteistojo santykiai su vaiko globėjais ar pačiu vaiku neturi reikšmingos įtakos, ar vaikui bus atskleidžiama informacija apie atliekamą bausmę (Chui ir Yeung, 2016), o didesnė tokios informacijos atskleidimo tikimybė buvo siejama su vyresniu vaiko amžiumi, motinos, o ne tėvo įkalinimu ir gyvenimu kartu iki įkalinimo (Muentner ir Eddy, 2023). Mamos įkalinimas vaikų gyvenimą paveikia ne tik emociškai, tačiau ir praktiškai, kadangi mamos dažnai užima pagrindinės globėjos vaidmenį, o to netektis gali destabilizuoti kasdienybę (Lockwood ir Raikes, 2016).

Įkalinimas keičia ne tik tai, ką ir kaip tėvai atskleidžia vaikams apie savo situaciją, tačiau ir pačias bendravimo sąlygas. Iki tol buvęs savaime suprantamas ir pačio tėvo pasirinkimu grindžiamas kontaktas tampa priklausomas nuo institucijos siūlomų bendravimo galimybių, sąlygų ir net lūkesčio. Tačiau institucijos nustatytas bendravimo režimas turi derėti ir su vaiko gyvenimu už įkalinimo įstaigos ribų, kuris nesustoja dėl vieno iš tėvų įkalinimo. Mokykla, būreliai, draugai ir kitos kasdienės veiklos tampa papildomais veiksniais, nuo kurių priklauso, ar institucijos numatyta bendravimo galimybė realiai gali būti įgyvendinta:

„Pavyzdžiui, vat, čia buvo vieną kartą, žinai, kažkada tai irgi užsirašiau į pasimatymą. Nu, ten činkšt kažkas pasikeitė – sūnus ten tipo: „Varau į treniruotę, varžybos, ten tas, anas, negaliu atvažiuot.“ O dėl jo tiktai

pasidaręs tą pasimatymą, žinai? <...> Mes čia rašomės vos ne du mėnesiai iki to pasimatymo. Jau turiu užsirašyt, kada, žinai?“ Jisai sako… <...> „Aš turiu savo reikalų“. Įsivaizduok, <...> dvylikos metų....“ – 4N5

Sunkumai, susiję su kontaktiniais pasimatymais, neapsiriboja vien jų suderinimu su vaiko kasdienybe. Ne mažiau svarbios ir pačios susitikimo sąlygos – pasimatymų erdvės. Tyrimo metu su informantais buvo kalbama apie sąlygas susitikti su artimaisiais įstaigoje, tačiau pasakojimuose ypač išryškėjo vaikų perspektyva – nuteistiesiems svarbiausia buvo ne bendros pasimatymų sąlygos, o tai, į kokią aplinką atvyksta vaikai ir kaip tokia aplinka prisideda prie kokybiško šeimos laiko. Kontaktiniam pasimatymui su suaugusiais artimaisiais pakanka minimalaus aprūpinimo, kai tuo tarpu pasimatymui su vaiku, kyla poreikis į vaiką orientuotos, paruoštos aplinkos. Moksliniuose tyrimuose pažymima pasimatymų erdvės svarba: fizine aplinka gali skatinti arba riboti artumą, natūralų bendravimą ir emocinio ryšio palaikymą (Moran ir kiti, 2017; Schubert ir kiti, 2016; Boppre ir kiti, 2022). Informantų teigimu pasimatymų aplinkai stinga privatumo ir erdvės. Ypač buvo pabrėžiamas aplinkos nepritaikymas vaikams: trūksta žaislų, užimtumo ir edukacinių priemonių. Socialiniai darbuotojai iš esmės atliepė įstaigos resursų trūkumą, teigdami, kad teko patiems iš savo namų atnešti stalo žaidimų, knygų vaikams. Higiena informantų pasakojimuose iškilo ne kaip bendro patalpų nešvarumo problema, bet kaip jų pritaikymo mažamečiams vaikams klausimas. Kadangi vaikai susitikimų metu juda, žaidžia ar ropoja grindimis, nuteistieji jautriau vertino tai, kad tos pačios erdvės intensyviai naudojamos kitų lankytojų ir nėra specialiai pritaikytos vaikų poreikiams.

Dar vienas svarbus emocinio ryšio kūrimo momentas – valgymas kartu su artimaisiais. Laisvės atėmimo bausmę atliekantys vyrai ir moterys, valgymui kartu suteikė išskirtinę reikšmę. Anot nuteistųjų, galimybė užkandžiauti pasimatymų metu būtų svarbi ne tik praktiškai – kontaktinis pasimatymas su vaikais gali trukti iki 3 valandų, tad poreikis pavalgyti tampa natūralus – bet ir kaip ryšio kūrimo forma. Vis dėlto atsinešti maisto į pasimatymus neleidžiama. Šios galimybės trūkumą ypač akcentavo įkalintos moterys, kurioms savo gamintas maistas – iškepti sausainiai ar vaikams paruoštas užkandis – būtų simbolinė rūpesčio išraiška. Šis poreikis įsilieja į platesnį įkalintų moterų siekį pasimatymų metu bent iš dalies atkurti įprastą šeimos kasdienybę. Joms svarbus buvo ne tik pats valgymas kartu, bet ir galimybė ilgiau pabūti su vaikais, įskaitant ilgesnius ar ilgalaikius pasimatymus (taip pat žr. Schubert ir kiti, 2016), kurie suteiktų daugiau erdvės neformaliam, kasdieniškam buvimui drauge. Tokiuose pasakojimuose ryšio palaikymas siejamas ne vien su pokalbiu, bet ir su įprastomis rūpesčio, maisto ruošimo, valgymo bei laiko leidimo kartu praktikomis:

„Tos trys valandos tai nėra jokio asmeniškumo. Jeigu tau leistų parą su vaiku, tai vis tiek tu gali su ja ir valgyt pasidaryt, ir pažiūrėt tą patį multiką ar kažkokį filmuką, ta prasme, pagulėti, pabendrauti. Vis tiek vaikas atviresnis toj uždaroj patalpoj. <...> Ritualas, kad, vat, pavyzdžiui, nusipraust, dantis išsivalyt. Mes visąlaik visur kartu ir tą šunį vesdavom, ir maudydavomės, ir galvą plaudavom. Viskas būdavo kartu, tai tiesiog paliesti tą vaiką, ryte atsikelti ir tuos pačius dantukus ar nuprausi, palydi į tualetą. Nu, vis tiek, nu, norisi kuo daugiau

prie to vaiko prisiliest. Visai kitas ryšys. Atsigulei, nes mano mergaitė labai mėgsta pasakas, tai, nu, ir pasaką tą paskaitai, ir viską. Kažkaip tai to trūko, trūksta labai.“– 5N2

„Bet jeigu sakyti jau tokį apie patį menkiausią kažką, tai su maistu, kad galima… Kad mes [pabrėžia] galėtume kažką jiems gaminti, nes vis tiek vaikai ilgisi mamos maisto, ką mes besakytume.“ – 5N1

Šiuose pasakojimuose išryškėja įtampa tarp institucijos siekio, o ypač socialinių darbuotojų tikslo ir darbo atkuriant ir palaikant kokybiškus socialinius ryšius, ir to, kaip šis siekis įgyvendinimas konkrečiomis pasimatymų organizavimo sąlygomis, įskaitant vaikams draugiškas susitikimų praktikas.

Tačiau kontaktiniai pasimatymai yra tik viena ryšio palaikymo forma. Kadangi jų dažnumas, trukmė ir sąlygos yra ribotos, kasdienio santykio tęstinumui, ypatingai kalbant apie tėvystę, ypatingą reikšmę įgyja nekontaktinės bendravimo formos – telefoniniai ir vaizdo skambučiai, laiškai. Jos svarbios ne tik nuteistiesiems, kurie nuo vaikų slepia savo įkalinimą, ar dėl tam tikrų priežasčių vaikai neatvyksta į kontaktinius pasimatymus, tačiau apskritai visiems, siekiantiems išlaikyti reguliarų kontaktą ir dalyvauti vaiko kasdienybėje nepaisant fizinio atskyrimo.

LR BVK 39 straipsnyje įtvirtinta, kad nuteistųjų pasimatymų su nepilnamečiais vaikais skaičius nėra ribojamas. Vis dėlto toks pats neribotumo principas tiesiogiai neperkeliamas į nekontaktinį bendravimą – telefoninių ir vaizdo skambučių dažnumas reglamentuojamas atskirai ir priklauso nuo nuteistojo bausmės atlikimo sąlygų. Ši reguliavimo įtampa išryškėjo ir 2025 m. Seimo kontrolierės pažymoje[1] dėl skundo, kuriame pareiškėjas, turėdamas neribotą teisę pasimatyti su nepilnamečiais vaikais, siekė vieną iš tokių pasimatymų pakeisti skambučiais, remdamasis BVK 39 straipsnio 12 dalimi. Pažymoje išryškinama įtampa tarp formalaus skambinimo tvarkos reglamentavimo ir poreikio užtikrinti kuo platesnes įkalintų tėvų bendravimo su nepilnamečiais vaikais galimybes. Atsižvelgiant į šio ryšio svarbą, LKT rekomenduota bendravimo telefonu taisykles taikyti lanksčiau, o esant teisinio reguliavimo trūkumams – inicijuoti jo pakeitimus.

Tyrimo metu informantai, ypač turintys kelis vaikus ir palaikantys ryšius su kitais artimaisiais, pasakojo apie sunkumus ribotą skambučių laiką paskirstyti taip, kad dėmesio pakaktų visiems svarbiems santykiams. Tokiose situacijose bendravimas telefonu tampa būdu išlikti aktyviu tėvu ar mama, sekti vaikų kasdienybę, domėtis jų savijauta ir išlaikyti rūpesčio tęstinumą. Šis poreikis ypač ryškiai atsiskleidė įkalintų moterų pasakojimuose. Kasdienis kontaktas su vaikais joms buvo svarbus tam, kad galėtų sužinoti, kaip vaikui sekasi, išreikšti rūpestį ir kartu sumažinti pačių patiriamą nerimą dėl šeimos gyvenimo už įstaigos ribų:

[1] Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga. (2025). *Pažyma dėl X skundo Nr. 5D-2025/2.1-920 prieš Lietuvos kalėjimų tarnybos Vilniaus kalėjimą* (Nr. PA-206).

„<...> nes paskambinu, aš su jais pasišneku, man daug lengviau, žinokit. Viskas gerai. Paklausia: „mama, ką valgei?“ „Aš tą, tą valgiau. O ką jūs valgėt?“ „Mes irgi valgėm.“ Ir jau ramiau, žinokit, jau ramiau. Jie pavalgę, susitvarkę, viskas, eina miegot. Ateina vakaras. Aišku, yra to neramumo, bet tu žinai, kad tu šiandien pakalbėjai, jau ramiau širdžiai ir tu užmiegi....“ – 5N5

Nepaisant teisinio reguliavimo, susijusio su nuotolinio kontakto palaikymo su vaikais spragomis, tyrimo dalyviai reflektavo palaipsniui gerėjančias nekontaktinio bendravimo sąlygas: arčiau būrių įrengiamus taksofonus ir besiplečiančias galimybes naudotis vaizdo skambučiais. Anot nuteistųjų, infrastruktūra ir jos kokybė, yra viena iš pagrindinių sričių, kuri gali prisidėti prie pilnavertės jų teisės bendrauti užtikrinimo. Formali teisė į neribotą skambučių skaičių, kurią turi nuteistieji priskirti lengvajai grupei, savaime neužtikrina neribotos galimybės. Savaitgaliais, švenčių dienomis ar vakarais, kai norinčių susisiekti su artimaisiais padaugėja, prie taksofonų ar vaizdo skambučių platformų gali formuotis eilės. Todėl infrastruktūros plėtra ir teigiami pokyčiai pirmiausia mažina praktinius bendravimo su artimaisiais apribojimus ir didina realią galimybę palaikyti ryšius kasdienybėje.

Vaizdo skambučiai/ pasimatymai nuteistiems asmenims, bendraujantiems su savo vaikais, suteikia galimybę įsitraukti į kasdienes šeimos praktikas: padėti vaikams ruošti pamokas, kartu žaisti, prisidėti prie svarbių šeimos akimirkų, švenčių:

„<...> taip, aš pasijuokiu, mes su tuo vaiku pažaidžiam per tą [nusijuokia], kaip sakant, ekraną.“ – 2N5

„ <...> einu per Velykas 2 valandas pabūt su šeima. Vaizdu su jais pabūsiu, nes mergaitės pačios ruošia valgyt, jos pačios viską daro. Ir per Kalėdas irgi taip buvo. Aš buvau prijungta ir: „Mama, ką daryt reikia? Taip. O ką tą padaryt?“ – 5N5

Šios praktikos rodo, kad emocinis ryšys palaikomas per santykio tęstinumą ir pasikartojančių šeimos ritualų išsaugojimą. Net fiziškai atskirti šeimos nariai gali kurti bendrumo pojūtį per reguliarias, pažįstamas ir anksčiau šeimos kasdienybėje egzistavusias veiklas. Tai atliepia Švedijoje vykdyto projekto „Bedtime stories from inside“ rezultatus, parodžiusius, kad įkalintų tėvų įsitraukimas į tokias kasdienes praktikas kaip pasakų skaitymas gali prisidėti prie artimesnio ryšio su vaikais palaikymo (Andersson ir Björkhagen Turesson, 2023).

Tačiau svarbus išlieka privatumo klausimas. Įstaigose svarbu užtikrinti, jog vietos būtų ne tik lengvai pasiekiamos nuteistiesiems, tačiau ir užtikrintų privatumą pokalbiams su artimaisiais. Šios sąlygos neužtikrinimas gali apriboti pokalbių turinį, ypač kalbant apie jautrius šeimos klausimus:

„Pasikeitė tas, kad aš nebegaliu paatvirauti su penkiolikmečiu Mantu (vardas pakeistas), nes jisai paauglys. Jisai sako: „Pasiimk vaizdo skambutį.“ Aš jį pasiimu, bet tas vaizdo skambutis vis tiek yra stebimas policijos pareigūnės kitam kambary...“ – 5N3

„Man asmeniškai nepakanka ir nėra to intymumo, privatumo, kaip čia jums pasakyti? Nes skambučius, jeigu

ten jums leis į tą vietą nueiti, tai kita nuteistoji šalia sėdi ir viskas labai girdisi...“ – 5N3

Skirtingai nei telefoniniai ir vaizdo skambučiai / pasimatymai, laiškai prarado aktualumą nuteistųjų kasdienybėje. Jie dažniau buvo siejami su reikšmingomis progomis ar simboliniais gestais – atvirukai, sveikinimai ar piešiniai – nei su reguliariu bendravimu. Tokia tendencija dera su gerėjančia infrastruktūra bendrauti skambučiais (Uscila, 2024). Su bendravimu laiškais susijusi iniciatyva „Saugus laiškas“, kuri yra viena iš prevencinių krypčių orientuota į narkotinių medžiagų patekimo į įkalinimo įstaigas užkardymą. Ši iniciatyva įpareigoja pareigūnus nuteistiesiems perduoti korespondencijos kopiją. Atsižvelgiant į tai, kad laiškai praranda komunikacinę funkciją ir tampa simboline ryšio išraiška, svarbu užtikrinti kokybišką jų kopijavimą.

Galiausiai, svarbu pažymėti ir tai, jog tyrimo metu buvo aptarta įvairiausių kliūčių, susijusių su bendravimu su vaikais. Kaip ir užsienyje (Christian, 2005; Cochran ir kiti, 2016; Mitchell ir kiti, 2016), taip ir Lietuvoje nuteistieji susiduria su finansiniais ir laiko derinimo iššūkiais bei emociniu susitikimų krūviu. Šios problemos peržengia bausmių vykdymo sistemos ribas, nes ryšio su vaikais palaikymas priklauso ne vien nuo kalėjimo sudaromų sąlygų, bet ir nuo platesnio šeimos gyvenimo konteksto – globėjų galimybių, vaikų kasdienybės, atstumo, finansinių išteklių ir pačių santykių dinamikos.

4.3 Ryšio su vaikais puoselėjimas Lietuvos kalėjimuose: gerosios praktikos pavyzdžiai

Laisvės atėmimo metu nuteistųjų santykis su šeima neišvengiamai kinta: kalėjimo aplinka apriboja galimybes dalyvauti kasdieniame šeimos gyvenime, rūpintis artimaisiais ir atlikti iki įkalinimo turėtus vaidmenis (Carlson ir Cervera, 1992). Būtent šiame kontekste išryškėja trumpalaikių išvykų reikšmė. Jos suteikia galimybę laikinai perkelti bendravimą iš instituciškai reguliuojamos aplinkos į įprastesnę šeimos erdvę, taip sumažinant dalį logistikos, laiko derinimo ir pačios kalėjimo aplinkos keliamų suvaržymų. Trumpalaikės išvykos į diskusiją apie socialinių ryšių atkūrimą, palaikymą ir stiprinimą buvo įterptos matant šią priemonę ne tik kaip tam tikrą lengvatą, tačiau kartu, resocializacijos proceso dalį. Interviu su socialiniais darbuotojais ir nuteistaisiais metu trumpalaikės išvykos išryškėjo kaip itin reikšminga tema kalbant tiek apie šeimos ryšių palaikymą, tiek apie nuteistųjų motyvaciją įsitraukti į resocializacijos procesą, paisyti vidaus taisyklių.

Trumpalaikė išvyka suteikia galimybę ne tik „išmiegoti savo lovoje“ ir būti šalia artimųjų, tačiau ir grįžti į šeimos gyvenimą kaip aktyviam jos nariui. Tai itin svarbu įkalintiems tėvams ir jų vaikams. Informantų refleksijoje reikšmingi tampa iš pirmo žvilgsnio kasdieniški veiksmai – palydėti vaiką į mokyklą ar darželį, sutvarkyti namus, padėti ruošti pamokas, pagaminti maisto. Būtent per tokias praktikas nuteistasis gali vėl veikti kaip tėvas ar mama savo vaikams:

„Tos lengvos grupės labai laukiu su…Nėra tokio, kad nerimo, bet laukiu, tiktai man didžiausias nerimas ir skaudu, kad aš vaiko nepalydėsiu į pirmą klasę. Tai kažkaip tai, bet vis raminu, kad aš galėsiu tas tris dienas… Vis tiek gali tą laiką pasirinkt, kad būtent tą rugsėjo 1-ąją ten dalyvaut ar kažkaip tai…“ – 5N2

„ <...> parvažiavau trims paroms, atrodo, ir į darželį teko nuvežt. Paimt, nuvežt ir pasiimt iš darželio jau.“ – 2N5

„<...> jie pasidalina savo savaitgaliais, savo, kaip sakant, įspūdžiais. Ypač tie, kurie… pas kuriuos būna vaikutis gimęs, tai jie ten matosi ir nervuojasi, ir pavargę, ir pasidalina, kaip ten jiems sekėsi pirmieji savaitgaliai, kaip išsimiegoti, kaip, kas, kaip su tuo vaiku bendrauti… Kad ir tie mažamečiai vaikai būna iki kokių 5 metukų, irgi kaip sekasi sukurti hobį su vaiku, kažkokį paprotį.“ – 3D1

Šios patirtys leidžia matyti, jog socialinio ryšio palaikymas nėra tapatus kontaktų dažniui ar galimybei susitikti. Svarbi tampa ir galimybė dalyvauti vaikų kasdienybėje. Kontaktinių pasimatymų metu šeimos nariai yra apriboti erdvėje, o trumpalaikė išvyka suteikia galimybę ryšį įprasminti per bendrą veiklą ar kasdienes pareigas, taip atkuriant įkalinimo susilpnintus mamos ar tėčio vaidmenis.

Ši galimybė turi reikšmės ir pačiai įkalinimo įstaigai. Tyrimo dalyviai pažymėjo, kad asmuo atitikęs sąlygas vykti į trumpalaikes išvykas, dalį praktinių klausimų gali išspręsti jų metu, tad mažėja poreikis tarpininkauti darbuotojams. Panaši praktika susiformuoja ir pasimatymų įstaigoje atveju: nuteistieji, galintys reguliariai grįžti į namus, ne visuomet mato prasmę artimiesiems vykti į kalėjimą, nes savo bendravimo poreikius patenkina už kalėjimo ribų.

Kita į nuteistųjų bendravimą su vaikais orientuota priemonė, kuri taip pat gali būti laikoma gerosios praktikos pavyzdžiu yra „Šeimų dienos“. Lietuvos kalėjimų tarnyba jas apibrėžia kaip renginius, skirtus laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų ryšiui su mažamečiais ir nepilnamečiais vaikais atkurti, palaikyti ir stiprinti. Kalėjimų tarnyba įpareigoja kiekvieną kalėjimą suorganizuoti bent 2 renginius kiekvienais metais. 2024 metais buvo surengti 25 „Šeimų dienos“ renginiai, kuriuose bent kartą dalyvavo 109 nuteistieji ir 121 vaikas. Paprastai apie tris valandas trunkantys renginiai organizuojami savaitgaliais arba vaikų atostogų metu, siekiant juos derinti prie vaikų mokymosi ir užimtumo ritmo.

„Šeimų dienos“ nuo įprastų pasimatymų skiriasi pačiu formatu, kuris orientuotas į kokybišką vaiko ir tėvų bendravimą. Renginio metu šeimos gali vaišintis, žaisti stalo ar lauko žaidimus, piešti, kurti rankdarbius. Įstaigos aprūpinimas ir šeimos bendravimui sukurta terpė yra svarbi, tačiau tiek socialiniai darbuotojai, tiek nuteistieji dalyvavę tyrime pabrėžia, kad šeimoms svarbiausia yra galimybė kartu praleisti laiką. Socialiniai darbuotojai pastebėjo, kad „ypatingų“ veiklų poreikis nėra didelis, nes tėvai ir vaikai pirmiausia nori kalbėtis, apsikabinti, žaisti ar užsiimti tuo, kas konkrečiu momentu natūraliai kyla jų tarpusavio sąveikoje:

„Nes mes pačioj pradžioj, suprantat, žaidėm su jais žaidimais, lyg bandėm įtraukti, bet jie sako, [kad] tada jiems lieka laiko mažai tarpusavy bendrauti.“ – 3D2

Vis dėlto tai, kad šeimoms nereikia intensyviai struktūruoto užimtumo, nesumenkina darbuotojų indėlio apgalvojant veiklas ir formuojant pačią susitikimo aplinką. Žaidimai, vaišės, vaikams pritaikytos erdvės ir galimybė laisvai rinktis veiklą kuria mažiau formalizuotas bendravimo sąlygas ir kartu palengvina spontanišką tėvų bei vaikų sąveiką. Taigi organizuotos veiklos čia veikia labiau kaip santykį palaikanti terpė nei kaip pagrindinis renginio turinys.

Svarbi renginio dalis prasideda dar iki vaikams atvykstant į įstaigą. Tyrimo informantai pasakojo kaip ruošia vaišes, perka vaikų mėgstamus produktus, puošia susitikimo vietą. Įkalintos moterys akcentavo savo pačių pasiruošimą – dedamas pastangas atrodyti kitaip nei įprastą dieną kalėjime. Šis pasiruošimas pirmiausia buvo siejamas su atvykstančiais vaikais ir noru jų akivaizdoje pasirodyti pasitempusioms, pasiruošusioms susitikimui bei kuo mažiau išoriškai perteikti įkalinimo kasdienybės keliamą emocinę naštą. Tačiau tiek nuteistųjų, tiek darbuotojų ruošimasis renginiui susiduria su instituciniais ribojimais. Pavyzdžiui, vienu atveju, įkalintos moterys kalbėjo apie vaišių ruošimą belaukiant atvykstančių vaikų:

„Gaminti aš negalėjau tuo momentu <...> Aš galėjau tiktais, kad, vat, nu, ką nupirkau. Bet buvo ir mamos iš lengvos grupės, tai jos gaminosi ten pyragėlius ir taip toliau.“ – 5N1

„Jo, mes nuperkam ten saldainių, nuperkam tuos sausainiukus, tų pačių jogurtų nuperkam, bet norisi vis tiek kažkokį pyragą ten iškepti vaikams.“ – 5N5

„Šeimų dienos“ atveju vyrų kalėjime, socialinės darbuotojos pasakojo apie veiklų pritaikymą pagal nuteistųjų kalinimo sąlygas:

„Dabar, va, viena grupė, kur, va, lengva grupė, jie gali pirkti kiaušinius, ar ne? Tai dabar Velykos, va, po savaitės, tai šitie jau žmonės dažys šią, va, šventę šeštadienį kiaušinius. Margins kiaušinius kartu su vaikučiais, ridens. Tai va, paminės taip, va, Velykas kartu su tėveliais. Prieš tai, vat, savaitę, kai buvo Šeimų šventė, jie buvo iš paprastos grupės. Jie, reiškias, kiaušinių negali turėti. Nu, čia tokia taisyklė yra. Tai kiaušinių negali turėti, tai reiškias viskas – jau jokių ridenimų, jokio buvimo. Tai tiesiog piešė, spalvino su vaikais tuos kiaušinius. Nu, tai va, tokius, va… Nu, labai sunku, nes vieniems, va, leidžiama, kitiems neleidžiama.“ – 1D7

Taip formalūs nuteistųjų kalinimo sąlygų skirtumai įgauna labai konkrečią reikšmę šeimos santykiui: jie apibrėžia, kaip nuteistieji gali ruoštis susitikimui su vaikais, arba, kokiomis veiklomis užsiimti. Net tokios kasdieniškos veiklos kaip pyrago iškepimas ar margučio dažymas tampa priklausomos nuo nuteistajam taikomo režimo, todėl „Šeimų dienų“ metu kuriamas šeiminio normalumo pojūtis skirtingiems nuteistiesiems nėra vienodai pasiekiamas.

Nepaisant skirtingų iššūkių, nuteisti asmenys, dalyvavę tyrime, teigiamai atsiliepia apie galimybę su vaikais praleisti laiką kitaip, o kartu ir justi darbuotojų įsitraukimą, jog renginys įvyktų.

Tam, kad renginys įvyktų, reikalingas intensyvus pasirengimas, o kartu ir pavienių darbuotojų aktyvumas. Tą rodo ir tai, jog kalėjimuose renginio dažnumas nėra vienodas. Pavyzdžiui 2024 m. Alytaus ir Panevėžio kalėjimai surengė po 5 „Šeimų dienų“ renginius, kuomet kitos įstaigos apsiribojo 2-3 renginiais per metus. Skirtingą „Šeimų dienų“ patirtį formuoja ir pačių įstaigų materialinės sąlygos: vienos gali pasiūlyti jaukias patalpas ar veiklas lauke, kitose tinkamų erdvių tokiems renginiams stinga. Kitas „Šeimų dienų“ renginių organizavimo aspektas – atsakomybės pasidalijimas ir darbuotojų bendras iniciatyvos palaikymas, paremtas jos tikslų ir reikšmės nuteistųjų šeiminiams ryšiams supratimu. „Šeimų dienos“ nėra kasdienė darbuotojų veikla, o jos organizavimas apima įvairiausių klausimų sprendimus – nuo nuteistųjų informavimo iki veiklų organizavimo, šeimos narių patekimo į įstaigą koordinavimo. Didžiąją atsakomybės dalį prisiima kalėjimų socialiniai darbuotojai, tačiau tam tikrose įstaigose renginio organizavimas tampa platesnio komandinio darbo dalimi – į veiklų organizavimą, patalpos paruošimą įsitraukia ir Resocializacijos skyrių užimtumo specialistai. Socialiniai darbuotojai tokį bendradarbiavimą vertino kaip reikšmingą, sumažinantį socialinių darbuotojų komandai tenkančią organizacinę naštą. Tačiau kalėjimuose atsiranda ir įtampų, kurių viduryje atsiduria socialiniai darbuotojai. „Šeimų dienos“ ne visuomet suvokiamos kaip pozityvi iniciatyva įstaigoje, ar net bendras organizacijos uždavinys. Socialiniams darbuotojams tenka susidurti su skeptišku saugumo valdymo skyrių darbuotojų požiūriu į tokių renginių organizavimą kalėjimuose, ginti šios iniciatyvos idėją ir sugerti nepasitenkinimą nukreiptą į „Šeimų dienas“:

„Nu, nėra malonu, kai ateina šeimos ir ateina pareigūnai tikrint. Taip, tu gali patikrint, gali paklaust pas darbuotoją: „Ar viskas gerai?“ arba „Jeigu kažkas negerai, galit kreiptis“, bet ne taip, kad, nežinau, ten jiems kas 15 minučių ateiti ir tiesiog stebėt. Nu, ne socialinio darbuotojo interesas jo matosi akivaizdžiai, ar ne, ar tikrai jam viskas gerai pažiūrėt, bet iš kitų interesų, kas yra labai nemalonu ir man kaip darbuotojui, ir tam ryšiui, ir prieš tas šeimas.“ – 1D5

„<...> Šeimų šventė yra labai, labai, labai reikalinga. Bet labai daug kas nesupranta, kad reikalinga.” – 1D7

„Čia iššūkis su mūsų saugumo gal skyriumi, nes nesupranta, kam čia tos šeimos, kam čia tie vaikai? <...> Tai va, čia, va, didžiausias yra iššūkis. Kai eina, tikrina tuos vaikus, nu, ir vis tiek vaikai yra trapūs, ir vis tiek pas tėtį važiuoja. Kai kurie vaikai tikrai dar ir nežino, kur tu važiuoji. Kai kurie sako, kad „į kareivines“ [šypteli] atvažiuoja. Čia yra tokių tėvelių pas mus. Tai trapūs ir kaip juos tikrina, ir kaip ten… Nu, mes neturim parodyti, kad mes esam kalėjime nors tiems vaikams. Neparodykim tokio būdo, neparodykim, kad „Va, čia mes ateinam tikrint, tai ką jūs čia darot? Ką jūs čia taip? Nu, ko jūs čia nespalvinat?“ Ne, turim visai kitokį parodyti jausmą. Tai va, mes stengiamės, bet tas, nu, mums kartais kliūna. <...> Tai to neleidžia įsinešti, tai kito neleidžia įsinešti… Vienam vaikui žaislą leidžia, kitam vaikui žaislo jau neleidžia.“ – 1D7

Šios patirtys kartu kelia platesnį klausimą dėl tokių iniciatyvų institucinės atramos ir jų tęstinumo. Ilgalaikėje perspektyvoje „Šeimų dienų“ įsitvirtinimas priklauso nuo bendro organizacijos

požiūrio į šeimos ryšių palaikymą, darbuotojų pasirengimo ir skirtingų padalinių gebėjimo veikti siekiant bendro tikslo. Praktikos, kurių įgyvendinimas daugiausia remiasi pavienių specialistų iniciatyva, pastangomis ar gebėjimu nuolat pagrįsti jų reikalingumą kolegoms, išlieka pažeidžiamos darbuotojų kaitai ir skirtingai vietos organizacinei kultūrai. Ši problema nėra būdinga vien Lietuvos kontekstui. „EuroPris“ (2017) Europos kalėjimų praktikų apžvalga parodė, kad mažiau nei pusėje apklaustų sistemų darbuotojams buvo organizuojami mokymai šeimos ryšių ir įkalintų asmenų vaikų klausimais, o kai kur jie buvo skirti tik naujai į sistemą ateinantiems darbuotojams. Tai leidžia šeimai palankias praktikas vertinti ir kaip organizacinės kompetencijos klausimą: jų tvarumui reikalingas platesnis darbuotojų supratimas, kodėl ryšio su vaikais palaikymas yra bausmės atlikimo proceso dalis ir kaip prie jo prisideda skirtingas funkcijas atliekantys darbuotojai.

Greta formalių institucinių ribojimų „Šeimų dienų“ įgyvendinimą gali veikti ir neformali kalėjimo tvarka. Tyrimo metu dalis darbuotojų akcentavo poreikį aktyviai pasiekti tuos nuteistuosius, kurie patys retai kreipiasi, neteikia prašymų ar lieka mažiau matomi kasdienėje resocializacijos komandų veikloje. Kartu duomenyse pasirodė užuomazgų, kad dalyvavimas tokiose iniciatyvose gali būti netolygus ir persidengti su neformalia nuteistųjų hierarchija – viename iš atvejų „Šeimų dienos“ tampa tam tikro, aukštesnio statuso, būrio pasibuvimu su šeimomis. Šios tendencijos ypač svarbios todėl, kad savaiminė ir pasyvi dalyvių atranka gali nejučia atkartoti jau egzistuojančią neformalią kalėjimo tvarką.

Mokslinėje literatūroje pabrėžiama, kad pasimatymas kalėjime vaikui gali būti emociškai dvilypė patirtis: kontaktas su įkalintu tėvu ar motina padeda palaikyti santykį, tačiau pati aplinka, saugumo procedūros, darbuotojų elgesys ir atsiskyrimo momentas gali kelti nerimą, liūdesį ar kitą emocinę įtampą (Poehlmann ir kiti, 2010; Lockwood ir kiti, 2022; Poehlmann ir kiti, 2026). Kalbant apie „Šeimų dienas“ darbuotojai pabrėžė pačią jautriausią renginio dalį – atsisveikinimą. Renginio metu kuriama artumo, bendrumo ir santykinai įprasto šeiminio buvimo atmosfera jo pabaigoje staiga nutrūksta, o tėvai ir vaikai vėl atskiriami. Tyrimo dalyvių pasakojimuose šis momentas siejamas su vaikų emocijomis, nenoru paleisti tėvą ar motiną, o kai kuriais atvejais – ir ilgiau išliekančia emocine reakcija po susitikimo:

„Dar prieš tą visą šventę jie visai kitaip atrodo, po tos šventės… Kaip jie sako: „Išsiskirti yra labai sudėtinga. Kada ateini, čia, va, 4 valandos, kaip faina, kaip smagu…“ ir kada jau artėja tas laikas, jau prasideda tas toksai nusivylimas, kad „Jau laikas. Ir kaip reikės atsisveikint? Kaip čia pasakyt, kada vėl?“ Nes, nu, nėra tos kitos datos ir tai nėra taip pastovu.“ – 4D6

“Tyrėja: O kodėl mažesnis neatvažiuoja?

Informantas: Po paskutinės „Šeimos šventės“. <…> Nu, labai skaudus buvo mums išsiskyrimas. Ten buvo labai didžiulė tragedija jai. Aš nenoriu daugiau jos traumuot. Aš suprantu, kad jeigu važiuotų dažniau, gal

jinai aprimtų, bet, nu, aš pati nenoriu, kad jinai taip emociškai sirgtų. Nu, tai girdėjau ir darbuotojos, vat, eit galit paklausti. Taigi nevertėjo ir, nu, tiesiog visas kalėjimas girdėjo jos riksmus." – 5N1

"<...> labai mes stipriai ruošiam ir nuteistąsias, kad kai ateina tas atsisveikinimo momentas, kad sakau: „Jūs turit laikytis iš paskutiniųjų, kad jūsų vaikas nepamatytų, kad..." <...> Ir aš matau, kad jos, jų širdys plyšta kai kurių, nes, tarkim, buvo tokių situacijų, kad jos per du metus pirmąkart atvažiavo į gyvą pasimatymą. Tiesiog, nu, pagalvojo, kad bus labai... Ir labai sunkus buvo išsiskyrimas. Ir labai buvo sunkus, ir nusprendė, kad net tai buvo pirma ir paskutinė šventė, kurioje dalyvaus. Kita buvo ten, tarkim, kur mes privertėm laikiną globėją atvežti tą vaiką. Irgi labai buvo... Mergaitė visą laiką mamai prapynė plaukus visos šventės metu. Tai ant tiek vaikas... vaikui trūksta mamos." – 5D5

Šie pasakojimai rodo, kad vien pats susitikimo suteikimas dar neapibrėžia jo kokybės ar poveikio šeimai. Atsisveikinimo sunkumas kai kuriais atvejais tampa toks ryškus, kad gali paveikti ir sprendimą dalyvauti kituose renginiuose, todėl susitikimų organizavimas reikalauja jautrumo individualiai vaiko ir šeimos situacijai. Tai ypač aktualu tais atvejais, kai kontaktas su vaiku yra retas, nereguliarus ar ilgą laiką buvo nutrūkęs. Tokios situacijos išryškina poreikį ryšio palaikymo priemones taikyti ne mechaniškai, o lanksčiai, atsižvelgiant į konkretaus santykio istoriją, vaiko reakcijas ir šeimos gebėjimą tęsti kontaktą po susitikimo.

Apibendrinant galima teigti, kad nuteistųjų ryšys su vaikais Lietuvos kalėjimuose vis aiškiau įsitvirtina kaip savarankiška socialinio darbo ir resocializacijos sritis. Socialiniai darbuotojai darbą su tėvystės ir šeimos ryšių klausimais suvokia kaip reikšmingą savo profesinės veiklos dalį, o instituciniu lygmeniu atsiranda ir specialiai į tėvystės įgūdžių stiprinimą bei ryšio su vaikais palaikymą orientuotų priemonių. „Šeimų dienų" įtraukimas į kalėjimų veiklos planus taip pat rodo, kad ryšys su vaiku nebėra paliekamas vien individualiai nuteistojo ar konkretaus darbuotojo iniciatyvai, bet palaipsniui įgauna institucinį pagrindą.

Vis dėlto pats vaiko ir įkalinto tėvo ar motinos ryšio svarbos pripažinimas savaime neužtikrina, kad sistema sudaro pakankamai sąlygų šiam ryšiui išlaikyti. Tyrimo duomenys atskleidžia situacijas, kai socialinių darbuotojų pastangos stiprinti tėvystę ir pačių nuteistųjų siekis aktyviau dalyvauti vaikų gyvenime susiduria su bendrosiomis kalėjimo taisyklėmis, infrastruktūros ribotumais, skirtingomis bausmės atlikimo sąlygomis ar nelanksčiu teisės normų taikymu. Pavyzdžiui, tyrimo metu informantas pasakojo situacija, kai nuteistasis, iki įkalinimo de facto auginęs partnerės vaiką, tačiau teisiškai neįforminęs įvaikinimo, neturėjo galimybės su juo susitikti kontaktinio pasimatymo metu. Šiuo požiūriu svarbus tampa ne naujų priemonių skaičius, o institucinis gebėjimas jau egzistuojančias taisykles taikyti atsižvelgiant į santykio su vaiku specifiką. Užsienio praktikos, aptartos šiame skyriuje, rodo būtent tokią kryptį – bendrosios taisyklės tam tikrais atvejais adaptuojamos, daromos išimtys ar sudaromos papildomos sąlygos tam, kad tėvystės ryšio palaikymas neliktų vien formaliai deklaruojamu tikslu.

Jeigu ryšys tarp vaiko ir įkalinto tėvo ar motinos sistemoje pripažįstamas išskirtiniu, išskirtinis jo pobūdis turėtų atsispindėti ir praktinėse bendravimo sąlygose. Neribojami pasimatymai su nepilnamečiais vaikais yra vienas tokio požiūrio pavyzdžių, tačiau lankstumo principas galėtų būti taikomas plačiau – vertinant telefoninių ir vaizdo skambučių galimybes, sudarant papildomas sąlygas į tėvystę orientuotų programų dalyviams ar individualiai sprendžiant situacijas, kuriose bendrosios taisyklės trukdo realizuoti pačios sistemos keliamą tikslą palaikyti šeimos ryšius. Tokia kryptis reikštų tam tikrą papildomą institucinę pastangą – pasirengimą konkrečiais atvejais „nueiti papildomą žingsnį“ dėl vaiko ir tėvo santykio. Tam gali nepakakti vien lankstesnės praktikos institucijos viduje: kai bendrojo reguliavimo ribos sistemingai trukdo tokį lankstumą užtikrinti, reikalinga svarstyti ir platesnius teisės aktų pakeitimus.

Išvados

Ataskaitoje analizuojamų teorinių prieigų apžvalga rodo, kad šiuolaikinėje bausmių vykdymo sistemoje reabilitacija, rizikos valdymas ir kontrolė veikia persipynę. Kontrolės kultūros perspektyva padeda suprasti, kaip visuomenės apsaugos, vadybinio rizikos administravimo ir atsakomybės perkėlimo asmeniui tikslai įgyvendinami kartu su reabilitacinėmis priemonėmis. Todėl ataskaitoje vartojama neoreabilitacijos sąvoka nusako ne atskirą, vienalytį modelį, o pagalbos ir elgesio keitimo įtraukimą į rizikos valdymo logiką. Rizikos vertinimas gali padėti struktūruoti darbą, tačiau kartu nustato, kuriems poreikiams teikiamas prioritetas ir pagal kokius kriterijus apibrėžiamas pokytis. Šiomis sąlygomis keičiasi ir socialinio darbuotojo padėtis: jis tarpininkauja tarp institucijos nustatytų tikslų ir nuteistojo socialinės situacijos, kartu organizuoja pagalbą, dokumentuoja pažangą ir dalyvauja elgesio pokyčio vertinime. Tokia padėtis gali riboti profesinę autonomiją ir santykiu paremtą socialinį darbą, nors socialinio darbuotojo profesinis vertinimas išlieka svarbus atskleidžiant poreikius, kurių formalūs rizikos kriterijai neaprėpia.

Empiriniai duomenys atskleidžia, kad socialinio darbo institucionalizacija išplėtė darbuotojų funkcijas, tačiau savaime neužtikrino aiškios profesinės jurisdikcijos ar lygiavertės įtakos sprendimams. Rizikos vertinimo grandys dažnai turi stipresnę formalią galią nustatant tikslus, nors socialiniai darbuotojai daugiau bendrauja su nuteistaisiais ir geriau pažįsta jų kasdienę situaciją. Vaidmens perkrova, konfliktas ir neapibrėžtumas pasireiškia didele klientų apimtimi, dokumentavimo ir tiesioginio darbo derinimu, prieštaringais lūkesčiais bei psichologams priskiriamų užduočių perėmimu. Duomenys rodo, kad darbuotojai ne visada turi pakankamai galimybių daryti įtaką jų įgyvendinamų intervencijų parinkimui, nors atsakomybė už darbą su nuteistuoju dažniausiai gula ant jų pečių. Šios patirtys susijusios ne vien su individualiu darbuotojų atsparumu, bet ir su darbuotojų skaičiumi, kitų specialistų prieinamumu, sprendimų hierarchija bei funkcijų paskirstymu.

Darbo krūvį svarbu vertinti atsižvelgiant ne tik į nuteistųjų skaičių, bet ir į darbo sąlygas bei atvejų pobūdį. Tyrimo duomenys leidžia matyti, kad darbas pusiaukelės namuose, uždaro tipo sąlygomis ir su trumpą bausmę atliekančiais asmenimis skiriasi atvejų kaita, intervencijų intensyvumu ir reikalingu darbuotojo įsitraukimu. Todėl vienodas klientų skaičius nebūtinai reiškia vienodą darbo krūvį. Didelė apkrova ir platus funkcijų spektras riboja galimybes palaikyti tęstinį kontaktą, individualizuoti pagalbą ir skirti laiko santykiui kurti. Darbuotojų naudojamų prisitaikymo mechanizmų analizė atkleidžia, kad navigavimas prisitaikymo strategijose padeda tęsti darbą ribotų išteklių sąlygomis, tačiau gali lemti, kad organizacinės spragos užpildomos asmeninėmis pastangomis, o ne sisteminiais sprendimais.

Duomenys rodo, kad palaikomi socialiniai ryšiai neabejotinai yra svarbūs nuteistųjų savijautai, motyvacijai, praktinei pagalbai ir pasirengimui grįžti į bendruomenę. Vis dėlto šeiminių ryšių reikšmė ir laikymas svarbiu apsauginiu veiksniu nėra vienareikšmis: santykiai gali būti palaikantys, tačiau taip pat nesaugūs ar žalingi. Todėl pagalba turėtų būti grindžiama santykio istorijos, kokybės, saugumo ir abipusiškumo vertinimu, gerbiant nuteistojo bei jo artimųjų pasirinkimus. Kartu tyrimo duomenys rodo, kad šeimos ir vaikų tema yra vienas privačiausių nuteistųjų gyvenimo aspektų, todėl ne visada pasiekiamas formalaus vertinimo metu. Atviram pokalbiui neretai reikia pasitikėjimu grįsto santykio, laipsniško darbo ir skirtingų kontekstų, kuriuose šeiminiai klausimai būtų paliečiami.

Socialinių ryšių palaikymui taikomos įvairios individualios ir grupinės priemonės, tačiau jų prieinamumas ir nauda priklauso nuo kasdienės institucinės aplinkos. Formalūs dalyvavimo kriterijai savaime neužtikrina lygiavertės prieigos: ją gali riboti organizaciniai sprendimai, saugumo sąlygos ir neformalios nuteistųjų tarpusavio santykių normos. Pasyvi atranka ar baimė pažeisti neformalias normas gali lemti, kad veiklose dalyvauja aktyvesni arba palankesnėje padėtyje esantys asmenys, o kiti lieka nuošalyje. Todėl svarbu vertinti, ar pagalba pasiekia skirtingas nuteistųjų grupes, ir sudaryti alternatyvias dalyvavimo galimybes. Mokslinės literatūros ir užsienio patirties analizė taip pat išryškino būtinybę programas sieti su realiomis bendravimo galimybėmis, kad įgyti įgūdžiai galėtų būti taikomi santykiuose su artimaisiais esamu laiku.

Tiek atliktas empirinis tyrimas, tiek mokslinės literatūros analizė atskiedžia, kad tėvų ir vaikų ryšio palaikymas reikalauja atskiro dėmesio ir daugiau individualizuoto požiūrio į vaikų interesų užtikrinimą. Šį ryšį veikia ne tik pateis nuteistojo ir jo šeimos motyvacija, bet ir kontaktų reglamentavimas bei praktinės institucinės sąlygos. Skambučių ribojimai, privatumo stoka, grafikai, skirtingos bausmės atlikimo sąlygos ir vaikams nepritaikyta aplinka gali apsunkinti reguliarų bendravimą. Tėvystės programų taikymas taip pat gali būti ribotas, jei jų metu įgytų įgūdžių nėra galimybės išbandyti realiame santykyje su vaiku. Tyrimo duomenys atskleidžia ir tai, kad dalis nuteistųjų slepia nuo vaikų patį įkalinimo faktą arba vengia susitikimų dėl baimės, gėdos ar nerimo. Todėl socialinio darbuotojo pagalba gali apimti ne tik kontakto organizavimą, bet ir pasirengimą

pokalbiui su vaiku, susitikimui ar išvykai, taip pat patirties aptarimą po kontakto. Visgi konkretus susitikimas su vaiku savaime negarantuoja, kad ryšys buvo prasmingas ar atitiko vaiko interesus.

Socialinio darbo rezultatų vertinimas turėtų atspindėti individualaus pokyčio pobūdį ir eigą. Programos užbaigimas ar atkurto kontakto faktas neaprėpia visų reikšmingų rezultatų: pokytis gali pasireikšti geresniu savo situacijos supratimu, saugesniu bendravimu, nuoseklesniu ryšiu ar gebėjimu gerbti artimojo ribas. Pagrįstas sprendimas neatkurti žalingo santykio taip pat gali būti svarbus pagalbos rezultatas. Todėl kiekybinius rodiklius būtina derinti su kokybiniu vertinimu, atsižvelgiant į individualiai sutartus tikslus, nuteistųjų patirtis ir socialinių darbuotojų profesinį vertinimą.

Tyrimo išvados pagrindžia poreikį socialinių ryšių palaikymą įtvirtinti kaip tęstinę ir institucišKai užtikrinamą resocializacijos veiklą. Tam reikalingos aiškios profesinės atsakomybės ribos, pakankami žmogiškieji ištekliai, laikas tiesioginiam darbui, tiek vidinis tiek išorinis specialistų bendradarbiavimas ir profesinė parama. Tvari pagalba negali priklausyti vien nuo pavienių darbuotojų iniciatyvos: jos kokybę lemia tai, ar organizacinės sąlygos leidžia nuosekliai pažinti individualią situaciją, lanksčiai parinkti priemones ir palaikyti prasmingus bei saugius santykius su artimaisiais.

Rekomendacijos

Rekomendacijos grindžiamos ataskaitoje aptartomis institucinėmis įtampomis, socialinių darbuotojų ir nuteistųjų patirtimis bei socialinių ryšių palaikymo praktika. Jos skirtos Lietuvos kalėjimų tarnybos organizaciniams sprendimams ir kasdienio socialinio darbo kokybei stiprinti.

Lietuvos kalėjimų tarnybai

1. Stiprinti socialinių darbuotojų profesinį vertinimą ir diskreciją. Sprendimai dėl intervencijų, įskaitant darbą su šeimos ir artimųjų ryšiais, neturėtų būti priimami vien pagal formalų rizikos vertinimą ir nustatytus poreikius. Priimant sprendimus svarbu atsižvelgti ne tik į formalius rizikos kriterijus, bet ir į nuolatinį socialinio darbuotojo vykdomą nuteistojo situacijos vertinimą, apimantį ir tas socialines problemas bei poreikius, kurių rizikos vertinimo kriterijai neatskleidžia. Socialiniam darbuotojui turėtų būti sudaryta galimybė pagrįstai siūlyti plano ar programos pakeitimus, o nesutampant profesinėms išvadoms – užfiksuoti argumentus ir priimtą sprendimą. Tokius būdu svarbu didinti socialinių darbuotojų diskreciją ir profesinę autonomiją, paverčiant juos ne tik sprendimų vykdytojais, bet ir sprendimų priėmėjais.

2. Sudaryti realias organizacines sąlygas socialiniam darbui: darbo krūvio mažinimas ir diferencijavimas. Tyrimo duomenys rodo, kad socialiniai darbuotojai siekia individualizuoti darbą su nuteistaisiais visuose socialinio darbo etapuose, tačiau kokybišką ir nuoseklų darbą reikšmingai

riboja didelis aptarnaujamų asmenų skaičius – kai kuriose įstaigose vienam socialiniam darbuotojui tenka nuo 100 iki 150 nuteistųjų. Toks darbo krūvis, kartu su plačiu funkcijų spektru, sunkiai suderinamas su individualizuotu socialiniu darbu, kuriam reikalingas laikas kliento situacijai įvertinti, santykiui kurti, intervencijoms planuoti ir jų tęstinumui užtikrinti. Todėl tikslinga ne tik mažinti vienam socialiniam darbuotojui tenkančių klientų skaičių, bet ir diferencijuoti darbo krūvį pagal klientų grupės ypatumus bei bausmės atlikimo sąlygas. Vienodas klientų skaičius savaime nereiškia vienodo darbo krūvio: darbas su pusiaukelės namuose bausmę atliekančiais asmenimis, uždaro tipo sąlygomis ar trumpą (iki vienerių metų) bausmę atliekančiais asmenimis skiriasi sudėtingumu, intervencijų intensyvumu, reikalingomis priemonėmis ir socialinio darbuotojo įsitraukimo pobūdžiu. Šie skirtumai turėtų būti sistemiškai įvertinami nustatant socialinių darbuotojų darbo krūvį ir paskirstant užduotis. Aiškiai apibrėžtas ir standartizuotas socialinio darbo procesas gali padėti užtikrinti paslaugų nuoseklumą, tačiau jis neturėtų reikšti vienodų darbo lūkesčių visose bausmės atlikimo aplinkose. Socialiniams darbuotojams būtina palikti pakankamai profesinės diskrecijos ir lankstumo, kad darbo procesą, intensyvumą ir taikomas priemones jie galėtų pritaikyti prie konkrečios klientų grupės poreikių ir situacijos.

3. Užtikrinti specialistų prieinamumą ir aiškias profesinių kompetencijų ribas. Psichologų trūkumas Lietuvos kalėjimuose lėmė, kad dalį sudėtingų elgesio korekcijos programų šiuo metu veda socialiniai darbuotojai. Nors Lietuvos kalėjimų tarnybos organizuojami mokymai suteikia pasirengimą konkrečių programų taikymui, daliai jų reikalingos gilesnės specializuotos terapinio darbo kompetencijos, kurios nėra socialinio darbuotojo profesinio rengimo dalis. Todėl psichologų trūkumo kompensavimas perkeliant tokias funkcijas socialiniams darbuotojams neturėtų tapti nuolatiniu organizaciniu sprendimu. Socialinio darbo stiprinimas turi vykti kartu aiškiai apibrėžiant profesinių kompetencijų ribas ir užtikrinant pakankamą kitų resocializacijos procese dalyvaujančių specialistų prieinamumą. Į Lietuvos kalėjimų sistemą įvedus psichologų asistentų pareigybes, atsiranda galimybė dalį specializuotų funkcijų nuosekliau telkti psichologijos srities specialistų komandoje. Tikslinga stiprinti psichologų asistentų profesines kompetencijas, investuojant į tęstinį jų mokymą, podiplomines studijas ir sudarant sąlygas siekti psichologijos magistro kvalifikacijos. Tokiu būdu psichologo asistento pareigybė galėtų tapti ne tik laikinu atsaku į specialistų trūkumą, bet ir nuosekliu profesinio augimo keliu nuo asistento iki kvalifikuoto psichologo, ilgainiui stiprinančiu kalėjimų psichologų komandas. Kokybiškas resocializacijos procesas negali būti grindžiamas vien socialinio darbo funkcijų plėtra. Jam būtina įvairialypė specialistų komanda, kurioje socialiniai darbuotojai, psichologai ir psichologų asistentai veiktų pagal aiškiai apibrėžtas kompetencijas.

4. Peržiūrėti socialinio darbo atskaitomybės sistemą. Peržiūrėti socialinio darbo atskaitomybės sistemą taip, kad ji pripažintų tiek darbą su socialiniais ryšiais plačiąją prasme, tiek su bendresnės socialinės pagalbos teikimu. Darbas su socialiniais ryšiais (motyvavimas, tarpininkavimas, artimųjų

paieška) turėtų būti pripažįstamas kaip svarus indėlis, apimant ir pasitikėjimu grįsto ryšio užmezgimą. Rodiklių ir atskaitomybės pokyčius tikslinga rengti kartu su darbuotojais. Kiekybiniai duomenys išlieka naudingi veiklos stebėsenai, tačiau neturėtų būti vienintelis darbo vertės matas ir atskaitomybės taškas. Todėl kiekybinius duomenis reikėtų derinti su kokybiniu individualios socialinės pagalbos turiniu.

5. Įtvirtinti kontaktą su šeima kaip teisę ir plėtoti vaikui draugiškas bendravimo sąlygas. Tyrimo duomenys atskleidė, kad galiojantis reglamentavimas ir praktinis jo taikymas ne visuomet dera su deklaruojamu socialinių ryšių palaikymo ir resocializacijos tikslu. Skambučių ribojimai, skirtingos bausmės atlikimo sąlygos ir kontaktų taikymo kriterijai gali lemti nevienodas galimybes palaikyti reikšmingus šeimos ryšius, ypač ryšį su vaikais. Atsižvelgiant į Europos Tarybos rekomendaciją CM/Rec(2018)5, kontaktas su vaiku neturėtų būti traktuojamas kaip paskatinimo ar privilegijos priemonė. Todėl tais atvejais, kai bendrosios taisyklės faktiškai apriboja prasmingo ryšio palaikymą, tikslinga peržiūrėti taikomą praktiką ir reglamentavimą, numatant pagrįstas individualias išimtis bei lankstesnius sprendimus, kartu išlaikant vaiko saugumo, interesų ir sutikimo principus. Peržiūrėti kontaktinių pasimatymų, telefoninių ir vaizdo skambučių dažnį bei sąlygas, kad jos užtikrintų privatumą ir leistų išlaikyti reguliarius ryšius: užtikrinti uždaresnes skambinimo vietas, kur privatumo stokojama, plėsti vaizdo skambučių infrastruktūrą, užtikrinti kontaktinių pasimatymų aplinkos pritaikymą vaikams pagal gerąją užsienio praktiką.

6. Tėvystės programas derinti su realiomis kontakto galimybėmis. Tėvystės programos turi ribotą poveikį, jei įgytų įgūdžių negalima praktikuoti santykyje su vaiku. Užsienio patirtis rodo, programų ir išimtinių sąlygų bendrauti su vaikais derinimą. Programų atrankos kriterijai neturėtų apriboti dalyvavimo tik tiems, kurie jau palaiko reguliarų ryšį su vaiku, įstaiga turėtų sudaryti palankesnes sąlygas bendrauti su vaiku programos metu; silpniausią ryšį turintiems asmenims tikslinga numatyti iki įsitraukimo į programą parengiamąsias priemones.

Socialinio darbo organizavimui

1. Poreikius ir socialinius ryšius vertinti kontekstualiai, naudojant atsivėrimo per pasitikėjimą strategiją. Socialinių ryšių temas svarbu aptarti nuolatiniame, pasitikėjimu grįstame dialoge, ne tik kaip formalią rizikos ir apsauginių veiksnių vertinimo sudedamąją dalį. Tyrimo duomenys rodo, kad nuteistieji pokalbį apie šeimą ir vaikus dažnai suvokia kaip papildomą vertinimo elementą, o atsivėrimas dažniausiai įvyksta neformalaus bendravimo metu. Todėl svarbu kartu su nuteistuoju išsiaiškinti, kurie ryšiai jam svarbūs, kokios yra tų ryšių patirtys, kokių kontaktų jis pageidauja ir kokių galimų rizikų iš to gali kilti. Reikšminga atskirti paties asmens poreikį palaikyti santykį nuo institucinio lūkesčio „atkurti šeimą“, o patį vertinimą grįsti ryšio kokybe, saugumu, savanoriškumu bei reikšmingu socialiniu kontekstu.

2. Planus rengti kartu, kurti juos iš mažų žingsnių ir reguliariai peržiūrėti. Kiekviename plane sudaryti vietos nuteistojo siūlomiems tikslams, aiškiai paaiškinti, kodėl pasirenkamos konkrečios priemonės, ir susitarti dėl realistiškų tarpinių žingsnių. Ryšio atkūrimą planuoti per nedidelius, konkrečius ir pačiam nuteistajam įgyvendinamus veiksmus: laiško parašymą, jausmų įvardijimą, kontakto pasiūlymą. Tiesioginį kontaktą su artimaisiais ar vaikais planuoti tik gavus atitinkamus sutikimus ir įvertinus kitų asmenų interesus. Tikslus peržiūrėti keičiantis motyvacijai, bausmės sąlygoms, šeimos situacijai ar asmens galimybėms. Jei struktūruotas vertinimas ir tiesioginis darbuotojo pažinimas rodo skirtingas kryptis, atvejo aptarime ieškoti pagrįsto sprendimo ir užfiksuoti, kaip atsižvelgta į nuteistojo poziciją.

3. Individualizuoti pagalbos priemones pagal asmens poreikius, santykių situaciją ir pasirengimą. Priemones parinkti atsižvelgiant į nuteistojo santykių su artimaisiais pobūdį, emocinį pasirengimą, siekiamus pokyčius ir realias bendravimo galimybes. Individualų darbą, grupines programas, motyvacinį interviu, kūrybines bei vizualines priemones ir tarpininkavimą derinti lanksčiai, įvertinant, kokia pagalbos forma ir tempas leidžia asmeniui saugiai bei prasmingai įsitraukti. Menines priemones (genogramas, sociogramas, šeimos santykių vaizdavimą) siūlyti kaip pasirenkamus būdus, numatant alternatyvas tiems, kuriems jie nepriimtini. Programų užduotis pritaikyti bausmės atlikimo sąlygoms ir artimųjų galimybėms bei norui įsitraukti, o riboto kontakto atvejais pasiūlyti užduotis, padedančias suprasti vaiko poreikius ir pasirengti bendravimui. Priemonių tinkamumą periodiškai aptarti su nuteistuoju ir koreguoti pasikeitus jo ar šeimos situacijai.

4. Užtikrinti saugią ir lygiavertę prieigą prie socialinio darbo priemonių. Tyrimo duomenys rodo, kad neformali kalėjimo tvarka gali veikti nuteistųjų galimybes dalyvauti konsultacijose, programose bei „Šeimų dienose“. Pasyvi dalyvių atranka gali sudaryti sąlygas, kad tokiose veiklose vyrautų tam tikrą statusą turinčios grupės, o kiti asmenys liktų nuošalyje. Todėl dalyvavimo kriterijus ir grupių sudarymo tvarką reikėtų aiškiai aptarti socialinio darbo ir saugumo specialistams. Sprendimai nemaišyti dalyvių turėtų būti grindžiami konkrečiu saugumo vertinimu, o ne vien bendromis nuostatomis; jei mišri grupė netinkama, svarbu pasiūlyti lygiavertę alternatyvą, pavyzdžiui, individualią konsultaciją ar atskirą grupę. Socialiniams darbuotojams taip pat tikslinga aktyviai ir jautriai pasiekti tuos, kurie dėl neformalių normų ar baimės vengia kreiptis pagalbos.

5. Darbe su šeima vadovautis sutikimu, saugumu ir vaiko interesais. Prieš tarpininkaujant ar susisiekiant su artimaisiais aptarti su nuteistuoju, kokios informacijos perdavimui jis sutinka, ir gerbti artimųjų teisę pasirinkti, ar ir kokio kontakto jie nori. Ryšio stiprinimo tikslą derinti su galimų smurtinių, išnaudojančių ar kitaip žalingų santykių vertinimu. Bendradarbiaujant su vaiko socialiniu darbuotoju, mokykla ar globėjais, padėti nuteistajam gauti informacijos apie vaiką ir, kai tinkama, dalyvauti jo gyvenime.

6. Padėti tėvams apsispręsti, ką ir kaip pasakyti vaikams apie įkalinimą. Tyrimo duomenys rodo, kad dalis nuteistųjų iš gėdos ir baimės slepia nuo vaikų įkalinimo faktą (pasakoja apie darbą užsienyje ar „misiją“), vėliau gyvena su nerimu, kad tiesa paaiškės, o kai kurie dėl to visai atsisako pasimatymų. Socialinis darbuotojas gali padėti apmąstyti vaiko amžių ir situaciją atitinkantį paaiškinimą, aptarti bausmės trukmės reikšmę šiam sprendimui ir, kai įmanoma, suderinti jį su kitu tėvu ar globėju. Taip pat gali padėti apsvarstyti pokalbių su vyresniais vaikais ir paaugliais galimybes apie esama situaciją, pasekmes ir pasirinkimus.

7. Paruošti, palydėti ir aptarti kontaktus su artimaisiais. *Prieš susitikimą:* paruošti artimuosius (procedūros, patikra, ką galima atsinešti) ir nuteistąjį, atsižvelgiant į vaiko amžių, ankstesnio kontakto dažnumą, žinojimą apie įkalinimą ir galimą emocinę reakciją, įskaitant atsisveikinimo momentą. *Susitikimo metu*, ypač „Šeimų dienose“: išlaikyti dėmesį vaikams, o ne poros santykiams; *po susitikimo:* aptarti su nuteistuoju vaiko savijautą, išsiskyrimo sunkumus ir galimybę tęsti kontaktą; vaiko dalyvavimas neturi būti laikomas sėkme savaime. *Prieš trumpalaikę išvyką:* kartu numatyti rizikingas situacijas (alkoholis, konfliktai su artimaisiais) ir reagavimo būdus, o išvyką panaudoti socialiniams vaidmenims atkurti (pvz., nuvežti vaiką į darželį, padėti šeimai buityje).

8. Vertinti procesą ir santykių pokyčius, o ne vien formalų rezultatą. Dokumentuojant intervenciją fiksuoti ne tik dalyvavimą ar programos užbaigimą, bet ir individualiai sutartus pokyčio požymius: asmens savirefleksiją, gebėjimą įvertinti pasikeitusias reakcijas, gebėjimą išklausyti artimąjį, saugesnį elgesį, nuoseklesnį kontaktą ar pasikeitusį požiūrį į kito žmogaus ribas. Vertinimą grįsti keliais šaltiniais: paties nuteistojo grįžtamuoju ryšiu, darbuotojo stebėjimu ir, kai tinkama bei sutinkama, informacija apie santykio eigą. Prie rezultatų grįžti ir praėjus tam tikram laikui po intervencijos, nes dalis pokyčių išryškėja tik asmeniui susidūrus su realiomis gyvenimo situacijomis. Sėkmė neturi būti siejama vien su faktinio kontakto atkūrimu: reikšmingu rezultatu gali būti ir pasirengimas konstruktyviai inicijuoti santykį, prisiimti atsakomybę už savo elgesį, gerbti artimojo sprendimą ar sąmoningai neatkurti žalingo ryšio.

9. Saugoti profesines ribas ir stiprinti komandinę refleksiją. Aiškiai įvardyti, kokias užduotis socialinis darbuotojas gali atlikti savarankiškai, kada būtina psichologo ar kito specialisto konsultacija ir kaip organizuojamas nukreipimas. Sudėtingus atvejus, ypač susijusius su savižalos rizika, smurtu ar vaikų saugumu, aptarti tarpdisciplininėje komandoje. Reguliari profesinė supervizija ir kolegialios atvejų konsultacijos padėtų atskirti pagalbos, kontrolės bei asmeninės atsakomybės ribas, mažintų izoliaciją ir leistų reflektuoti, kaip organizacinės taisyklės veikia santykį su nuteistuoju. Svarbu atpažinti, kada prisitaikymo strategijos, pavyzdžiui, laiko racionalus valdymas ar rutinizacija, pradeda išstumti santykiu grįstą darbą su šeimos ryšiais.

10. Dalytis veiksmingomis praktikomis, jų ribomis ir atsakomybe. Komandose aptarti atvejus, kai pavyko užmegzti ar atkurti ryšį, taip pat situacijas, kai kontaktas nebuvo tinkamas arba jo poveikis

vaikui buvo sudėtingas. „Šeimų dienų“, tėvystės programų ir kitų iniciatyvų planavime dalytis atsakomybėmis su kolegomis, užimtumo specialistais ir kitais padaliniais, kad jų kokybė nepriklausytų nuo vieno darbuotojo. Gerąją praktiką vertinti ne vien pagal renginio įvykimą, bet ir pagal tai, ar ji atitiko šeimos poreikius, sudarė galimybę prasmingai bendrauti ir gerbė kiekvieno dalyvio pasirinkimą.

Literatūra

1. Abbott, A. (1988). The system of professions: An essay on the division of expert labor. University of Chicago Press.
2. Andersen, S. N., & Hyatt, J. M. (2018). Building a policy "sandbox": An opportunity for comparative sentencing and corrections. Federal Sentencing Reporter, 31(1), 14–20. https://doi.org/10.1525/fsr.2018.31.1.14
3. Anderson, C. N., Cochran, J. C., & Toman, E. L. (2022). Social capital and its impacts on prison life: Is visitation a conduit? Crime & Delinquency, 68(4), 644–683. https://doi.org/10.1177/0011128720977445
4. Andrews, D. A., Bonta, J., & Wormith, J. S. (2011). The risk-need-responsivity (RNR) model: Does adding the good lives model contribute to effective crime prevention? Criminal Justice and Behavior, 38(7), 735–755. https://doi.org/10.1177/0093854811406356
5. Andersson, C., & Björkhagen Turesson, A. (2023). Bedtime stories from inside – Family practices and affinities in families with incarcerated fathers. European Journal of Social Work, 26(2), 218–229. https://doi.org/10.1080/13691457.2022.2040442
6. Antonsen, K. (2026). Exporting exceptionalism: The rise of Norway's international prison reform work and the paradox of domestic decline [Conference presentation]. Punishment in Global Peripheries.
7. Bauwens, A., & Roose, R. (2017). What is social about criminal justice social work in Belgium? European Journal of Social Work, 20(5), 640–650. https://doi.org/10.1080/13691457.2016.1266993
8. Beck, P., & McGinnis, E. (2024). 'Patience, persistence and proportionality': Probation officer's perspectives of desistance in practice. Probation Journal, 71(2), 139–158. https://doi.org/10.1177/02645505241236780
9. Bell, E. (2011). *Criminal justice and neoliberalism*. Palgrave Macmillan.
10. Berg, M. T., & Huebner, B. M. (2011). Reentry and the ties that bind: An examination of social ties, employment, and recidivism. Justice Quarterly, 28(2), 382–410. https://doi.org/10.1080/07418825.2010.498383
11. Booth, N. (2020). Disconnected: Exploring provisions for mother–child telephone contact in female prisons serving England and Wales. Criminology & Criminal Justice, 20(2), 150–168. https://doi.org/10.1177/1748895818801806
12. Boppre, B., DeHart, D., & Shapiro, C. J. (2022). "The prison system doesn't make it comfortable to visit": Prison visitation from the perspectives of people incarcerated and family members. Criminal Justice and Behavior, 49(10), 1474–1494. https://doi.org/10.1177/00938548221094823
13. Brunton-Smith, I., & McCarthy, D. J. (2017). The effects of prisoner attachment to family on re-entry outcomes: A longitudinal assessment. The British Journal of Criminology, 57(2), 463–482. https://doi.org/10.1093/bjc/azv129
14. Butler, M., Hayes, D., Devaney, J., & Percy, A. (2015). Strengthening family relations? Review of the Families Matter programme at Maghaberry Prison. Queen's University Belfast.
15. Canton, R. (2024). Probation as social work. Probation Journal, 71(3), 214–233. https://doi.org/10.1177/02645505241241588
16. Carlson, B. E., & Cervera, N. (1992). Inmates and their wives: Incarceration and family life. Greenwood Press.
17. Castel, R. (1991). From dangerousness to risk. In G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Eds.), The Foucault effect: Studies in governmentality (pp. 281–298). Harvester Wheatsheaf.
18. Cellini, G. (2016). Social work and social control in the penitentiary system: An empirical study in northern Italy. European Journal of Social Work, 19(1), 92–105. https://doi.org/10.1080/13691457.2015.1022713
19. Children of Prisoners Europe. (2024). Game with Mum & Dad 2024: Key highlights.
20. Children of Prisoners Europe. (2025). Game with Mum & Dad 2025: First highlights of a year of expansion.
21. Chiu, M. Y. L., Lee, R. M. H., Lye, R. X. W., & Ganapathy, N. (2021). A qualitative analysis of disclosure of parental incarceration to children in Singapore – Implications for best practice. Qualitative Social Work, 20(4), 1115–1134. https://doi.org/10.1177/1473325020931181
22. Christian, J. (2005). Riding the bus: Barriers to prison visitation and family management strategies. Journal of Contemporary Criminal Justice, 21(1), 31–48. https://doi.org/10.1177/1043986204271618
23. Chui, W. H., & Yeung, A. Y. (2016). Understanding the conspiracy of silence: Factors associated with whether caregivers choose to disclose incarceration information to children with imprisoned fathers. The Prison Journal, 96(6), 877–893. https://doi.org/10.1177/0032885516671921
24. Cochran, J. C., Mears, D. P., Bales, W. D., & Stewart, E. A. (2016). Spatial distance, community disadvantage, and racial and ethnic variation in prison inmate access to social ties. Journal of Research in Crime and Delinquency, 53(2), 220–254. https://doi.org/10.1177/0022427815592675

25. Council of Europe, Committee of Ministers. (2018). Recommendation CM/Rec(2018)5 of the Committee of Ministers to member States concerning children with imprisoned parents. Council of Europe.
26. Cullen, F. T. (2005). The twelve people who saved rehabilitation: How the science of criminology made a difference. Criminology, 43(1), 1–42. https://doi.org/10.1111/j.0011-1348.2005.00001.x
27. Diffley Partnership, & KSO Research. (2025). Understanding family support needs of people in prison custody: Literature review. Scottish Government.
28. Emprechtinger, J., & Richter, M. (2023). Prison social work and the risk security system: Insights from Swiss correctional facilities. Social Work & Society, 21(2). https://ejournals.bib.uni-wuppertal.de/index.php/sws/article/view/914
29. EuroPris. (2017). Family Relations Expert Group: Good Practice Collection. European Organisation of Prison and Correctional Services.
30. Feeley, M. M., & Simon, J. (1992). The new penology: Notes on the emerging strategy of corrections and its implications. Criminology, 30(4), 449–474.
31. Garland, D. (1985). Punishment and welfare: A history of penal strategies. Gower.
32. Garland, D. (1996). The limits of the sovereign state: Strategies of crime control in contemporary society. The British Journal of Criminology, 36(4), 445–471.
33. Garland, D. (2001). The culture of control: Crime and social order in contemporary society. University of Chicago Press.
34. Hannah-Moffat, K. (2005). Criminogenic needs and the transformative risk subject. Punishment & Society, 7(1), 29–51. https://doi.org/10.1177/1462474505048132
35. Hardy, M. (2017). In defence of actuarialism: Interrogating the logic of risk in social work practice. Journal of Social Work Practice, 31(4), 395–410. https://doi.org/10.1080/02650533.2017.1394828
36. Harlow, E., Berg, E., Barry, J., & Chandler, J. (2013). Neoliberalism, managerialism and the reconfiguring of social work in Sweden and the United Kingdom. Organization, 20(4), 534–550. https://doi.org/10.1177/1350508412448222
37. Hayes, D., Butler, M., Devaney, J., & Percy, A. (2018). Allowing imprisoned fathers to parent: Maximising the potential benefits of prison-based parenting programmes. Child Care in Practice, 24(2), 181–197. https://doi.org/10.1080/13575279.2017.1420038
38. Kahn, R. L., Wolfe, D. M., Quinn, R. P., Snoek, J. D., & Rosenthal, R. A. (1964). Organizational stress: Studies in role conflict and ambiguity. Wiley.
39. Kolaković-Bojović, M. (2021). Information and communications technology as a tool to substitute in-person visits in the Serbian prison system during the COVID-19 restrictive measures. Journal of Liberty and International Affairs, 7(3), 21–35. https://doi.org/10.47305/JLIA2137121kb
40. Liebling, A., & Crewe, B. (2013). Prisons beyond the new penology: The shifting moral foundations of prison management. In J. Simon & R. Sparks (Eds.), The SAGE handbook of punishment and society (pp. 283–307). SAGE.
41. Lipsky, M. (1980). Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services. Russell Sage Foundation.
42. Lockwood, K., Long, T., Loucks, N., Raikes, B., & Sharratt, K. (2022). A double-edged sword: Children's experiences of visiting a parent in prison in Scotland. Probation Journal, 69(2), 159–176. https://doi.org/10.1177/02645505211025592
43. Lockwood, K., & Raikes, B. (2016). A difficult disclosure: The dilemmas faced by families affected by parental imprisonment regarding what information to share. In C. Reeves (Ed.), Experiencing imprisonment: Research on the experience of living and working in carceral institutions (pp. 230–247). Routledge.
44. Lovell, B., Brown, A., Esterman, A., & Steen, M. (2020). Learning from the outcomes of existing prison parenting education programs for women experiencing incarceration: A scoping review. Journal of Prison Education and Reentry, 6(3), 294–315. https://doi.org/10.25771/2q7d-a888
45. Martinson, R. (1974). What works? Questions and answers about prison reform. The Public Interest, 35, 22–54.
46. Maynard-Moody, S., & Musheno, M. (2003). Cops, teachers, counselors: Stories from the front lines of public service. University of Michigan Press.
47. McNeill, F., Bracken, D., & Clarke, A. (2010). Social work, criminal justice and their reconfiguring relationships. Revista de Asistență Socială, 8(1).
48. McNeill, F., Burns, N., Halliday, S., Hutton, N., & Tata, C. (2009). Risk, responsibility and reconfiguration: Penal adaptation and misadaptation. Punishment & Society, 11(4), 419–442. https://doi.org/10.1177/1462474509341153
49. Mitchell, M. M., Spooner, K., Jia, D., & Zhang, Y. (2016). The effect of prison visitation on reentry success: A meta-analysis. Journal of Criminal Justice, 47, 74–83. https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2016.07.006
50. Moran, D., Hutton, M. A., Dixon, L., & Disney, T. (2017). 'Daddy is a difficult word for me to hear': Carceral geographies of parenting and the prison visiting room as a contested space of situated fathering. Children's Geographies, 15(1), 107–121. https://doi.org/10.1080/14733285.2016.1193592
51. Muentner, L., & Eddy, J. M. (2023). What they don't know won't hurt them? Linking children's knowledge of parental incarceration to child well-being during reentry. Children and Youth Services Review, 144, 106698. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2022.106698
52. Norman, Å., & Enebrink, P. (2023). Effects of a parental support intervention for parents in prison on child-parent relationship and criminal attitude—The For Our Children's Sake pragmatic controlled study. PLOS ONE, 18(3), e0283177. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0283177

53. Norman, Å., Swahnström, S., Ulfsdotter Karlström, N., & Enebrink, P. (2022). Multi-level barriers and facilitators to implementing a parenting intervention in prison, perceptions from deliverers and responsible managers: A mixed-methods study. BMC Psychology, 10, 79. https://doi.org/10.1186/s40359-022-00782-z
54. Nur, A. V. (2026). Visits as a catalyst for prison program engagement. Crime & Delinquency, 72(2), 359–390. https://doi.org/10.1177/00111287241258719
55. Poehlmann, J., Bolt, D., Pritzl, K., Anandha Krishnan, C., Luo, J., Kahya, O., Shlafer, R. J., & Hindt, L. (2026). Children visiting their parents in jail: Observations of carceral staff interactions with children. Justice, Opportunities, and Rehabilitation, 65(7), 519–538. https://doi.org/10.1080/2997965X.2026.2683430
56. Poehlmann, J., Dallaire, D., Loper, A. B., & Shear, L. D. (2010). Children's contact with their incarcerated parents: Research findings and recommendations. American Psychologist, 65(6), 575–598. https://doi.org/10.1037/a0020279
57. Pratt, J. (2008). Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess: Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism. The British Journal of Criminology, 48(2), 119–137. https://doi.org/10.1093/bjc/azm072
58. Rengifo, A. F., & DeWitt, S. E. (2019). Incarceration and personal networks: Unpacking measures and meanings of tie strength. Journal of Quantitative Criminology, 35(2), 393–431. https://doi.org/10.1007/s10940-018-9391-z
59. Roberts, A., Onwumere, J., Forrester, A., Huddy, V., Byrne, M., Campbell, C., Jarrett, M., Phillip, P., & Valmaggia, L. (2017). Family intervention in a prison environment: A systematic literature review. Criminal Behaviour and Mental Health, 27(4), 326–340. https://doi.org/10.1002/cbm.2001
60. Robinson, G., & McNeill, F. (2004). Purposes matter: Examining the 'ends' of probation. In G. Mair (Ed.), What matters in probation (pp. 277–304). Willan.
61. Sabbe, M., Schiffino, N., & Moyson, S. (2021). Walking on thin ice: How and why frontline officers cope with managerialism, accountability, and risk in probation services. Administration & Society, 53(5), 760–786. https://doi.org/10.1177/0095399720970899
62. Schubert, E. C., Duininck, M., & Shlafer, R. J. (2016). Visiting Mom: A pilot evaluation of a prison-based visiting program serving incarcerated mothers and their minor children. Journal of Offender Rehabilitation, 55(4), 213–234. https://doi.org/10.1080/10509674.2016.1159641
63. Sharratt, K. (2014). Children's experiences of contact with imprisoned parents: A comparison between four European countries. European Journal of Criminology, 11(6), 760–775. https://doi.org/10.1177/1477370814525936
64. Troy, V., McPherson, K. E., Emslie, C., & Gilchrist, E. (2018). The feasibility, appropriateness, meaningfulness, and effectiveness of parenting and family support programs delivered in the criminal justice system: A systematic review. Journal of Child and Family Studies, 27(6), 1732–1747. https://doi.org/10.1007/s10826-018-1034-3
65. Uscila, R. (2024). Nuteistųjų laiškų kontrolė Lietuvos kalėjimuose. In G. Juodkaitė-Granskienė & G. Mozūraitis (Eds.), Kriminalistika ir teismo ekspertologija: Mokslas, studijos, praktika XX (pp. 200–208). Mykolo Romerio universitetas, Lietuvos teismo ekspertizės centras, Lietuvos kriminalistų draugija.
66. Vaičiūnienė, R. (2024). Pykčio valdymo programos poveikio tyrimas: Tyrimo ataskaita. Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas.
67. Vasilescu, C., & Dominey, J. (2024). Reflecting on flexibility in the probation system: Learning from Catalonia and England and Wales. Criminology & Criminal Justice. Advance online publication. https://doi.org/10.1177/17488958241305770
68. Venema, S. D., Glasbergen, P., Haan, M., Blaauw, E., & Veenstra, R. (2024). Experiences of fatherhood in prison: A thematic analysis of differences between fathers in a family approach programme and a comparison group. European Journal of Criminology, 21(4), 533–555. https://doi.org/10.1177/14773708241227682
69. Woldgabreal, Y. (2025). The case for a fifth-generation risk assessment in correctional settings. *Journal of Human Nature and Human Advancement, 1*(1), 1–7. https://doi.org/10.5281/zenodo.18075493